

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Навчальний посібник

2-ге видання, доповнене і перероблене

Суми – 2015

УДК 001.891(075.8)
ББК 72я73

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчально-методичний посібник для слухачів курсів підвищення
кваліфікації педагогічних працівників та студентів вищих педагогічних
навчальних закладів
(лист №1/11-19328 від 14.12.2012)**

Укладачі: Н.Н. Чайченко, професор, доктор педагогічних наук,
О.М. Семеног, професор, доктор педагогічних наук,
Л.М. Артюшкіна, доцент, кандидат педагогічних наук,
О.М. Рудь, доцент, кандидат філологічних наук.

Рецензенти: Зінченко В.П., кандидат педагогічних наук, доцент;
Козлова О.Г., кандидат педагогічних наук, професор;
Чепурна Н.М., кандидат педагогічних наук, доцент;
Назаренко Г.А., кандидат педагогічних наук.

Н34 Науково-педагогічне дослідження : навчальний посібник для магістрантів /
Укладачі: Н.Н. Чайченко, О.М. Семеног, Л.М. Артюшкіна, О.М. Рудь. –
2-ге вид., доп. і перероб. – Суми : СОІППО, 2015. – 208 с.

У посібнику розглянуто основні положення науково-педагогічного дослідження, особливу увагу приділено визначенню категоріального апарату дослідження, розкрито загальні положення про дипломну магістерську і курсову роботу та статтю, вимоги до порядку викладання матеріалу та їх структурних елементів, правила оформлення, порядок захисту, додатки з прикладами оформлення тих або інших структурних елементів наукової роботи. Звернуто увагу магістрантів на мову і стиль викладу наукового тексту, в додатках містяться такі зразки: орієнтовна тематика дипломних магістерських робіт, завдання на дипломну магістерську роботу, календарний план виконання дипломної магістерської роботи. Також містяться приклади оформлення: рецензії, титульної сторінки дипломної магістерської роботи, реферату дипломної магістерської роботи, змісту дипломної магістерської роботи, відгуку на курсову роботу, титульної сторінки курсової роботи, наукової статті, розділу і підрозділу та освітніх Інтернет-ресурсів.

Навчальний посібник розрахований на магістрантів, аспірантів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів, слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних працівників, наукових працівників.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Методологія науково-педагогічного дослідження. Науковий апарат дослідження.....	8
1.1. Основи методології науково-педагогічного дослідження	8
1.2. Науковий напрям, проблема, тема та актуальність дослідження ...	14
1.3. Об'єкт і предмет науково-педагогічного дослідження	20
1.4. Мета і завдання науково-педагогічного дослідження	23
1.5. Етапи науково-педагогічного дослідження	29
1.6. Методи науково-педагогічного дослідження	33
Розділ 2. Дипломна магістерська робота.....	71
2.1. Загальні положення	71
2.2. Мета та завдання дипломної магістерської роботи	72
2.3. Етапи виконання дипломної магістерської роботи	73
2.3.1. Визначення напрямку дослідження	74
2.3.2. Визначення теми та категоріального апарату дослідження....	74
2.3.3. Технологія проведення дослідження і написання дипломної магістерської роботи	76
2.3.4. Підготовка до захисту дипломної магістерської роботи	80
2.3.5. Процедура захисту дипломної магістерської роботи	81
2.4. Вимоги до порядку викладення матеріалу дипломної магістерської роботи.....	87
2.5. Вимоги до структурних елементів дипломної магістерської роботи	88
Розділ 3. Курсова робота	91
3.1. Загальні положення	91
3.2. Вимоги до курсової роботи	91
3.3. Вибір теми і структура курсової роботи	92
3.4. Критерії оцінки курсової роботи	94
Розділ 4. Наукова стаття	97
4.1. Етапи підготовки наукової статті	97

4.2. Оформлення наукової статті	100
Розділ 5. Мова і стиль наукової роботи	102
5.1. Стильові ознаки наукової мови	102
5.2. Лексика і фразеологія наукового мовлення. Наукові терміни	104
5.3. Морфологічні ознаки наукової мови	108
5.4. Синтаксис наукової мови	114
5.5. Стилистичні особливості наукової мови	116
5.6. Мовні засоби в науковій роботі	119
5.7. Мова наукової статті	124
5.8. Мова рецензії і відгуку	129
Розділ 6. Основні вимоги до оформлення наукової роботи	133
6.1. Загальні вимоги	133
6.2. Нумерація	134
6.3. Ілюстрації	135
6.4. Таблиці	136
6.5. Правила подання формул	137
6.6. Правила цитування та посилання на використані джерела	138
6.7. Основні правила бібліографічного опису використаних джерел	141
6.8. Додатки	145
Розділ 7. Виступ із науковим повідомленням	147
Додатки	153
Короткий термінологічний словник.....	166
Список використаних джерел	189

ВСТУП

Соціально-економічні перетворення на сучасному етапі розвитку Української держави поставили нові завдання як перед освітньою системою в цілому, так і безпосередньо перед вищою освітою, оскільки саме їй належить провідна роль у формуванні культурних цінностей особистості, зростанні наукового та інтелектуального потенціалу країни. Ефективне вирішення завдань вищої освіти базується на якості кадрового забезпечення навчальних закладів, на рівні професійної компетентності викладачів, які здійснюють підготовку особистості до суспільного та професійного життя.

Входження України в європейський освітній простір зумовлює необхідність впровадження інноваційних технологій навчання та гнучкого реагування вищої школи на запити суспільства в умовах ринкової економіки і гуманізації освітньої системи, зокрема підготовку магістрів педагогічних спеціальностей.

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра здобула повну вищу освіту, спеціальні уміння та знання, достатні для виконання професійних завдань та обов'язків (робіт) інноваційного характеру певного рівня професійної діяльності, що передбачені для первинних посад у певному виді економічної діяльності. Магістр має володіти широкою ерудицією, фундаментальною науковою базою, методами одержання, обробки, зберігання і використання наукової інформації, бути здатним до плідної науково-дослідної роботи.

Програма магістерської підготовки включає дві складові – навчальну та науково-дослідну. Мета науково-дослідної роботи полягає у вивченні магістрантом усіх елементів наукового дослідження, набуття практичних навиків ведення наукової роботи та досвіду обміну інформацією, підготовки курсової і дипломної магістерської роботи. Науково-дослідна робота передбачає самостійну діяльність магістранта над темою дослідження.

Завдяки науково-дослідній роботі магістранти набувають умінь:

- визначати актуальність педагогічного дослідження, ставити завдання та формувати план дослідження у вибраній предметній сфері;
- виконувати бібліографічну роботу з використанням сучасних комп'ютерних технологій;
- вибирати необхідні методи дослідження, знати сучасні методики і модифікувати їх для цілей конкретного дослідження;
- обробляти одержані результати, аналізувати та інтерпретувати їх з урахуванням даних, які існують у науковій та науково-методичній літературі;
- представляти звіт виконаної роботи у вигляді статей, курсової роботи та магістерської дипломної роботи.

Магістранти оволодівають методами науково-педагогічних досліджень, основами науково-методичної та навчально-методичної роботи у школі, сучасними освітніми та інноваційними технологіями, основами застосування комп'ютерної техніки та інформаційних технологій у навчальному і науковому процесах.

Завдання навчального посібника – надати магістрантам допомогу у виконанні дипломних магістерських, курсових робіт та написанні наукових статей. Навчальний посібник допоможе магістрантам кваліфіковано оволодіти понятійним апаратом, методикою виконання та оформлення науково-дослідної роботи, успішно захистити кваліфікаційну роботу і бути готовим до подальших творчих наукових пошуків у практичній роботі.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.

НАУКОВИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Основи методології науково-педагогічного дослідження

Аналіз розвитку вітчизняної освіти свідчить, що ефективність цього процесу багато в чому залежить від активності в інноваційній і експериментальній роботі науковців-педагогів і педагогів-практиків. Саме викладачі в безпосередньому контакті зі студентами та магістрантами, регулюють їх освітню діяльність і, за великим рахунком, управляють освітнім процесом.

Дослідження – процес вироблення нових знань, один з видів пізнавальної діяльності. Дослідницька діяльність для сучасного педагога вищої школи по праву стала невід’ємною його професійного розвитку.

Педагогічне дослідження розглядаємо як діяльність з постановки і вирішенню проблем з метою отримання нових наукових знань

Педагогічне дослідження, за визначенням С.У. Гончаренка, – це «процес і результат наукової діяльності, спрямовані на одержання нових знань про закономірності процесу навчання, виховання і розвитку особистості, про структуру, теорію, методику і технологію організації навчально-виховного процесу, його зміст, принципи, організаційні методи і прийоми» [4, с. 23].

У педагогічному дослідженні взагалі пояснюються і передбачаються факти і явища, що існують в освітянському середовищі, та спрямовуються на вивчення предметної особистісно орієнтованої діяльності особи як головного джерела її соціального формування й виховання; розкриваються внутрішні суперечності педагогічних явищ, які досліджуються, знаходяться і обґрунтовуються шляхи чи засоби їх подолання. Оскільки *педагогічні дослідження* пояснюють і передбачають факти й явища, то вони *за своєю спрямованістю можуть бути:*

- *фундаментальні* – своїм результатом мають узагальнювальні концепції, що підводять підсумки теоретичних і практичних досягнень педагогіки або пропонують моделі розвитку педагогічних систем на прогностичній основі;

- *прикладні* – роботи, що на поглиблене вивчення окремих сторін педагогічного процесу, закономірностей, які охоплюють різні сторони педагогічної практики;

- *розробки* – на обґрунтування конкретних науково-практичних рекомендацій, що враховують вже відомі теоретичні положення.

Незалежно від спрямованості дослідження дослідник повинен завжди шукати причини змін, розвитку того чи іншого педагогічного явища чи процесу, а це можливе лише на шляху розкриття внутрішніх діалектичних суперечностей як рушійної сили цих змін.

Виконуючи науково-педагогічне дослідження, магістрант повинен усвідомити, що воно повинно ґрунтуватися лише на точно встановлених фактах, які допускають їхню емпіричну перевірку, спиратися на вже відомі філософські, соціологічні, психологічні чи педагогічні теорії, характеризуватися цілеспрямованістю, систематичністю, взаємозв'язком усіх елементів, процедур і методів. Як зазначає С.У. Гончаренко, будь-яке педагогічне дослідження повинно відображати предмет дослідження в його власній внутрішній логіці [4, с. 23].

Педагогічні дослідження повинні бути спланованими, організованими і проведеними таким чином, щоб вони давали позитивний результат для навчально-виховного процесу.

Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження, магістранти повинні ознайомитися з понятійним апаратом науки, від ступеня володіння яким залежить наскільки точно, грамотно і зрозуміло молодий дослідник висловить свої думки, обґрунтує той чи інший факт.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки [22].

Будь-яке педагогічне дослідження передбачає визначення таких загальноприйнятих методологічних параметрів: проблема, тема, об'єкт і предмет, мета, гіпотеза і результати дослідження як основні положення, що захищаються. Якість педагогічного дослідження характеризується такими основними критеріями: актуальність, новизна, теоретична і практична значущість.

Зазначимо, що *програма дослідження традиційно ділиться на два розділи:*

– *методологічний*, що включає обґрунтування актуальності теми, формулювання проблеми, визначення об'єкту і предмету, цілей і дослідження, формулювання основних понять (категоріального апарату), попередній системний аналіз об'єкту дослідження і висунення робочої гіпотези;

– *процедурний*, що розкриває стратегічний план дослідження, а також план і основні процедури й аналізу первинних даних.

Перш ніж приступити до реалізації наукового дослідження, магістранти повинні ознайомитися з методологією педагогічних досліджень, понятійним апаратом науки, від ступеня володіння яким залежить наскільки точно, грамотно і зрозуміло молодий дослідник висловить свої думки, обґрунтує той чи інший факт.

Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задається різними рівнями методології науки [22].

Термін «методологія» грецького походження і означає «вчення про метод» або «теорія методу». Питання методології досить складне, тому воно різними науковцями тлумачиться по-різному (табл. 1).

Таблиця 1

Тлумачення поняття «методологія» в науковій літературі

№	Визначення поняття	Наукове джерело
1	Методологія – вчення про метод, наука про побудову людської діяльності.	Енциклопедія освіти [5]
2	Методологія (від др.-грец. λόγος –	http://ru.wikipedia.org [30]

	думка, причина) вчення про методи, методиках, засобах і засобах пізнання.	
3	Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; вчення про методи пізнання та перетворення дійсності	Гончаренко С. У. [3]
4	Методологія [метод і ...логія] – 1) учення про науковий метод пізнання й перетворення світу; 2) сукупність методів, що їх застосовують у будь-якій науці.	Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень [20]
5	Вчення про вихідні положення, принципи, способи пізнання, пояснювальні схеми перетворення дійсності	Загвязинский В.И. [6]
6	Концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища.	Крушельницька О. В. [8]
7	Система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання	Цехмістрова Г. С. [22]
8	Система принципів і засобів організації та побудови теоретичної й практичної діяльності, а також вчення про цю систему; це філософська вихідна позиція наукового пізнання, загальна для всіх наукових дисциплін; це теорія наукового пізнання в конкретних наукових дисциплінах	Ягупов В. В. [24]
9	Методологія (від грец. <i>methodos</i> – спосіб, метод, <i>logos</i> – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Вчення про науковий метод пізнання, система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження.	Тлумачно-термінологічний словник з методології наукового педагогічного дослідження [21]

За вітчизняною науковою традицією методологію розглядаємо як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів; як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці.

У процесі пізнання *методологія розробляє стратегію пізнавальної і практичної діяльності і виконує такі функції:*

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ;
- передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;
- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагає введенню нової інформації;
- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;
- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

У методології науки розрізняють три види методології:

- 1) філософську (фундаментальну);
- 2) загальнонаукову;
- 3) частково-наукову.

Філософська (фундаментальна) методологія в педагогіці трактується як система діалектичних методів, що є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію [3].

Загальнонаукова методологія використовується в переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження.

Частково-наукова методологія – це сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми [22].

Вищим рівнем методології науки є філософська (фундаментальна) методологія, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності; виявляє сутність наукової діяльності та її взаємозв'язки з іншими сферами діяльності; вирішує завдання вдосконалення, оптимізації наукової діяльності, спирається на розроблені нею світоглядні й загальнометодологічні орієнтири та постулати.

Актуальність методологічної проблематики в психолого-педагогічних дослідженнях визначається, з одного боку, соціальними проблемами розвитку системи виховання й освіти в Україні, а з іншого – підвищенням рівня розвитку психолого-педагогічного знання, тобто внутрішніми потребами розвитку наук: психології та педагогіки.

Методологію в педагогіці розглядають як сукупність теоретичних положень про педагогічне пізнання і перетворення дійсності (В.В. Ягупов), як вчення про педагогічне знання, про процес його добування, способи пояснення (створення концепції) і практичне застосування для перетворення або удосконалення системи навчання і виховання (В.И.Загвязинский) [6; 24]. Методологія досліджень педагогічних проблем вирішує насамперед стратегічні проблеми і включає в себе принципи й методи пізнання в педагогічній теорії і практиці.

Методологічними етапами науково-педагогічного дослідження є визначення проблеми, теми, об'єкта і предмета дослідження, мети, завдань і положень, що виносяться на захист.

Існують такі основні проблеми методології педагогіки:

- методологічні проблеми підготовки педагога до здійснення його функцій в педагогічному процесі вищої школи;
- особливості методологічного підходу до вивчення проблем навчання, виховання і розвитку студентської молоді.

1.2. Науковий напрям, проблема, тема та актуальність дослідження

Проведення будь-якого педагогічного дослідження починається із вибору наукового напрямку, проблеми, теми і визначення наукових питань.

Науковий напрям – це наука або комплекс наук, у галузі яких ведуться дослідження; це сфера наукових досліджень наукового колективу, яка спрямована на вивчення певних фундаментальних, теоретичних і експериментальних завдань у відповідній галузі науки. Під науковим напрямом розуміють також сферу наукових досліджень наукового колективу, яка спрямована на вивчення певних фундаментальних, теоретичних і експериментальних завдань у відповідній галузі науки.

Розрізняють педагогічні, філологічні, хімічні, біологічні, соціальні, економічні напрями з подальшою їх деталізацією. У процесі вивчення стану і результату вже проведених досліджень можуть сформуватись ідеї комплексного використання кількох наукових напрямків для вирішення виробничих завдань [8].

Наприклад, для дисертаційних досліджень зі спеціальності 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти визначено певні напрями наукових досліджень. Назвемо ті, які, на нашу думку, можуть визначати напрями магістерських робіт:

- 1. Інноваційні процеси у професійній освіті.*
- 2. Післядипломна освіта фахівців.*
- 3. Педагогічні засади професійно-творчого розвитку особистості в системі неперервної професійної освіти.*
- 4. Педагогічна майстерність у професійній підготовці фахівців*
- 5. Науково-дослідна робота студентів у процесі фахової підготовки.*
- 6. Теорія та методика організації навчально-виробничої, виробничої та навчальної практик у професійно-технічних і вищих навчальних закладах.*
- 7. Підготовка та перепідготовка фахівців у системі дистанційної освіти*
- 8. Педагогічні технології в неперервній професійній освіті тощо.*

Структурними одиницями наукового напрямку є проблеми, теми і питання.

Розпочинають дослідження з ознайомлення зі станом **проблеми**. Поняття «**проблема**» походить від грецького *problema* і трактується як перепона, трудність, завдання, що потребує розв'язання, вивчення, дослідження [30].

Проблема – це форма наукового знання, в якій визначаються межі достовірного і прогнозуються шляхи розвитку нового знання [4].

Проблема трактується також як складне теоретичне або практичне питання. Означає наявність суперечливої ситуації, коли існує дві або кілька позицій (іноді протилежних) і треба створити теорію або концепцію для їхнього правильного пояснення [20].

У педагогіці проблема часто розуміється як суперечність між якими-небудь протилежностями. Ці протилежності знаходяться у середині єдиного об'єкту. Проблема – це свого роду межа між знанням і незнанням. Вона виникає тоді, коли колишнього знання недостатньо, а нового або немає або воно не розвинене.

Наукова педагогічна проблема – це категорія, яка означає щось ще невідоме педагогічній науці, що треба буде відкрити, довести; це складне педагогічне завдання, яке має перспективне, актуальне значення. Іноді під педагогічною проблемою розуміють також новий розв'язок актуального педагогічного завдання.

Сутність наукової педагогічної проблеми найбільш повно розкрита в праці С. У. Гончаренка «Педагогічні дослідження» [4]. Сутність її завжди криється у відображенні наявних суперечностей пізнання, які можуть бути розв'язані тільки засобами наукового дослідження. Джерелом проблеми є, як правило, труднощі, які виникають у практичній діяльності. Необхідність їх подолання знаходить своє відображення у висуненні гіпотези та практичних завдань. Сформулювати проблему – це означає вийти за межі відомого й пізнаного в царину того, що повинно бути пізнане. Щоб перейти від практичного завдання до наукової проблеми, треба:

а) визначити, які наукові знання потрібні аби вирішити практичне завдання;

б) встановити, чи є для цього необхідні наукові знання.

Автор наголошує, що наукова проблема не виникає довільно, а є результатом глибокого вивчення загального стану педагогічної теорії та практики, ознайомлення з науковою літературою, дисертаціями та довідниками, а також зі станом роботи навчальних закладів, де планується проведення дослідної роботи. Тому вибір дослідних проблем не може бути випадковим, а навпаки – в його основі повинні міститися певні критерії, якими необхідно керуватися дослідникові, щоб обрана ним педагогічна проблема мала наукову і пізнавальну цінність та практичну спрямованість. Висуваючи проблему, дослідник аргументує недостатність досягнутого до даного моменту рівня знань в галузі, яка його цікавить, на фоні нових факторів і зв'язків, виявлених недоліків у наявних концепціях, виникнення нових запитів практики.

Існують певні **критерії** вибору дослідної проблеми. До них належать такі:

- *актуальні та перспективні вимоги педагогічної практики;*
- *актуальний рівень наукових знань з педагогіки;*
- *індивідуальна зацікавленість і здібності дослідника* [24].

При виборі проблеми наукового дослідження спочатку на основі аналізу протиріч наукового напрямку формується проблема і визначаються в загальних рисах очікувані результати, потім розробляється структура проблеми, виділяються теоретичні питання, визначається їх актуальність [8].

Після обґрунтування проблеми, яка містить низку тем, визначається тема наукового дослідження.

Тема (від грец. *thema* – основна думка, завдання, положення, яке необхідно розвинути) – частина наукової проблеми, наукове завдання, яке охоплює певну галузь наукового дослідження.

Теми наукових досліджень формуються в межах проблем цілої науки та поділяються на методологічні, теоретичні, та організаційні.

Методологічні теми стосуються методів певної науки, що застосовуються в процесі вивчення її об'єктів.

Теоретичні теми передбачають дослідження окремих концепцій теорії певної науки, що стосуються її наукових законів, розробки аксіоматичних знань.

Організаційні теми включають організацію досліджень з певної науки і застосування її результатів у практичній діяльності [11].

Одним із відповідальних етапів наукового дослідження є вибір теми, якому має передувати детальне ознайомлення з вітчизняними і зарубіжними літературними джерелами даної і суміжної спеціальності.

Основними критеріями вибору теми є:

1. Актуальність, новизна і перспективність.
2. Відповідність профілю наукового колективу і можливість виконання теми в даному навчальному закладі.
3. Зв'язок її з планами розвитку системи освіти.
4. Можливість одержання при впровадженні результатів досліджень педагогічного ефекту.

Вдала, точна в смисловому відношенні, максимально лаконічно сформульована тема уточнює проблему, окреслює рамки дослідження, конкретизує його основний задум і зміст, створюючи тим самим передумови для успіху роботи в цілому.

Формулювання теми має відображати рух від старого до нового, щоб було зрозуміло, з якими більш широкими категоріями і проблемами тема співвідноситься, який новий пізнавальний і практичний матеріал передбачається освоїти.

Зазначимо, що остаточне формулювання теми наукової праці доцільне після того, як зібрана вже основна частина дослідницького матеріалу. Тому в магістратурі вченою радою вищого навчального закладу спочатку схвалюють робочу тему наукового дослідження, а остаточну тему – затверджують після передзахисту дипломної магістерської роботи.

Актуальність (від лат. *actualis* – справжній, теперішній, сучасний, важливий у даний момент, злободенний, назрілий) – важливість, значимість

чого-небудь на сьогодні, сучасність, злободенність. Позначає властивість інформації, відомостей, норм, яка може бути втрачена із часом, з появою більш сучасної інформації. Тому вступ до магістерських робіт починається з обґрунтування актуальності теми, вона є його складовою.

Актуальність теми –це обов’язкова вимога до дипломних магістерських робіт. Вона визначається тим, наскільки результати дослідження будуть сприяти вирішенню конкретних практичних задач або сприятимуть усуненню існуючих протиріч у суспільному житті, в освіті тощо.

Дослідження вважається актуальним, якщо актуальний не лише даний науковий напрям, але й сама тема актуальна: по-перше, її науковий розв’язок відповідає насущним потребам практики і, по-друге, заповнює прогалину в науці, яка в даний час не має наукових засобів для розв’язання цього актуального наукового завдання.

Для обґрунтування актуальності теми дослідження висуваються аргументи, які доводять необхідність і доцільність звернення до неї магістранта. З цією метою аналізуються різні погляди та позиції авторів на проблему, з’ясовуються проблеми і прогалини у науковому знанні та практичних застосуваннях, емпіричні результати досліджень авторів, які займалися схожою науковою тематикою тощо. У результаті з самого початку з’ясовуються основні суперечності чи невідповідності між досягнутим рівнем педагогічного знання і проблемами розвитку теорії і практики, між відкриттям нових фактів і зв’язків та появою запитів практики, що потребують вироблення нових теоретичних знань.

Зазначимо, що виявити суперечності в педагогічних дослідженнях буває важче за розв’язання самої проблеми. Це можливо тоді, коли виникають суперечності між наявними теоретичними положеннями і новими педагогічними фактами, які не можна пояснити з позицій традиційної парадигми. Можливі також суперечності в педагогічному процесі, шляхи подолання яких шукатимуться в ході даного дослідження. Наведемо приклад. Обґрунтовуючи актуальність теми *«Студентське самоврядування в історії*

розвитку вищої школи України (XIX – початок XX століття)», молодий науковець виділяє такі соціально-педагогічні суперечності:

– між пріоритетністю ідеї демократизації управління в освіті, залучення з цією метою студентського самоврядування як повноцінного партнера керівництва і недостатньою педагогічною спрямованістю професорсько-викладацького складу на розвиток самоврядних організацій, соціальної активності студентства, їхньої самостійності та критичності мислення;

– між динамікою розвитку демократичних процесів у суспільстві, зокрема в університетській освіті, й консерватизмом змісту, традиційністю методів, форм і видів діяльності студентських колективів вищих навчальних закладів та їхніх органів самоврядування;

– між зацікавленістю студентів у розвитку самоврядування, неоднорідністю і креативністю у напрямках, методах, формах і видах діяльності студентських самоврядних органів і їх недостатньою затребуваністю у вищих навчальних закладах сьогодення».

Магістрант у своєму дослідженні повинен обов'язково враховувати, що суперечність і проблема дослідження взаємопов'язані: друга впливає з першої. Проблема усвідомлюється дослідником як така суперечлива ситуація, коли є різні або протилежні позиції при поясненні одних і тих самих фактів, явищ або процесів, або в одному і тому самому процесі треба виконати вимоги, які виключають одна одну. Умовно кажучи, проблема – це лагуна в пізнанні, яка закривається питанням або питаннями, відповіді на які і треба знайти в процесі дослідження [4].

У магістерській роботі актуальність повинна бути небагатослівною і займати приблизно одну сторінку. В ній необхідно зазначити:

- сутність проблеми дослідження (із зазначенням суперечностей);
- соціальну значущість проблеми дослідження, вирішення якої має соціальне значення та важливе для педагогічної науки та практики;
- вирішення конкретних часткових питань, які сприяють якісним змінам.

1.3. Об'єкт і предмет науково-педагогічного дослідження

Кожне наукове дослідження має свій об'єкт та предмет, які необхідно розрізняти. Існує декілька визначень об'єкта дослідження.

Об'єкт (від лат. *objectum* – предмет, явище) – предмет нашого спостереження, те, що дане в пізнанні або на що направлена пізнавальна діяльність суб'єкта.

Об'єкт дослідження – це певна сукупність властивостей і відносин, яка існує незалежно від того, який пізнає, а відображається ним, служить конкретним полем пошуку; це те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника.

Об'єкт дослідження в педагогіці – це певний процес, певне педагогічне явище, яке існує незалежно від суб'єкта пізнання і на яке спрямована увага дослідника або це той педагогічний простір, та область, в рамках якої і знаходиться (містить) те, що вивчатиметься [4, с. 59].

З метою вивчення та наукового узагальнення об'єкти дослідження залежно від ступеня складності поділяють на групи:

- 1) теоретичні й емпіричні об'єкти;
- 2) емпіричні об'єкти: натуральні (фізичні) – існують в природі незалежно від волі людей; штучні (технічні) – створюються в результаті людської діяльності;
- 3) прості (складаються з кількох елементів) та складні (мають невизначену структуру і вимагають виявлення зовнішніх та внутрішніх факторів впливу) об'єкти дослідження [11].

Так, простим об'єктом у педагогічному дослідженні може бути інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні, складним – ефективність інклюзивної освіти.

Для простих об'єктів визначається забезпеченість навчальною, науковою і спеціальною літературою відповідно робочій навчальній програмі. Для складних об'єктів – досліджується, наприклад, ефективність впровадження

інклюзивної освіти, для чого слід визначити, які фактори найсуттєвіше впливають на об'єкт дослідження.

Завдання магістранта буде полягати у визначенні, відборі факторів та їх повноті впливу на об'єкт дослідження. Від добору найсуттєвіших факторів залежить ступінь достовірності одержаних результатів. Критерієм виявлення суттєвих факторів є мета дослідження. Точність результатів наукового дослідження буде залежати від повноти впливу середовища на об'єкт дослідження. Середовище – це те, що впливає на об'єкт дослідження. Зазначимо, що об'єкт може вивчатися цілими науковими напрямками. Так, об'єкт «процес навчання» може вивчатися дидактами, методистами, психологами, фізіологами, гігієністами тощо. Однак предмети дослідження у них у всіх будуть різні. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. Об'єкт – загальне, в ньому виділяється та частина, яка є предметом дослідження. Саме на предмет дослідження спрямована основна увага магістра, оскільки він визначає тему дипломної магістерської роботи.

Предмет дослідження – це та сторона, той аспект, та точка зору, «проекція», з якої дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш істотні (з точки зору дослідника) ознаки об'єкта [4, с. 60].

Як правило, предмет в більшій мірі відповідає темі дослідження, але він не повторює, а конкретизує і розкриває тему. Наприклад, якщо об'єктом педагогічного дослідження за темою «Студентське самоврядування в історії розвитку вищої школи України (XIX – початок XX століття)» є розвиток вищої школи України періоду XIX – початку XX ст., то предметом дослідження є теоретичні ідеї і досвід діяльності студентського самоврядування в історії розвитку вищої школи України XIX – початку XX ст.

Наведемо приклади дослідних педагогічних тем з проблем навчання та виховання і вкажемо в них відповідні *об'єкти досліджень* (виділено курсивом):

– *Підготовка* майбутнього викладача вищої школи до навчально-методичної або науково-дослідницької діяльності.

- *Виховання* студентів у вищих навчальних закладах.
- *Підготовка* вчителів до здійснення інклюзивної освіти.
- перепідготовка вчителів в процесі дистанційної освіти.
- *Навчання* спілкуванню магістрантів зі студентською молоддю;
- Громадянське *виховання* школярів у системі вищої освіти Німеччини.
- Неперервна професійна *освіта* викладачів вищої школи тощо.

Предметом цих досліджень можуть бути мета освіти чи виховання, зміст, засоби, форми, методи, педагогічні умови організації навчально-виховного процесу, ті або інші інноваційні педагогічні технології (інтерактивне навчання, індивідуально-орієнтоване, компетентнісний підхід, дистанційна освіта, особистісне самовизначення), тенденції розвитку навчально-виховних явищ і процесів.

Наголосимо, що предметом дослідження можуть виступати відносини в педагогічному колективі.

Наводимо приклади тем дослідження, в яких курсивом указано предмет дослідження:

- *Технологія попередження конфліктів* у професійній діяльності (ВНЗ, школи).
- *Психолого-педагогічний тренінг* як засіб корекції міжособистісних стосунків.
- *Засоби корекції морально-психологічного клімату* в педагогічному колективі.
- *Соціально-психологічна структура педагогічного колективу* як суб'єкта інноваційної діяльності.

С.У. Гончаренко зауважує, що предмет педагогічного дослідження обов'язково повинен включати зв'язки виховного інституту із зовнішнім середовищем, власне педагогічні соціальні і психологічні фактори і зв'язки в їх поєднанні і взаємодії [4, с. 63-64].

Отже об'єкт і предмет дослідження – поняття відносні, вони можуть змінювати свій зміст залежно від історичних змін і змін, що відбуваються в освіті.

1.4. Мета і завдання науково-педагогічного дослідження

У ході наукової роботи кожен дослідник прагне досягти певного результату, тобто мети.

Мета – означає стан в майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього та варто, бажано або необхідно досягнути (синонім – **ціль**).

Мета наукового дослідження – методологічна характеристика дослідження; уявлення про результат.

Мета педагогічного дослідження – це обґрунтоване уявлення про загальні кінцеві або проміжні результати наукового пошуку.

На початку дослідження магістрант ставить перед собою мету і визначає, який результат він збирається одержати в ході дослідження. Це можливо, бо мета дослідження формулюється з врахуванням визначених суперечностей, проблеми, об'єкта і предмета дослідження, а завдання дають уявлення про те, що треба зробити, щоб досягти мети. Мета завжди відображає спрямованість наукового пошуку на одержання нових знань та їх експериментальну апробацію, адже розроблені теоретичні положення мають бути підтверджені практикою,

Мета дослідження відображається у формулюванні теми і є лаконічною і гранично точною в смисловому відношенні. Наприклад, *мета* наукового дослідження за темою «Моральне виховання особистості в педагогічній системі гуманіста Еразма Роттердамського» полягає «в теоретичній систематизації основних ідей морального виховання та науковому обґрунтуванні цілісної доктрини морально-духовного виховання в педагогічній системі Еразма Роттердамського».

У науковому дослідженні з теми «Особистісне самовизначення вчителя в сучасній соціокультурній ситуації» *мета* визначена як виявлення,

обґрунтування та експериментальна перевірка комплексу педагогічних умов особистісного самовизначення вчителя в сучасній соціокультурній ситуації.

Для наукового дослідження «Організаційно-педагогічні умови навчання майбутніх учителів педагогічному прогнозуванню» *мета* сформульована така: визначити й обґрунтувати організаційно-педагогічні умови навчання майбутніх учителів педагогічному прогнозуванню.

У науковому дослідженні з теми «Формування інноваційної моделі початкової професійної освіти в регіоні» метою було: розробити теоретичні принципи і методичні основи формування інноваційної моделі початкової професійної освіти в регіоні, адекватної новим соціально-економічним умовам.

Від чіткості сформованості мети залежить цілеспрямована діяльність магістранта, прояв його творчого потенціалу.

Із наведених прикладів тем наукових педагогічних досліджень видно, що мета дослідження може бути спрямована на виявлення залежностей і зв'язків між певними факторами та явищами, встановленні організаційно-педагогічні умови для удосконалення процесу навчання у вищій школі тощо., пізнанні закономірностей і тенденцій розвитку тощо.

Важливим і необхідним етапом наукового дослідження є конкретизація загальної мети в системі дослідницьких завдань, які в своїй сукупності повинні дати уявлення про те, що треба зробити для досягнення мети.

Завдання дослідження – це мета перетворення конкретної ситуації або, іншими словами, ситуація, яка вимагає свого перетворення для досягнення певної мети.

Завдання мають відповідати меті дослідження, розкривати суть теми і знаходити своє тлумачення у висновках, що фіксують і узагальнюють результати їх виконання. Послідовність визначених завдань має бути такою, щоб кожне з них логічно впливало з попереднього. Наприклад, мета наукового дослідження **«Педагогічні ідеї і просвітницька діяльність В. А. Євтушевського (1836-1888 рр.)»** полягає у *«виявленні й систематизації педагогічних ідей та узагальненні досвіду просвітницької діяльності В.*

Євтушевського, у здійсненні їх актуалізації в сучасних умовах», відповідно до неї дослідником визначено такі завдання:

1. Схарактеризувати місце й роль В. А. Євтушевського в історії вітчизняної педагогічної думки другої половини XIX століття, з'ясувати соціально-педагогічні передумови та основні чинники становлення та розвитку його педагогічних ідей і просвітницької діяльності.

2. Обґрунтувати процес розвитку педагогічних ідей і просвітницької діяльності В. А. Євтушевського та визначити його основні етапи.

3. Узагальнити досвід просвітницької діяльності В. А. Євтушевського й визначити основні її напрями.

4. Виявити й систематизувати педагогічні ідеї В. А. Євтушевського.

5. Здійснити актуалізацію педагогічних ідей і досвіду просвітницької діяльності В. А. Євтушевського в умовах оновлення національної системи освіти.

У цілісній єдності завдань відсутність одного може призвести до незавершеності всього дослідження та неможливості його використання у педагогічній практиці.

С. У. Гончаренко радить такий варіант завдань педагогічного дослідження:

1. Вирішення теоретичних питань дослідження поставленої проблеми (визначення змісту досліджуваних понять, конкретизація їх структури, розробка критеріїв педагогічного діагностування та корекції). Воно, як правило, пов'язується з виявленням, уточненням, поглибленням, методологічним обґрунтуванням суті, природи об'єкту, що вивчається.

2. Вивчення наявних умов вирішення проблеми на практиці, констатація та аналіз типових недоліків та їх причин. Для цього необхідно провести аналіз реального стану предмета дослідження, динаміки і внутрішніх суперечностей його розвитку.

3. Обґрунтування необхідної методики для розв'язання визначеної проблеми (тут основою є теоретичні дані одержані дослідником унаслідок першого завдання, та матеріали аналізу практичної діяльності, добути в ході

виконання наступного завдання). Для цього необхідно визначити способи його перетворення та здійснити дослідно-експериментальну перевірку.

4. Дослідно-експериментальна перевірка запропонованої методичної системи. Здійснюється з виявленням шляхів і засобів підвищення ефективності, вдосконалення досліджуваного явища, процесу, тобто з прикладними аспектами роботи.

5 Розробка методичних рекомендацій для тих, хто використовуватиме результати дослідження на практиці (вчителі, вихователі, методисти). Пов'язана з прогнозом розвитку досліджуваного об'єкта або з опрацюванням практичних рекомендацій для різних категорій працівників освіти [4, с. 69].

В. Г. Загв'язінський виділяє три групи завдань наукового дослідження [6] (табл. 2).

Таблиця 2

Групи завдань наукового дослідження

№	Назва групи завдань	Суть групи завдань
1	Історико-діагностична	Вивчення історії і сучасного стану проблеми, визначення або уточнення понять, загальнонаукових і психолого-педагогічних основ дослідження
2	Теоретико-модельовальна	Розкриття структури і суті предмету вивчення, факторів його перетворення, моделі структури, функцій і способів перетворення об'єкту дослідження
3	Практично-перетворювальна	Опрацювання і використання методів, прийомів і засобів раціональної організації педагогічного процесу, його передбачуваного перетворення, а також опрацювання практичних рекомендацій

Завдання дослідження, як показує аналіз наукових праць, проведений С. У. Гончаренком, включають у себе:

- розгляд і співставлення наявних в літературі основних підходів і позицій авторів до розуміння проблеми дослідження;
- теоретичне обґрунтування гіпотези і задуму експериментального або

емпіричного вивчення проблеми;

- вибір методів дослідження, адекватних його предмету, меті й гіпотезі;
- обґрунтування і опис суті та процедури експериментального (емпіричного) дослідження;
- кількісний аналіз емпіричних даних з застосуванням методів математичної статистики;
- обговорення, змістовна інтерпретація одержаних даних з метою підтвердження або спростування висунутої гіпотези;
- узагальнення результатів дослідження, формулювання основних висновків і практичних рекомендацій [4, с. 69].

Зауважимо, що завдання дослідження не повинні бути «глобальними», такими, що можуть стати окремими темами магістерських робіт. Їх не повинно бути багато і в той же час вони не повинні бути дуже дрібними. Вони повинні бути такими, що відображають суть і хід дослідження. Завдання можуть бути як прикладні, що найбільш характерно для магістерських робіт, так і теоретичні. Наведемо приклади завдань для тем досліджень, що вище наведені.

Для досягнення мети в науковому дослідженні з теми **«Особистісне самовизначення вчителя в сучасній соціокультурній ситуації»** були визначені такі завдання:

1. Уточнити суттєві характеристики і визначити структуру і зміст педагогічного прогнозування;
2. Відібрати методики і виділити критерії для виявлення рівнів оволодіння даним видом діяльності студентами педагогічних вузів;
3. Побудувати модель навчання майбутніх учителів педагогічному прогнозуванню;
4. Визначити організаційно-педагогічні умови, які необхідні для найбільш ефективного протікання даного процесу.

У науковому дослідженні з теми **«Особистісне самовизначення вчителя в сучасній соціокультурній ситуації»** відповідно до мети було визначені такі завдання:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми особистісного самовизначення і охарактеризувати соціокультурний тип сучасного вчителя як суб'єкта самовизначення.

2. Виявити вплив рефлексивної позиції вчителя на його особистісне самовизначення в сучасній соціокультурній ситуації.

3. Виявити і експериментально перевірити педагогічні умови особистісного самовизначення вчителя в сучасній соціокультурній ситуації.

4. Оцінити результативність дослідно-експериментальної роботи з впровадження комплексу педагогічних умов особистісного самовизначення вчителя.

У науковому дослідженні з теми **«Формування інноваційної моделі початкової професійної освіти в регіоні»** мета досягалась завдяки вирішенню таких завдань:

1. Проаналізувати досвід інноваційної діяльності в системі початкової професійної освіти (ППО).

2. Вивчити ступінь розробки ППО.

3. Виявити умови, що сприяють розвитку інноваційної моделі.

4. Обґрунтувати принципи проектування і функціонування регіональної системи ППО в нових умовах;

5. Експериментально перевірити ефективність модернізації регіональної системи ППО та її адекватність потребам регіону;

6. Сформулювати теоретичні і методичні основи моделювання регіональної системи ППО.

Наявність мети й завдань – це передумова для обґрунтованого вибору методів, засобів дослідження, способів, за допомогою яких вони будуть реалізовані, інтерпретовані в науково-педагогічному дослідженні та відповідно оформлені.

1.5. Етапи науково-педагогічного дослідження

Нагадаємо, що **наукове дослідження** – це цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій; це аналіз інформації, спрямований на пошук нових знань і відкриття закономірностей

Розрізняють також **науково-дослідну роботу** як чітко організований комплекс дій, спрямованих на отримання нових знань, що розкривають суть процесу й явищ в природі та в суспільстві з метою використання їх у практичній діяльності та **науково-дослідну діяльність** як процес пізнання, спрямований на здобуття та використання на практиці нових знань.

Наукове дослідження проводиться в певній послідовності і включає три періоди: підготовчий, реалізаційний та заключний (впроваджувальний) періоди (рис. 1).

Підготовчий період відбувається в п'ять етапів.

На *першому етапі* магістранти ознайомлюються з науково-педагогічною та довідковою літературою, архівними матеріалами, з нормативно-правовими документами, дисертаціями та авторефератами, інтернет-виданнями, вивчають та аналізують фактичну документацію, що дає підстави для вибору проблеми і теми наукового дослідження.

На *другому етапі*, згідно з обраною темою, магістранти самостійно добирають необхідні літературні джерела (книги, брошури, статті), офіційні документи, відомчі матеріали з теми та опрацьовують їх, тобто. формується картотека літературних джерел з теми дослідження.

Доцільно створювати відповідну картотеку з розділами та підрозділами відповідно до змісту магістерської роботи. Кожне літературне джерело слід оформляти згідно з вимогами.

На *третьому етапі* відбувається уточнення теми і складання початкового плану науково-педагогічного дослідження. При складанні змісту роботи перш за все необхідно зробити обґрунтування теми, визначити її актуальність, новизну, поставити мету, розробити завдання, виокремити засоби і методи

проведення науково-педагогічного дослідження та методи обробки результатів дослідження.

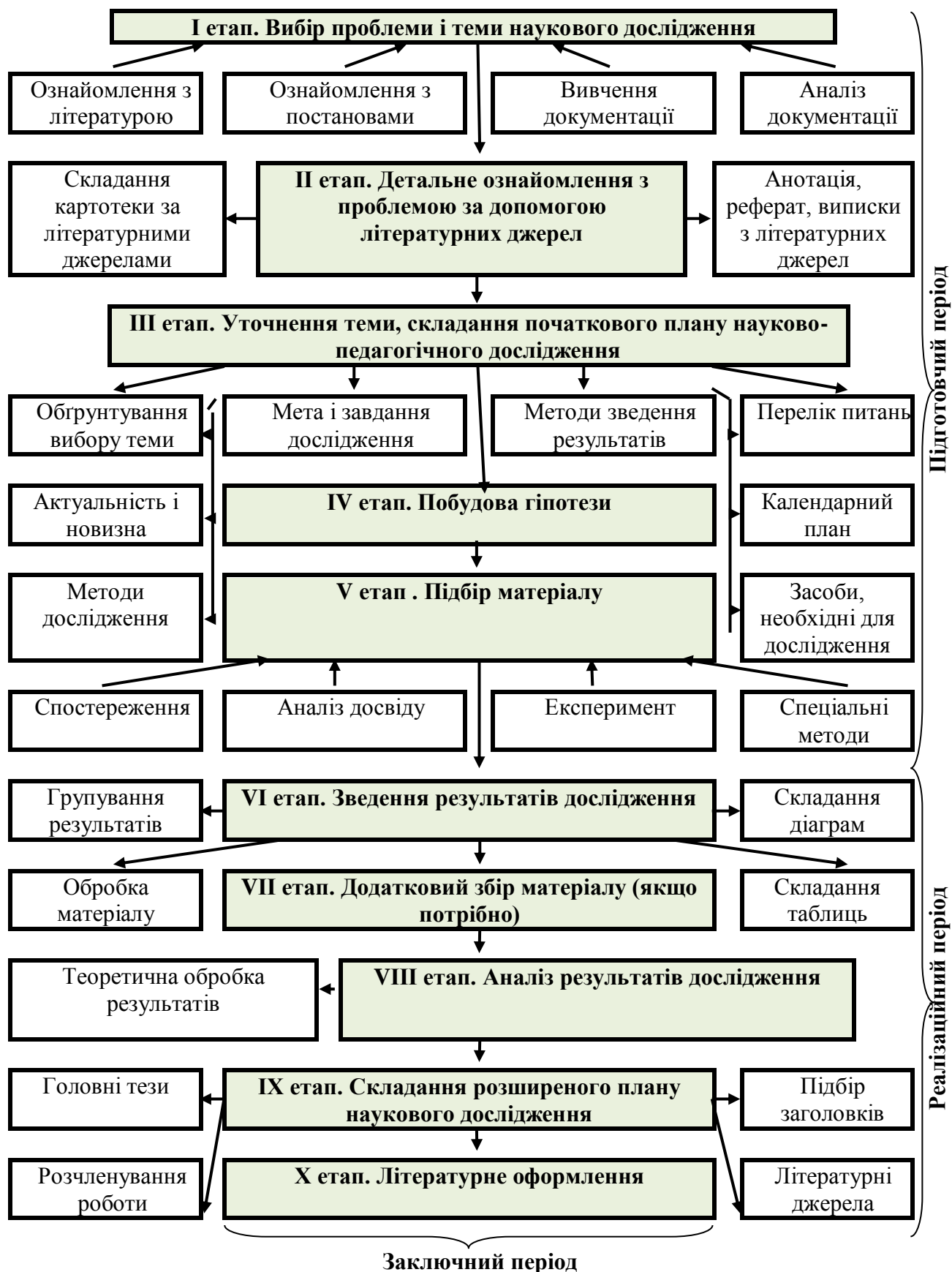

Рис. 1. Етапи проведення наукового дослідження (за А.А. Киверялгом)

На четвертому етапі формулюється **гіпотеза** науково-педагогічного дослідження.

Гіпотеза (від давньогрец. *ὑπόθεσις* – припущення) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки та теоретичного обґрунтування, для того щоб стати достовірною науковою теорією. Особливістю гіпотези як форми наукового знання є те, що вона завжди має певний ступінь імовірності.

Наведемо приклад гіпотези дослідження з теми **«Організація взаємодії сім'ї і педагогічного колективу в структурі діяльності заступника директора школи з навчально-виховної роботи»**.

Було висловлено припущення, що керівництво взаємодією сім'ї і педагогічного колективу заступником директора школи з навчально-виховній роботі, сприятиме вирішенню виховних завдань школи і сім'ї за таких умов:

– якщо діяльність суб'єкта – керівника (заступника директора школи з навчально-виховної роботи) органічно вписана в структуру системи, що управляє, і на ефективну співпрацю батьків і вчителів у вихованні школярів;

– якщо рівень професійної компетентності заступника директора школи дозволяє ефективно керувати взаємодією вчителів і батьків;

– якщо процес удосконалення соціально-педагогічних умінь вчителів роботі з батьками враховує і відповідає умовам, що визначають успішність цієї діяльності, і здійснюється в атмосфері взаєморозуміння і творчої взаємодії керівника школи і вчителів;

– якщо технологія керівництва взаємодією сім'ї і педагогічного колективу заступником директора школи буде не випадковим набором ізольованих спонукальних актів, а системою індивідуальних, групових і колективних форм творчої співпраці педагогів батьками, націленої на розвиток їх виховних можливостей по відношенню до особистості учня.

Отже, гіпотеза або наукове передбачення, або припущення висуваються для пояснення будь-яких явищ, процесів, причин, які зумовили даний наслідок. Гіпотезу можна уявити як компас, що визначає напрям діяльності дослідження.

Вдало сформульована гіпотеза спрямовує дослідження на доведення реальності існування передбачуваного припущення.

На *п'ятому етапі* розробляється програма експерименту, спостереження, планується вивчення передового досвіду.

До *реалізаційного періоду*, який включає чотири етапи роботи над науковим дослідженням, відносять усі дії, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з розв'язанням поставленої дослідної проблеми. При цьому застосовуються переважно методи спостереження в його різноманітних формах, аналіз і узагальнення власного практичного досвіду і досвіду інших працівників, проводиться теоретичне або емпіричне дослідження, пілотажний експеримент або педагогічний експеримент, аналіз результатів роботи освітніх установ, різноманітні спеціальні дослідницькі методи тощо.

На *шостому етапі* зводяться результати науково-педагогічного дослідження. З використанням методів математичної статистики відбувається обробка матеріалу, моделювання таблиць, схем, діаграм тощо, проводиться якісний аналіз результатів дослідження.

На *сьомому етапі* після зведення результатів дослідження може з'ясуватись, що отримані дані недостатньо достовірні. Тому виникає необхідність у додатковому збиранні матеріалів, повторенні окремих етапів експерименту. Додаткова серія спостережень або експериментів проводиться в тих же умовах, що й основні.

На *восьмому етапі* передбачено вивчення та аналіз зведених результатів дослідження. На основі отриманих результатів роблять висновки відповідно меті і поставленим завданням, доводиться достовірність гіпотези і одержаних результатів.

На *дев'ятому етапі* систематизується напрацьований матеріал і відповідно уточнюється зміст магістерської роботи, уточнюються назви розділів і підрозділів, остаточно відбираються літературні джерела і складається їх остаточний список. Складають розширений план наукового дослідження.

Десятий етап співпадає із *заключним періодом*, який передбачає літературне оформлення результатів дослідження. Всі матеріали дослідження систематизують і готують до узагальнення та літературного оформлення дипломної магістерської роботи, готують відповідну анотацію і реферат.

Зауважимо, що послідовність проведення етапів педагогічного дослідження та їхній конкретний зміст залежать від виду дослідження. Педагогічні дослідження за їх спрямованістю можна поділити на три групи:

1 група дослідження – *фундаментальні*, результатом яких є узагальнювальна концепція, яка підводять підсумки теоретичних і практичних досягнень педагогіки або пропонує моделі розвитку педагогічних систем.

2 група дослідження – *прикладні* – це роботи, спрямовані на поглиблене вивчення окремих сторін педагогічного процесу.

3 група дослідження – *впроваджувальні* або *розробки* – дослідження спрямовані на обґрунтування конкретних науково-практичних рекомендацій, які враховують вже відомі теоретичні положення.

1.6. Методи науково-педагогічного дослідження

Розвиток методології як науки пов'язаний з розвитком методів наукового пізнання дійсності. Існує декілька визначень поняття «метод», «науковий метод».

Метод (від грец. *μέθοδος* – шлях через) – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети.

У філософії під методом розуміють наукові теорії, перевірені практикою. Будь-яка така теорія при побудові інших теорій може виступати по суті у функції метода в даній або навіть в інших областях знань.

Метод розглядають також як засіб досягнення мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного засвоєння (пізнання) дійсності; спосіб дослідження явищ, який визначає планомірний підхід до їх наукового пізнання та встановлення істини; як сукупність прийомів практичного або теоретичного освоєння дійсності,

підпорядкованих розв'язанню конкретної задачі в сфері освіти, певний комплекс інтелектуальних дій, логічних процедур, за допомогою яких дана наука передбачає встановити істину, перевірити чи спростувати її.

Під методом розуміють також нормативну модель діяльності (в педагогіці – педагогічної), спрямованої на виконання певного наукового завдання, яка реалізується в сукупності прийомів і процедур. Чим багатший арсенал методів тієї чи іншої науки, тим успішніше діяльність учених.

Методи дослідження – це способи, за допомогою яких вивчають різноманітні аспекти виховання, освіти, навчання і розвитку.

Методи наукового дослідження розглядають не лише як сукупність правил, прийомів, способів, норм, а й як систему приписів, принципів, вимог, які повинні орієнтувати у вирішенні конкретного завдання, досягнення результату в будь-якій сфері діяльності.

Науковий метод у педагогіці розуміють як систему основних підходів і засобів дослідження, що відповідають предмету і завданням цієї науки.

Методи дослідження в педагогіці визначають як прийоми, процедури та операції емпіричного та теоретичного пізнання і вивчення явищ педагогічної дійсності [5, с.490].

Метод науково-педагогічного дослідження – шлях вивчення й опанування складними психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Аналізуючи наведені вище визначення, можна виокремити характерні ознаки наукового методу дослідження. До них найчастіше відносять: об'єктивність, відтворюваність, евристичність, необхідність, конкретність, ясність, націленість, детермінованість, результативність, здатність методу забезпечувати досягнення певної мети; послідовність використання методу, надійність, економічність (здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу) тощо.

Зазначимо, що свідоме застосування магістрантом науково обґрунтованих методів педагогічного дослідження розглядається як найсуттєвіша умова

отримання нових знань. Комплекс методів дослідження повинен бути адекватним його меті і завданням і забезпечити підтвердження висунутої гіпотези. Правильний вибір методів дослідження потребує знання їх класифікації.

Розглянемо класифікацію методів дослідження в педагогіці, запропоновану академіком С.У. Гончаренком у його посібнику [4] та в енциклопедії освіти [5].

У педагогіці методи дослідження поділяють на загальнонаукові, власне педагогічні та методи інших наук; констатувальні та перетворювальні; теоретичні та емпіричні; якісні та кількісні; часткові та загальні; змістові й формальні; методи збирання емпіричних даних та перевірки й спростування гіпотез і теорії; методи описування, пояснення і прогнозу, спеціальні методи; методи обробки результатів дослідження.

Виходячи з того, що кожне наукове дослідження може відбуватися на двох рівнях: теоретичному (на якому здійснюється узагальнення знань) та емпіричному (коли здійснюється процес накопичення фактів), у педагогічних дослідженнях, відповідно до цих рівнів, виділяють загальнонаукові, теоретичні та емпіричні методи дослідження (табл. 3).

Розглянемо більш детально кожен із методів науково-педагогічного дослідження.

Загальнонаукові методи виступають своєрідною «проміжною методологією» між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До загальнонаукових понять найчастіше відносять такі, як: «інформація», «модель», «структура» «функція», «система», «елемент», «оптимальність», «ймовірність» тощо.

Характерними рисами загальнонаукових понять є: по-перше, «сплавленість» в їх змісті окремих властивостей, ознак, понять низки часткових наук і філософських категорій; по-друге, можливість нормалізації, уточнення засобами математичної теорії, символічної логіки [5, с.490].

Загальнонаукові методи використовуються в теоретичних і емпіричних дослідженнях. Вони включають аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, аналогію і моделювання, абстрагування і конкретизацію, системний аналіз, формалізацію, гіпотетичний і аксіоматичний методи, створення теорії, спостереження і експеримент.

Охарактеризуємо окремо теоретичні та емпіричні науково-педагогічні методи дослідження (табл. 3).

Таблиця 3

Методи науково-педагогічного дослідження

Теоретичні методи	Емпіричні методи
Аналіз і синтез	Вивчення психолого-педагогічної літератури, педагогічної документації та результатів навчально-виховної діяльності
Абстрагування та конкретизація	Спостереження, різні види педагогічних експериментів
Узагальнення	Бесіда (інтерв'ю)
Індукція та дедукція	Опитування
Аналогія	Вивчення продуктів діяльності
Моделювання	Узагальнення педагогічного досвіду
	Експеримент

До теоретичних методів відносять: аналіз і синтез, абстрагування та конкретизації, узагальнення, індукцію й дедукцію, аналогію й моделювання. Ці методи опосередковано і безпосередньо виходять на аналіз реальних педагогічних процесів (із причин, джерел розвитку, системи умов, які забезпечують їх ефективне функціонування).

Аналіз – це метод пізнання, який дає змогу поділити предмет на частини з метою детального вивчення кожного елемента або сторони педагогічного явища як частини цілого, мислене або фактичне розчленування предмета вивчення або явища на складові елементи, виділення в ньому окремих сторін. Аналіз виступає початковим етапом педагогічного дослідження, в результаті якого здійснюється перехід від загального опису об'єкта, процесу, явища до

виявлення його внутрішнього складу, частин, елементів. Коректність аналізу перевіряється у процесі синтезу і перевірки властивостей заново створеного об'єкту або гіпотези з вихідним об'єктом або гіпотезою.

Синтез, навпаки, є наслідком з'єднання окремих частин чи рис предмета в єдине ціле. **Синтез** – це реальне або мислене об'єднання різних сторін, частин предмета в єдине ціле, метод дослідження якогось педагогічного явища в його єдності і взаємному зв'язку частин, узагальнення, зведення в єдине ціле даних, добутих аналізом. Внаслідок синтезу з'являється нове утворення, властивостями якого є не лише зовнішня сума властивостей компонента, а й результат їх взаємопроникнення і взаємовпливу. В результаті формуються нові уявлення про предмет, в якому виділені суттєві, типові риси, уточнюються і збагачуються знання про нього.

Методи аналізу і синтезу застосовуються в теоретичних дослідженнях під час визначення проблеми пошуку, наукової концепції, розробки гіпотези тощо. Вони відіграють суттєву роль і в процесі педагогічного експерименту, висновки про результати якого формуються на основі аналізу і доводяться теоретичним шляхом за допомогою синтезу, що є не просто складанням частин предмету, а досить непростою логіко-конструктивною операцією наукового пізнання.

Послідовне здійснення єдності аналізу і синтезу дає можливість дослідити не лише окремі сторони психолого-педагогічного процесу, але й сам процес в цілому, в його складній структурі, де кожен елемент виконує свою функцію. Аналіз і синтез застосовуються з самого початку процесу дослідження: при визначенні його цілей і завдань, задуму (основної ідеї), гіпотези, передбачуваних результатів

Абстрагування (від лат. *abstrahere* – відволікати) – мисленнєва операція, філософський і логічний метод «відволікання», який дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку. Це уявне відвернення від неістотних, другорядних ознак предметів і явищ, зв'язків і відношень між ними та виділення декількох сторін, які цікавлять дослідника; це

відхилення несуттєвих думок, властивостей, зв'язків і відносин реальних об'єктів і, одночасно, виділення однієї з декількох сторін.

Процес абстрагування проходить два етапи. Перший етап: виділення важливого в явищах і встановлення незалежності або дещо слабкої залежності досліджуваних явищ від певних факторів. Другий етап полягає у тому, що один об'єкт замінюється іншим, простішим, котрий виступає «моделлю» першого.

Абстрагування може застосовуватись до реальних і абстрактних об'єктів (таких, що вже раніше пройшли абстрагування). Багатоступінчасте абстрагування приводить до абстракцій зростаючого ступеня узагальнення.

Процеси абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язані з іншими методами дослідження і передусім з аналізом і синтезом.

Метод конкретизації. Конкретизація є процесом сходження від абстрактного до конкретного, що дає можливість більш точно охарактеризувати об'єкт, який вивчається, врахувати структурні та функціональні зв'язки його компонентів.

Педагогічне знання за самою своєю суттю повинно бути конкретизованим, щоб відтворити багатогранні зв'язки соціуму з освітою й особистістю, відтворити саму особистість як цілісність і забезпечити процес розвитку цієї особистості в педагогічній системі, а також самої педагогічної системи.

Узагальнення як метод наукового пізнання являє собою, по-перше, логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального знання, встановлення загальних властивостей і ознак предметів, по-друге – результат цього процесу: узагальнене поняття, судження, закон, теорія. Одержання узагальненого знання означає більш глибоке відображення дійсності, проникнення в її суть. Узагальнення тісно пов'язане з абстрагуванням.

Індукція і дедукція. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях активно використовуються індукція і дедукція. Особливість цих методів пізнання дійсності полягає у переході знання про одиничне й окреме у знання про загальне і навпаки.

Індукція (від лат. *inductio* – наведення)– умовивід, за якого на підставі знання про окреме, робиться висновок про загальне (прот. – дедукція).

Завдяки індукції дослідник переходить від емпіричного рівня до рівня теоретичного за допомогою узагальнення окремих фактів, аналогій, статистичного опису і висновків, різних форм екстраполяції від відомого до невідомого. Тим самим здійснюється проникнення в суть явищ, відкриття їхніх закономірностей, побудови гіпотез і теорій.

Індукцію в широкому розумінні розглядають як сукупність емпіричних прийомів і методів переходу від відомого до невідомого, узагальнення, аналізу фактів, які спираються на практику, експеримент, спостереження. Це - форма руху пізнання від емпіричного до теоретичного рівня, шлях виведення гіпотетичних висновків з відомих тверджень.

Індуктивні знання мають імовірний характер, бо вони завжди виражають припущення про існування певної закономірності. Вірогідність такого припущення перевіряється експериментальним дослідженням. Тому індукція є обов'язковою складовою усвідомлення суті педагогічного експерименту, що допомагає визначити причинність досліджуваних явищ, з'ясувати, чому одні з них спричиняють зміни інших.

Отже, індукція відкриває шлях розвитку знання, від емпіричного до теоретичного рівня, виступає способом створення педагогічних концепцій, які є результатом узагальнення одиничних спостережень.

Дедукція – (від лат. *deductio* – виведення) – метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального (прот. – **індукція**).

Дедукція виводиться шляхом висувань вид загального до конкретного і тому дає вірогідні знання, а не ймовірні (як індукція). Основою дедуктивного методу виступають наукові положення і постулати, що висувуються без попереднього дослідно-експериментального підтвердження, а сприймаються як аксіоми.

Дедуктивним у широкому розумінні вважається будь-який вивід взагалі, у більш специфічному і найбільш поширеному розумінні - доведення або

виведення твердження (наслідку) з одного або кількох інших тверджень (посилань) на основі законів логіки, що мають достовірний характер. У випадку дедуктивного висновку наслідок міститься у посиланнях приховано, тому вони повинні бути одержані з них на основі застосування методів логічного аналізу.

Змістом дедукції як методу пізнання є застосування загальних наукових положень при дослідженні конкретних явищ. Важливою передумовою дедукції у практиці пізнання є зведення конкретних завдань до загальних і перехід від розв'язання завдання у загальному вигляді до окремих.

Застосування дедуктивного методу дає можливість виводити певні твердження (вірогідні висновки) на основі вихідних положень, законів або правил логіки.

Якщо *недоліком* індукції є неможливість за її допомогою чітко обґрунтувати загальне, адже розглядається лише частина сукупності, то *недоліком* дедукції вважають неможливість чіткого обґрунтування загального, передумовних його варіантів.

У реальному педагогічному процесі індукція та дедукція завжди взаємодіють між собою як діалектична єдність пізнання загального та конкретного. Індукція виявляє окреме як загальне, а дедукція виводить окреме із загального.

Індукція не може існувати «в чистому вигляді», бо індуктивне узагальнення фактів відбувається за допомогою прийнятих у науці понять, що відіграють роль дедуктивних положень. Водночас таке узагальнення веде до їх подальшого наповнення конкретним змістом.

Таким чином, в індукцію проникають елементи дедукції, а дедукція спирається на результати індукції.

Аналогія – метод наукового пізнання, за якого встановлюється схожість у певних сторонах, якостях і відношеннях між нетотожними об'єктами. При виводі за аналогією знання, одержане з розгляду якогось об'єкта («моделі») переноситься на інший, менше вивчений і менш доступний для дослідження об'єкта. Висновки за аналогією є правдоподібними: наприклад, коли на основі

подібності двох педагогічних явищ чи процесів за якимось одним параметром робиться висновок про їх подібність за іншими параметрами.

Аналогія не дає вірогідного знання: якщо посилки міркування за аналогією істинні, це ще не означає, що і висновок буде істинним. Для підвищення ймовірності висновків за аналогією необхідно прагнути до того, щоб:

- були виділені внутрішні, а не зовнішні властивості об'єктів, які співставляються;
- ці об'єкти були подібними у найважливіших і найбільш істотних ознаках, а не у випадкових і другорядних;
- коло ознак, які співпадають, було як можна ширшим;
- враховувалась не лише подібність, але й відмінності, щоб останні не перенести на інший об'єкт.

Аналогія відіграє значну роль у народженні нових ідей і формулюванні гіпотез. Вона полегшує розуміння складних процесів, виступаючи основою наукового моделювання. Нерідко аналогія сприяє влучному формулюванню проблеми і визначенню напрямку дослідження.

Моделювання. Останнім часом у теоретичних дослідженнях педагоги активно застосовують метод моделювання. Можна сказати, що цей метод став особливо модним.

Суть моделювання полягає у встановленні подібностей явищ (аналогій), адекватності одного об'єкта іншому в певних відношеннях і на цій основі перетворення простішого за структурою і змістом об'єкта в модель складнішого(оригінал) [4, с. 135].

Модель можна характеризувати як допоміжний засіб, який у процесі пізнання, дослідження дає нову інформацію про основний об'єкт вивчення. Вона може слугувати і конструюванню нового, ще невідомого практиці. В такому випадку дослідник, виявивши характерні риси існуючих явищ, процесів педагогічної практики, починає пошук нового з компоновки, поєднання, моделює принципово новий стан об'єкту вивчення. Так виникають моделі –

гіпотези, які носять характер припущення і які вимагають перевірки або моделі-концепції, які перетворюються в науково обґрунтовані теорії.

Отже, під моделлю розуміють штучну систему елементів, що з певною точністю відображає деякі властивості, сторони, зв'язки об'єкта дослідження. Потреба в моделюванні виникає тоді, коли дослідження самого об'єкта неможливе, є занадто складним і дорогим, вимагає надто тривалого часу тощо. Кожна модель має фіксувати найголовніші риси об'єкта вивчення. Модель завжди виступає як аналогія і є проміжною ланкою між висунутими теоретичними положеннями та їх перевіркою у реальному педагогічному процесі.

Моделювання завжди спрощує і дозволяє наочно уявити деякі складні наукові положення, оскільки модель – це лише подібність дійсності, і вона не зобов'язана відтворювати всі подробиці і тонкощі реального світу. Це дає можливість ухопити головне.

Як відомо, перебіг педагогічного процесу визначається складними, множинними і різноспрямованими факторами, що затрудняє виявлення в ньому закономірних зв'язків. І саме нереальність створення умов, в яких студент. вища школа в цілому не зазнавали б впливу множини факторів, які не можна врахувати, викликає необхідність побудови **теоретичних моделей**, що дають мислене, «ідеальне» уявлення про об'єкти, що вивчаються. Особливо це важливо в експериментальному дослідженні, в якому поєднується кілька методів.

Проведення педагогічного дослідження на належному науково-теоретичному рівні неможливе без побудови **теоретичної моделі – уявлення**. Її головною ознакою є те, що вона, показує чіткий фіксований зв'язок елементів, передбачає певну структуру, яка відображає внутрішні, істотні відношення реальності. Можна розглядати метод навчання як модель належного, тобто нормативну модель, яка відображає загальне уявлення про систему методичних прийомів, а зміст освіти як педагогічну модель соціального досвіду.

Загальне уявлення про те, що має бути зроблено, щоб змінити педагогічну дійсність, максимально наблизити її до теоретично обґрунтованого, а значить – до мислено конкретного уявлення про неї, міститься в **нормативній моделі**. Така модель, як і модель теоретична, є ідеалізованою і узагальненою. Вона не є безпосереднім проектом, «сценарієм» педагогічної діяльності, а виступає прообразом таких проектів, дає відповідь на запитання: що треба зробити для досягнення кращих результатів?

І нарешті, це загальне уявлення знаходить свою конкретизацію в **проекті** педагогічної діяльності. В ньому містяться конкретні норми такої діяльності, адресовані практиці. Загальне уявлення про те, що має бути зроблено, щоб змінити педагогічну дійсність, максимально наблизити її до теоретично обґрунтованого, а значить – до мислено конкретного уявлення про неї, міститься в моделі належного,

Моделювання служить також завданню конструювання нового, не існуючого ще в практиці. Тому створюють **моделі - гіпотези**, які розкривають механізми зв'язку між компонентами того, що вивчається, і на цій основі будуються рекомендації і висновки, які перевіряються потім на практиці. Такими зокрема, є *проектовані моделі* нових типів освітніх закладів: диференційованої школи з різнорівневим навчанням, гімназії, ліцею, коледжу, мікрорайонного соціального центру тощо. В кожній з цих моделей своєрідно синтезовано досвід минулого, запозичені з відомих зразків риси сучасного, припущення про ефективні нововведення. Слід лише пам'ятати, що будь-яка модель завжди бідніша за прототип; що вона відображає лише його окремі сторони і зв'язки, оскільки теоретичне моделювання завжди включає абстрагування.

Особливим видом моделювання, що ґрунтується на абстрагуванні, вважають **мисленнєвий експеримент**. У цьому експерименті дослідник на основі теоретичних знань про об'єктивний світ і емпіричних даних створює ідеальні об'єкти, співвідносить їх у певній динамічній моделі, імітуючи

мислено той рух і ті ситуації, які могли б мати місце в реальному експерименті [5, с. 491].

До основних методів педагогічного дослідження відноситься **історичний метод**. Він застосовується передусім при вивченні проблем історії педагогіки і освіти. Ця галузь педагогічної науки покликана розкривати виникнення, стан і розвиток навчально-виховних установ, педагогічних теорій в конкретних історичних умовах. Оцінка того чи іншого педагогічного явища з точки зору його прогресивності чи реакційності повинна враховувати характер конкретних історичних умов існування цього педагогічного явища з точки зору того, що нового зробили педагоги в порівнянні із своїми попередниками.

Зазначимо, що історизм як метод дослідження не зводиться лише до опису минулих педагогічних явищ. Він дає можливість виявити внутрішній механізм змін в педагогічних явищах, причинні зв'язки на конкретних етапах розвитку, прослідкувати, яким чином новий стан педагогічного явища виникає із старого

У педагогічних дослідженнях на основі методологічного принципу історизму застосовується **порівняльно-історичний метод**, без якого дослідник ризикує повторитися, «відкрити» давно відкрите. Цей метод дозволяє прослідкувати і порівняти педагогічні явища в розвитку. Наприклад, можна пояснити, як те або інше поняття формувалося раніше, які етапи воно пройшло в своєму розвитку; виявити, яким чином виникали певні концепції освіти; які їх джерела, що в цих теоріях потребує реконструкції; порівняти етапи розвитку окремих концепцій тощо. Серед порівняльно-історичних методів існує **генетичний метод**, який дає можливість вести дослідження педагогічних явищ на основі аналізу їхнього розвитку. Так, у педагогіці часто буває важливо встановити факт виникнення педагогічного явища, відмітити ступені його розвитку, прослідкувати процес поступового формування особистісних якостей у студентів чи учнів, їх загальноосвітніх і професійних знань та умінь, компетентності, змін, що сталися внаслідок застосування психолого-педагогічних заходів впливу чи взаємодії. Реалізується генетичний метод

найчастіше у формі зрізів, тобто зміни відповідних показників установлюються в певні часові інтервали.

В єдності з генетичним методом у дослідженні педагогічних явищ широко використовується **метод порівняння**, який виявляє схожість або різницю між предметами і явищами, і дає можливість прийти до синтезованого висновку. Порівняння використовується поряд з різними методами (спостереження, опитування, експерименту тощо). Воно є важливим для пояснення педагогічних явищ і тоді, коли власне пояснення немає, але на перший план виходить співставлення педагогічних явищ.

Іноді як спеціальний метод педагогічних досліджень виділяють **причинно-наслідковий аналіз**, необхідність якого очевидна. Аналіз причинних зв'язків доповнюється аналізом їх генезису, історії їх виникнення і розвитку, тобто аналізом генетичних зв'язків.

Слід мати на увазі, що залежно від мети педагогічного дослідження пізнання, більше значення надається тому чи іншому методу, але в будь-якому випадку слід уникати простого опису і хронологічного переліку педагогічних подій, а необхідно виявляти тенденції, закономірності їх розвитку, розрізняти істотне й неістотне, необхідне й випадкове, створювати наукову основу інтерпретації історичних фактів, виявляти перспективи розвитку педагогічної теорії й практики. Вибір і набір методів дослідження повинні визначатися не формальним прагненням «надати науковості» одержуваним результатам і не їхньою кількістю – чим більше, тим краще, а специфікою теми і завдань даного дослідження, його логікою і об'єктивною необхідністю. Для правильного вибору треба знати загальні і часткові можливості методу, його місце в системі дослідницьких процедур згідно з особливостями матеріалу, який вивчається, і рівнем вивчення педагогічної дійсності.

До емпіричних методів відносяться ті, які безпосередньо пов'язані з реальністю, з педагогічною практикою, забезпечують нагромадження, фіксацію, класифікацію і узагальнення вихідного матеріалу для послідовного створення педагогічної теорії. До них відносяться:

– вивчення психолого-педагогічної літератури, педагогічної документації та результатів навчально-виховної діяльності;

- спостереження, різні види педагогічних експериментів;
- бесіда;
- опитування;
- вивчення продуктів діяльності;
- узагальнення педагогічного досвіду;
- експеримент.

Розглянемо кожен з емпіричних методів педагогічного наукового дослідження .

1. Вивчення психолого-педагогічної літератури та результатів навчально-виховної діяльності. Сюди також відносить ознайомлення з педагогічною документацією, архівними матеріалами, документами і результатами педагогічної діяльності, що містять факти, які характеризують історію і сучасний стан об'єкта вивчення, слугує способом створення початкових уявлень і вихідної концепції про предмет дослідження, його сторони і зв'язки, виявлення прогалин, неясностей в опрацюванні обраної для вивчення проблеми

Вивчення літератури – один з найбільш широко розповсюджених методів одержання первинної інформації на ранніх стадіях дослідження для попереднього ознайомлення з об'єктом. Служить для аналізу історії і сучасного стану проблеми, дає можливість відокремити відоме від невідомого, вивчити мало опрацьовані і дискусійні положення, різні точки зору, створити первинне уявлення про проблему і шляхи її розв'язання, виявити «білі плями» і неясності в опрацюванні питання [5, с. 491].

З літературою потрібно вміти працювати, старанно її вивчати. Виділяють три етапи роботи з літературою (рис. 2): відбір літератури; ознайомлення з відібраною літературою; опрацювання відібраної літератури.

Рис. 2. Основні етапи роботи з науковою літературою

Підсумком першого етапу (відбору літератури) є список джерел. Щоб відібрати необхідні книги, достатньо проглянути їх «по діагоналі», тобто ознайомитися з анотацією, змістом, переглянути перший і останній розділи, звернути увагу на стиль викладу. Бібліографічний опис відібраної літератури краще робити на картках (рис. 3), що дасть можливість використати їх в подальшій науковій діяльності або створити відповідну папку.

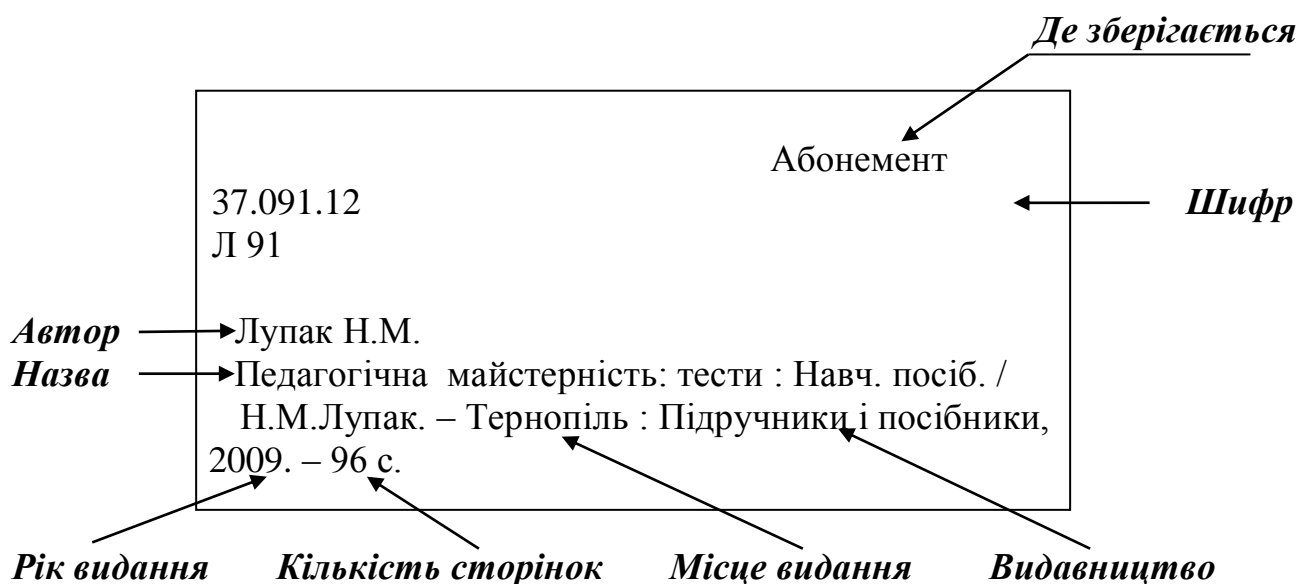

Рис. 3. Картка з описом книги

Підсумком другого етапу (ознайомлення з відібраною літературою) є «розмітка» матеріалу в різних книгах. Значно спрощують цю процедуру ті випадки, коли книга є власністю автора. Тоді олівцем відмічають ключові

слова, фрази, абзаци. За таких умов повторний перегляд літератури займає мінімум часу. Якщо поміток небагато, то корисно робити закладки або на останній сторінці виписувати номери відповідних сторінок.

Підсумком третього етапу (опрацювання відібраної літератури) є виписки з книг (рис. 4). Виписки бажано робити на одному боці аркуша стандартного формату; це дасть можливість в подальшому компоувати матеріал в будь-якому порядку. При читанні книги, статті краще записати зайве, оскільки заздалегідь невідомо, що з цього матеріалу може знадобитися, повторний пошук веде до втрат часу.

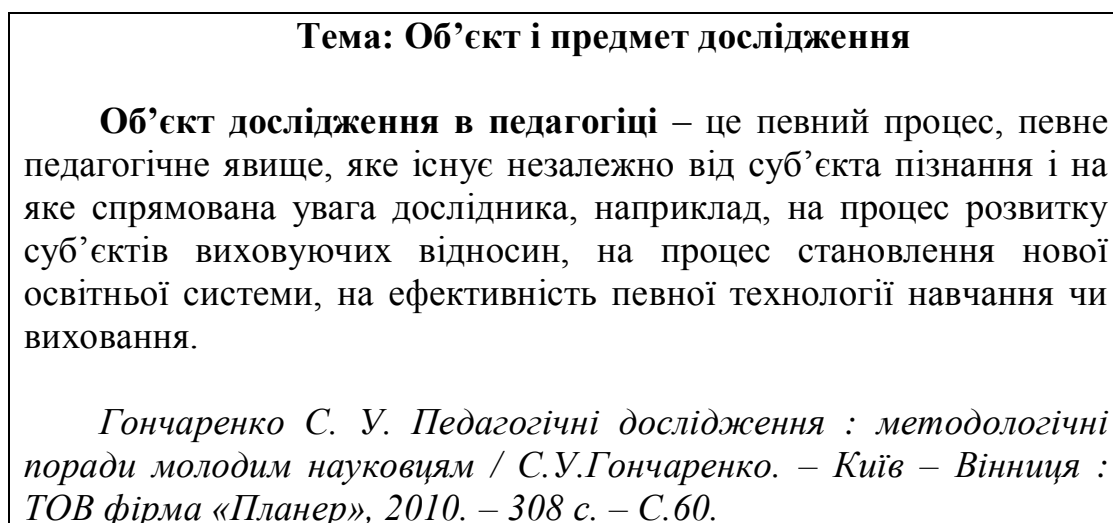

Рис. 4. Виписка з книги

Вивчення літератури і документальних матеріалів продовжується в ході всього дослідження. *Основними завданнями вивчення літератури є:*

1. Ознайомлення з матеріалами по темі дослідження, їх класифікація, відбір найбільш цікавих досліджень, основних фундаментальних праць; основоположних результатів;
2. Виявлення найбільш цікавих напрямків досліджень, недостатньо висвітлених, які могли б стати темою наукової роботи;
3. Формування напрямку наукової роботи, характеристика методу і основних розділів теоретичної і експериментальної частин; огляд повинен закінчуватися першою редакцією орієнтовного плану наукової роботи;

4. Одержання вихідного матеріалу для написання частини дослідження, складання анотованого покажчика статей і книг за тематикою наукової роботи [4, с.142].

Джерелом фактичного матеріалу для педагогічних досліджень служить також поточна документація вузів та інших установ освіти: контрольні роботи студентів, реферати, курсові, дипломні та магістерські роботи, протоколи засідань кафедри і вчених рад університету тощо. Вивчення результатів діяльності студентів дає можливість судити про досягнутий ними рівень освіченості або вихованості, про труднощі в оволодінні матеріалом і їхніх причинах, тенденції зміни характеру та результатів діяльності в процесі досягнення поставлених цілей.

Педагогічні документи поділяють на дві групи:

1 – документи, що були підготовлені без участі дослідника: протоколи педагогічних рад, предметних комісій, конференцій, батьківських зборів, екзаменів тощо. До них належать звіти, щоденники вчителя і учнів, записи академ-концертів, сценарії виховних заходів.

2– документи, що були підготовлені за дорученням дослідника: творчі роботи учнів, їхні реферати, фіксація поглядів учителів і батьків на ту чи іншу педагогічну проблему тощо. У роботі з цією групою документів необхідно впевнитися в їх надійності та достовірності, знати з якою метою вони були підготовлені, бо подані матеріали бувають іноді дещо перекрученими.

Виокремлюють специфічну групу документів – офіційні документи, що охоплюють державні постанови з питань культури та освіти, архівні матеріали, листи на радіо і телебачення, газетно-журнальну періодику та ін. Вони дають досліднику соціологічну інформацію, яка є необхідною для обґрунтування та констатації багатьох педагогічних проблем.

Документи, як правило, лише висвітлюють певне педагогічне явище без його характеристики чи оцінки. Але таке об'єктивне знання вельми важливе для розуміння контексту зафіксованої ситуації і дає досліднику необхідний первісний матеріал.

У роботі з документами, зокрема з текстами, в педагогічних дослідженнях широко застосовується **метод контент-аналізу** змісту документів за допомогою математичних засобів, який дає можливість одержати достовірну інформацію шляхом її спеціальної вибірки. *Контент-аналіз* – це метод виявлення і оцінки специфічних характеристик текстів та інших носіїв інформації (відеозаписів, інтерв'ю, відповідей на відкриті питання анкети тощо). Контент-аналіз дає можливість виявляти в текстах окремі психолого-педагогічні характеристики особистості, колективу тощо. Успішність цього методу залежить від точності визначення одиниці аналізу, конкретності вихідної позиції дослідника та мети його пошуку

Методи аналізу результатів діяльності ще мають назву **проективних методів**, на основі яких можна дійти висновку щодо реальних мотивів, позицій, потреб, цілей особистості. Проективними методами вивчаються результати творчих і експериментальних завдань студентів: конструктивних (намалювати картинку, написати оповідання на задану тему, пояснити (неясні малюнки); додаткових (придумати закінчення історії, мелодії, її акомпанемент тощо); експресивних (інсценувати пісню, придумати сюжет гри); рольових (участь в ігрових ситуаціях, драматизаціях, театральних постановках) [4, с.144].

При використанні проективних методів нерідко виникають труднощі, пов'язані з інтерпретацією отриманих результатів, що мають дещо суб'єктивний характер, та можливістю безпосередньо спостерігати лише невеличку кількість досліджуваних.

Найбільш поширеним методом наукового педагогічного дослідження є спостереження. Основні його положення викладемо за С.У. Гончаренком [4, с.142].

Метод педагогічних спостережень – це цілеспрямований і планомірний процес збирання інформації шляхом прямої і безпосередньої реєстрації дослідником виховних процесів або явищ. Цей метод дає можливість одержувати дані, необхідні для подальших теоретичних побудов і їх наступної перевірки на досвіді, забезпечує теоретичне дослідження емпіричною

інформацією, перевіряє адекватність і істинність теорії на практиці, дає можливість вивчати об'єкти в їхній цілісності, в природному функціонуванні.

До *особливостей спостереження як наукового методу* відносяться: цілеспрямованість і спрямування; планомірність і систематичність; об'єктивність у сприйманні об'єкта вивчення і його фіксації; збереження природного ходу психолого-педагогічних процесів.

До процедури одержання і тлумачення інформації в спостереженні ставляться такі вимоги:

- спостереженню доступні лише зовнішні факти, які мають мовні і рухові прояви;
- характеристики, які реєструються, повинні бути як можна більше описовими і як можна менше пояснювальними;
- для спостереження повинні бути виділені найбільш важливі моменти поведінки;
- спостерігач повинен мати можливість фіксувати поведінку оцінюваної особи тривалий час;
- надійність спостереження підвищується при співпаданні показів кількох спостерігачів;
- рольові відношення між спостерігачем і спостережуваним повинні бути усунуті;
- оцінки не повинні піддаватися суб'єктивним впливам.

Результати, одержані в процесі спостереження, є емпіричними фактами; встановлення закономірностей можливе лише при їх старанному аналізі.

Під час спостереження в залежності від цілі та завдань педагогічного дослідження дослідник повинен дотримуватися таких правил:

- чітко визначати та складати програму спостереження, яка повинна точно визначати послідовність роботи, виділяти найбільш важливі об'єкти спостереження, способи фіксації результатів;
- детально фіксувати дані спостереження;
- застосовувати системи категорій і оцінкових шкал.

Спостереження розрізняють за різними ознаками:

– за *тривалістю експерименту*: довгочасне (триває довго) і короткочасне (проводиться протягом нетривалого часу), безперервне (передбачає постійне, детальне вивчення педагогічного процесу для одержання цілісного уявлення про нього) і дискретне (переривається і регулярно повторюється через певний проміжок часу) спостереження;

– за *обсягом спостереження*: широке (спостереження за групою в цілому або за процесом розвитку особистості як таким) і вузькоспеціальне (спрямоване на виявлення окремих сторін явища або окремих об'єктів);

– за *типом взаємозв'язку* спостерігача і спостережуваного: непричетне (позиція дослідника відкрита, і учасники, особливо на перших порах, відчують незручність, розуміючи, що за ними спостерігають) і причетне (дослідник виступає учасником діяльності колективу).

Існують і такі види спостереження, як лонгітюдне (тривале) і ретроспективне (звернуте до минулого); цілеспрямоване і випадкове; суцільне і вибіркове; констатувальне і оцінне; неконтрольоване і контрольоване (реєстрація спостережуваних подій за заздалегідь відпрацьованою процедурою); каузальне та експериментальне; польове (спостереження в природних умовах) і лабораторне (в експериментальній ситуації).

Як і будь-який метод, спостереження має свої сильні сторони (дає можливість вивчити предмет в його цілісності, в його природному функціонуванні, в його живих, багатограних зв'язках і проявах) і недоліки (не дає можливості активно втручатися в процес, що вивчається, змінювати його або спеціально створювані певні ситуації, робити точні заміри).

До діагностичного спостереження відноситься *педагогічний моніторинг*, який включає: діагностику, прогнозування і корекцію професійного розвитку особистості і в цілому навчально-виховного процесу вишів або загальноосвітньої школи.

Важливим методом дослідження в педагогіці виступає **самоспостереження**. Під самоспостереженням розуміють використання

показів, об'єктом яких є сам суб'єкт, його свідомість і переживання або здатність людини спостерігати за своїми думками, почуттями, діями, вчинками.

Уміння спостерігати за своїми переживаннями, контролювати свій стан – найважливіша властивість особистості будь-якої людини. Самоспостереження є першим кроком до самоуправління, самонавіювання, самонастроювання, саморегулювання мислення і поведінки.

Самоспостереження слід відрізняти від *методу самозвіту*. Якщо перший метод спрямований на відображення свідомістю явищ в самому собі, тобто є механізмом самосвідомості, то другий передбачає аналіз діяльності і її результатів. Застосування даного методу є виключно плідним для підвищення ефективності досліджуваної діяльності..

У практиці дослідження проблем педагогіки широко застосовується **метод вивчення і узагальнення педагогічного досвіду**. Цей метод дає можливість виявити існуючий рівень навчально-виховної роботи, її сильні і слабкі сторони. Вивчення прогресивного педагогічного досвіду дає можливість встановити закономірності педагогічного процесу, елементи педагогічної культури і майстерності, новаторства викладачів. Об'єктом вивчення може бути масовий досвід (для виявлення провідних тенденцій), негативний досвід (для виявлення характерних недоліків і помилок), передовий досвід, знайдений у масовій практиці.

Критеріями передового педагогічного досвіду звичайно виступають: актуальність і перспективність досвіду, його відповідність вимогам життя, тенденціям суспільного розвитку і науково-технічного прогресу; новизна в постановці цілей, відборі змісту, виборі засобів і форм організації педагогічного процесу; відповідність основним положенням сучасних соціальних наук; стійкість, стабільність позитивних високих результатів; можливість творчого застосування досвіду в схожих умовах, перенесення його на інші об'єкти; оптимальна витрата сил, енергії, засобів і часу педагогів і учнів чи студентів для досягнення позитивних результатів; оптимальність досвіду в

цілісному соціально-педагогічному процесі.

Вивчення і узагальнення передового досвіду відбувається поетапно:

- 1) опис досвіду на основі спостереження, бесід, опитування, вивчення документів;
- 2) класифікація спостережуваних явищ, їхнє тлумачення, підведення під відомі означення і правила;
- 3) встановлення причинно-наслідкових зв'язків, механізму взаємодії різних сторін навчального процесу, виявлення внутрішніх закономірностей, які обумовили успіх чи невдачу в освітній діяльності.

Всебічний, глибокий аналіз досвіду створює сприятливі передумови для впровадження його в масову практику виховання і навчання.

1. Науково-педагогічна експедиція – метод педагогічного дослідження, який дає можливість одержати інформацію для глибокого і всебічного вивчення навчально-виховної роботи з учнями на місцях – в масовій школі, в умовах, які максимально наближаються до реальності. Експедиція дає можливість за короткий термін зібрати всебічний матеріал, надати безпосередню допомогу вчителю на місці, активно вплинути на шкільну практику з метою її вдосконалення, надати методичну допомогу школі. Як правило, в експедиції беруть участь спеціалісти з різних галузей педагогічної науки: дидакти, методисти, школознавці, що дає можливість всебічно і цілісно вивчити навчально-виховний процес.

2. Бесіда один з основних дослідницьких методів педагогіки та психології, який передбачає одержання інформації про явище чи процес, які вивчаються, в логічній формі як від досліджуваної особистості, членів групи, яка вивчається, так і від оточуючих людей. Бесіда дає можливість глибше пізнати психологічні особливості особистості людини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів дій і вчинків шляхом аналізу даних, одержаних у відповідях на поставлені і попередньо продумані запитання. Дослідники всіх часів у бесідах отримували таку інформацію, яку ніякими іншими способами одержати неможливо.

Бесіди як педагогічний метод застосовується найчастіше як додатковий метод для отримання необхідних роз'яснень, підтвердження і уточнення того, що не було достатньо зрозумілим при використанні інших методів.

Практика психолого-педагогічних досліджень виробила певні правила застосування методу бесіди:

- вести бесіду лише з питань, які безпосередньо пов'язані з досліджуваною проблемою;
- формулювати питання чітко і ясно, враховуючи ступінь компетентності в них співбесідника;
- підбирати і ставити питання в зрозумілій формі, яка стимулює респондентів давати на них розгорнуті відповіді;
- уникати некоректних питань, враховувати настрій, суб'єктивний стан співбесідника;
- вести бесіду так, щоб співбесідник бачив у досліднику не керівника, а товариша, який проявляє непідробний інтерес до його життя, думок, сподівань;
- не проводити бесіду поспіхом, у збудженому стані;
- обирати таке місце і час проведення бесіди, щоб ніхто не заважав її ходу, підтримувати доброзичливий настрій.

Виділяють два види бесіди:

1) *формалізована бесіда*, яка передбачає стандартизовану постановку запитань і реєстрацію відповідей на них, що дає можливість швидко групувати і аналізувати одержану інформацію;

2) *неформалізована бесіда*, яка проводиться за не жорстко стандартизованими питаннями, що дає можливість послідовно ставити додаткові питання, виходячи із ситуації, яка склалася, і сприяє налагодженню тісного контакту між дослідником і респондентом для одержання найбільш повної і глибокої інформації.

Успішність проведення бесіди залежить від дотримання ряду умов:

– наявність продуманого плану бесіди, який являє собою не формальний перелік питань, які повинні ставитися під час бесіди (бесіда не повинна

перетворюватися в анкету), а загальну схему бесіди з вказівкою того, що треба з'ясувати в результаті її проведення;

- вміння дослідника одержувати відомості, які його цікавлять, не лише шляхом безпосереднього спостереження, але й побічно;
- вміння дослідника уточняти факти, які його цікавлять, у процесі бесіди;
- наявність у дослідника близького особистого контакту з досліджуваним, встановленого ще до бесіди.

Звичайно процес бесіди не супроводжується протоколюванням, протокол складають після бесіди. В окремих випадках можуть використовуватися технічні засоби реєстрації бесіди – магнітофон (відеомагнітофон) або диктофон. Але при цьому респондент обов'язково повинен бути проінформований про те, що бесіда записуватиметься з застосуванням відповідної техніки. У випадку його відмови застосування названих засобів не рекомендується. Бесіда може плануватися з метою підтвердити або спростувати дані, одержані за допомогою інших методів.

3. Методи опитування психолого-педагогічного дослідження являють собою письмові або усні, безпосередні або опосередковані звернення дослідника до респондентів з питаннями, зміст відповідей на які розкриває окремі сторони проблеми вивчення. До цих методів вдаються в тих випадках, коли джерелом необхідної інформації виступають люди – безпосередні учасники педагогічних процесів і явищ, які вивчаються. За допомогою методів опитування можна дістати інформацію як про події і факти, так і про думки, оцінки, переваги опитуваних.

Ефективність отримання усних і письмових висловлювань залежить від бажання опитуваних відповідати на поставлені запитання і від рівня їх підготовки до спілкування з дослідником на певну тему. Метод опитування варто розглядати як засіб збору первинного матеріалу, що підлягає перепереверці іншими методами. Опитування відображає суб'єктивні думки й оцінки. Тому важливо виявляти в цих відповідях об'єктивний зміст і об'єктивні тенденції в розвитку досліджуваної проблеми.

Існують такі форми опитування як методу педагогічного дослідження: інтерв'ю (усне опитування); анкетування (письмове опитування); експертне опитування; тестування (із стандартизованими формами оцінки результатів опитування); соціометрія, яка дає можливість виявляти міжособистісні стосунки в групі людей.

Інтерв'ю – метод одержання інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом.

За різними ознаками виділяють такі **види інтерв'ю**:

– залежно від **мети опитування**: *документальне інтерв'ю* (опитування учасників або свідків ведеться з метою відтворення минулих фактів); *інтерв'ю думок і ставлень* (намагаються встановити думки і ставлення людей до подій, що відбуваються, або явищ соціальної дійсності);

– за **формою питань**: *формалізоване* (формування питань, їх число і альтернативи відповідей, кодування і форма запису передбачаються заздалегідь і строго фіксуються); *неформалізоване* (питання і відповіді на них не визначаються заздалегідь);

– за **процедурою проведення**: *панельне* (спрямоване на вивчення еволюції ставлень і думок якоїсь групи людей до тієї чи іншої події протягом певного інтервалу часу); *групове* (одночасно проводиться опитування невеликої кількості осіб з метою викликати дискусію в групі); *клінічне* (спрямоване на одержання найбільш повної і глибокої інформації про мотиви, установки, думки респондента); *багаторазове* (одна й та сама особа опитується кілька разів протягом тривалого часу); *сфокусоване* (спрямоване на вивчення реакції певного суб'єкта на якісь стимули відомої педагогу, досліднику ситуації); *не спрямоване інтерв'ю* (має своєю метою зняти внутрішню напругу респондента і добитися психотерапевтичного ефекту).

Інтерв'ю допомагає одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів; дає змогу вести спостереження за їх психологічними реакціями. Воно ефективне в тих випадках, коли дослідник впевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. На якість інтерв'ю

впливають місце, конкретні обставини, тривалість його проведення. Достовірність і надійність одержаної інформації залежить і від особистості дослідника, його ерудиції і компетентності, спостережливості, дисциплінованості, моральної та фізичної витривалості, знання теми і техніки проведення інтерв'ю.

У проведенні інтерв'ю досліднику треба уникати таких типових помилок:

- *ситуаційних* (невірно вибрано місце та час розмови, опитуваного не попереджено, він поспішає, не може зосередитися);

- *соціологічних* (вік інтерв'юера викликає заперечення опитуваних, у розмові дослідник припускається мовленнєвих огріхів, не володіє технікою опитування);

- *психологічних* (інтерв'юер має упереджувальне ставлення до опитуваного, оцінює добуті результати за стереотипом, навіть нейтральні відповіді сприймає тенденційно).

Анкетування – метод одержання інформації, який ґрунтується на опитуванні людей для одержання відомостей про фактичний стан справ. Метод анкетування використовується у випадках, коли досліджувану проблему важко вивчити іншими методами.

Вимоги до анкет: питання анкет повинні бути взаємно пов'язані і частково за змістом перекривати одне одного, що дає можливість перевірити достовірність відповідей; уся анкета (вступна частина, стиль питань тощо) повинна бути побудована так, щоб викликати респондентів на відвертість, але не нав'язувати їм відповідей.

Існує кілька **видів анкетування**:

- ✓ *контактне анкетування* (здійснюється при роздаванні, заповненні і збиранні дослідником заповнених анкет при безпосередньому його спілкуванні з піддослідними);

- ✓ *заочне анкетування* (анкети з інструкціями розсилаються по пошті, повертаються таким самим способом на адресу дослідницької організації);

- ✓ *пресове анкетування* (реалізується через анкету, розміщену в газеті).

Різноманітні види анкетування групуються за кількома ознаками (табл. 4).

Таблиця 4

Види анкетування

№	Ознака	Вид анкетування	Особливість анкетування
1	Кількість охоплення опитуваних	повне	передбачає опитування всієї генеральної сукупності респондентів
		вибіркове	охоплює лише частину опитуваних
2	Характер спілкування	особисте	опитуваний безпосередньо контактує з дослідником, що гарантує повернення анкет, дає можливість контролювати процес їх заповнення
		заочне	опитувані дають відповіді у відсутності дослідника, що часом приводить до помилок
3	Форма здійснення	групове	проводиться одночасно з багатьма респондентами
		індивідуальне	опитування проходить з кожним респондентом по черзі
4	Спосіб вручення анкет	поштове	передбачає розсилку анкет, що розширює межі вибірки, але знижує відсоток повернення анкет
		роздавальне	передбачає особисте вручення опитувального листка

В основі анкетування, як і в бесіді, лежить спеціальний запитальник-анкета. Тому опрацювання його вимагає особливої уваги, вдумливості. Доцільно, щоб анкета включала до свого складу три смислові частини: ввідну, яка містить мету і мотиви анкетування, значущість участі в ньому респондента, гарантію таємниці відповідей і чіткий виклад правил заповнення анкети; основну, яка складається з переліку запитань, на які треба дати відповідь; демографічну, покликану виявити основні біографічні дані і соціальне положення опитуваного.

Відомі три **типи анкет**: *відкрита анкета* (містить питання без супроводу готових відповідей на вибір піддослідного); *анкета закритого типу* (на кожне питання даються готові для вибору анкетованим відповіді); *змішана анкета*

(частина відповідей пропонується на вибір, в той же час залишають вільні строчки з пропозицією сформулювати відповідь, яка виходить за межі запропонованих питань).

Практика проведення педагогічних досліджень показує, що при опрацюванні анкети дослідження доцільно враховувати такі основні вимоги:

- провести попереднє апробування (пілотаж) анкети з метою перевірки і оцінки її обґрунтованості (валідності), пошуку оптимального варіанта і об'єму запитань;

- пояснити перед початком опитування його мету і значення для результатів дослідження;

- коректно ставити запитання, оскільки цього вимагає шанобливе ставлення до респондентів;

- залишати можливість анонімних відповідей;

- виключати можливість двосмисленого тлумачення запитань і використання спеціальних термінів і іноземних слів, які можуть бути незрозумілими респондентам;

- слідкувати за тим, щоб у запитанні не пропонувалося оцінювати кілька фактів відразу або висловлювати думки про кілька подій одночасно;

- будувати анкету за принципом: від простіших запитань до складніших;

- не захоплюватися багатослівними, довгими запитаннями і запропонованими варіантами відповідей на них, оскільки це ускладнює сприймання і збільшує час на їх заповнення;

- ставити запитання лінійним (кожне наступне запитання розвиває, конкретизує попереднє) і перехресним (відповідь на одне запитання перевіряє достовірність відповіді на друге запитання) способами, що створює в опитуваних сприятливу психологічну установку і бажання давати щирі відповіді;

- передбачати можливість швидкої обробки великої кількості відповідей з використанням методів математичної статистики.

При складанні анкети використовуються кілька варіантів побудови запитань:

1) *відкриті питання* передбачають довільну форму відповіді; питання використовують в тих випадках, коли дослідник прагне залучити опитуваного до активної роботи з формування пропозицій, порад з якоїсь проблеми або коли не зовсім зрозумілий набір альтернатив з запропонованого питання;

2) *закриті запитання* використовуються в тих випадках, коли дослідник чітко розуміє, якими можуть бути відповіді на запитання, або коли треба оцінити щось за певними, важливими для вивчення ознаками тощо.

3) *запитання-фільтри* складаються одночасно ніби з двох запитань: спочатку з'ясовується, чи відноситься опитуваний до певної групи або чи відомий йому факт (явище), про яке піде далі мова. Респондентам, які відповіли ствердно, пропонується висловити свою думку або оцінку факту, події, властивості;

4) *запитання на ранжування* використовують тоді, коли серед безлічі варіантів відповідей потрібно виявити найбільш важливі і значущі для респондента. В цьому випадку опитуваний присвоює кожній відповіді відповідний номер в залежності від ступеня її значущості.

При створенні анкети важливо, щоб вибір та формулювання запитань відповідали таким правилам:

- не використовувати запитань «про всяк випадок», що не стосуються проблеми дослідження, а тому ускладнюють обробку результатів;

- не вживати таких запитань, які можуть викликати негативне ставлення опитуваних до дослідника, небажання відповідати;

- подавати запитання у такій формі, яка передбачає однозначне тлумачення його змісту та спонукає до лаконічної відповіді;

- дотримуватися співвідношення запитань, що мають бути взаємозумовленими і створювати певну систему.

Як зазначає С. У. Гончаренко, типові недоліки, що зустрічаються в анкетах, соціологи пояснюють так:

1) *опитувані відмовились відповідати на поставлені запитання.* (Можливі причини: не зрозуміли завдань дослідження; не була гарантована анонімність анкетування; залишилися недостатньо чіткими правила заповнення анкети);

2) *багато респондентів дали відповіді: «не знаю», «не зрозумів».* (Можливі причини: рівень підготовки опитуваних нижче, ніж передбачав дослідник; запитання сформульовано не конкретно і занадто складно);

3) *відповіді надмірно довгі, розпливчасті, з недоречними примітками.* (Можливі причини: нечітке формулювання запитань; недостатня кількість варіантів відповідей; відсутність такої графи, як «Інше»);

4) *переважна більшість опитуваних, відповідає однаково.* (Можливі причини: формулювання запитань стандартне; запитання нецікаві для респондентів, тому вони не вважають за потрібне висловлювати власну думку з цього приводу; зміст та формулювання запитань не спрямовані на вивчення різних точок зору; запитання подані занадто гостро, що насторожує респондентів і заважає їм бути відвертими).

Анкетування, як і інтерв'ю, має свої сильні і слабкі сторони, що подано в порівняльній табл. 6.

Таблиця 6

Порівняльна таблиця інтерв'ю й анкети

Інтерв'ю		Анкета	
Позитивне	Недоліки	Позитивне	Недоліки
Живий контакт дослідника і респондентів	Можливість нав'язування респондентам позиції дослідника	Можливість охопити дослідженням велику кількість опитуваних	Стандартний характер
Можливість індивідуалізації запитань, їх варіювання, додаткових уточнень	Складність охоплення опитуванням широкого кола осіб	Можливість виявити масові явища, на основі яких встановлюються факти	Відсутність живого контакту з опитуваними, що не завжди забезпечує досить вичерпні і відверті відповіді
Оперативна діагностика			

достовірності і повноти відповідей			
------------------------------------	--	--	--

Тестування – дослідницький метод, який дає можливість з’ясувати рівень знань, умінь і навичок, здібностей та інших якостей особистості, а також їхню відповідність певним нормам шляхом аналізу способів виконання піддослідними ряду спеціальних завдань. Такі завдання прийнято називати тестами. Тест – це стандартизоване завдання або особливим чином пов’язані між собою завдання, які дають можливість досліднику діагностувати міру вираженості досліджуваної властивості у піддослідного, його психологічні характеристики, а також ставлення до тих чи інших аспектів.

Тести звичайно містять питання і завдання, які вимагають дуже короткої, іноді альтернативної відповіді («так» або «ні», «більше» або «менше» тощо); вибору однієї з наведених відповідей або відповідей за бальною системою.

Тести характеризуються такими ознаками:

- 1) об’єктивністю (виключенням впливу випадкових факторів на досліджуваного);
- 2) модельністю (вираженістю в завданні якогось складного, комплексного цілого явища);
- 3) стандартизованістю (встановлення однакових вимог і норм при аналізі властивостей досліджуваних, або процесів і результатів).

Існують певні правила проведення тестування і інтерпретації одержаних результатів:

- інформування піддослідного про мету проведення тестування;
- ознайомлення піддослідного з інструкцією по виконанню тестових завдань і досягнення переконаності дослідника в тому, що інструкцію зрозуміли вірно;
- забезпечення ситуації спокійного і самостійного виконання завдань піддослідними; збереження нейтрального ставлення до піддослідних; уникнення підказок і допомоги;

– дотримання дослідником методичних вказівок з обробки одержаних даних і інтерпретації результатів, якими супроводжується кожен тест або відповідне завдання;

– попередження поширення одержаної в результаті тестування психодіагностичної інформації, забезпечення її конфіденціальності;

– ознайомлення піддослідного з результатами тестування, повідомлення йому або відповідальній особі відповідної інформації з врахуванням принципу «Не нашкодь!»; в цьому випадку виникає необхідність розв’язання серії етичних і моральних завдань;

– нагромадження дослідником відомостей, одержаних іншими дослідницькими методами і методиками, їх співставлення однієї з одною і визначення узгодженості між ними; збагачення свого досвіду роботи з текстом і знань про особливості його застосування.

За функціональною ознакою (призначення тестів щодо предмета дослідження) розрізняють: *тести досягнення* (визначають рівень сформованості конкретних знань, умінь і навичок), *тести здібностей (креативності)* (сукупність методів для вивчення і оцінки творчих здібностей особистості), *тести особистості* (психодіагностичні прийоми, спрямовані на оцінку емоційно-вольових компонентів психічної діяльності відносин (в тому числі міжособистісних), мотивації, інтересів, емоцій, а також особливостей поведінки індивіда в певних, в заданих соціальних ситуаціях), *тести інтелекту* (психодіагностичні методи, призначені для визначення рівня інтелектуального розвитку індивіда і виявлення особливостей структури його інтелекту).

Метод тестів посідає особливе місце серед інших методів педагогіки. Тести призначені для того, щоб встановити наявність або відсутність вже відомих педагогічних особливостей в тих чи інших піддослідних.

Неодмінними вимогами до тестування є такі:

- обов’язковий для всіх досліджуваних комплекс випробувальних завдань;
- чітка стандартизація зовнішніх умов, у яких здійснюється тестування;

- наявність більш-менш стандартної (фіксованої) системи оцінювання та інтерпретації одержуваних результатів;
- під час оцінювання досліджуваних використання середніх показників результатів тестування.

Важливе значення для педагогічного дослідження має якість тесту. Якість тесту характеризується критеріями його точності, тобто надійністю (ступінь стабільності одержуваних оцінок при тестуванні одних і тих самих досліджуваних) і валідністю (придатність тесту для виявлення того, для чого він призначений).

4. Експеримент – один із спеціальних методів наукового пізнання в педагогіці [4, с.191]. З його допомогою виявляються, старанно вивчаються і точно описуються факти, пов'язані з об'єктами вивчення.

Педагогічний експеримент – загальнонауковий метод пізнання, який дає можливість одержати нові знання про причинно-наслідкові відношення між педагогічними факторами, умовами, процесами за рахунок планомірного маніпулювання однією або кількома дійсними (факторами) і реєстрації відповідних змін в поведінці об'єкта чи системи, які вивчаються; це спеціальне внесення в педагогічний процес принципово важливих змін відповідно до завдання дослідження й гіпотези; така організація педагогічного процесу, яка б давала можливість бачити зв'язки між досліджуваними явищами без порушень його цілісності; глибокий якісний аналіз і якомога точніше кількісне вимірювання як внесених в педагогічний процес змін, так і результатів усього процесу.

Основне призначення будь-якого експерименту в науці – підтвердження або відхилення гіпотези, покладеної в її основу. Суть експерименту полягає в тому, щоб дістати нове педагогічне знання про об'єкт дослідження, подолати перешкоду непізнаного.

Мета педагогічного експерименту – сприяти підвищенню якості навчання і виховання.

Педагогічний експеримент спрямований на розв'язання таких завдань:

- встановлення не випадкових взаємозв'язків між впливом дослідника і досягнутими при цьому результатами;
- між певними умовами і одержаною ефективністю в розв'язанні психолого-педагогічних завдань;
- порівняння продуктивності двох або кількох варіантів педагогічного впливу або умов з послідовним вибором з них оптимального за якимось критерієм (результативності, оптимального часу, необхідних зусиль і засобів тощо);
- виявлення причинних закономірних зв'язків між явищами і їх поданням не лише в якісній, але і в кількісній формі.

На відміну від вивчення педагогічного явища в природних умовах шляхом безпосереднього спостереження експеримент дає можливість: штучно відокремлювати явище, яке вивчається, від інших; цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на досліджуваних; повторювати окремі педагогічні явища, що вивчаються, приблизно в тих самих умовах.

Педагогічному експерименту притаманні такі риси:

- 1) навмисне внесення в явище, яке вивчається, принципово нового;
- 2) організація діяльності, яка дає можливість бачити зв'язки між явищами, які нас цікавлять;
- 3) контроль за експериментом і перевірка змін, що відбуваються, при необхідності внесення коректив в процес експериментальної роботи;
- 4) кількісний і якісний аналіз результатів;
- 5) узагальнення, висновки, рекомендації.

Найбільш важливими умовами ефективності педагогічного експерименту є:

а) старанний попередній теоретичний аналіз явища, його історії, вивчення масової практики для максимального звуження поля експерименту і його завдань;

б) конкретизація гіпотези з точки зору її новизни, незвичайності, суперечливості в порівнянні зі звичними установками, поглядами. В цьому

розумінні гіпотеза повинна не просто постулювати, що даний засіб поліпшить результат педагогічного процесу (іноді це очевидно і без доказу), а висловлює припущення, що цей засіб із ряду можливих виявиться найкращим для певних умов;

в) чітке формулювання завдань експерименту, опрацювання ознак і критеріїв, за якими будуть оцінюватися результати, явище, засоби тощо;

г) коректне визначення мінімально необхідного, але достатнього числа експериментальних об'єктів з врахуванням мети і завдань експерименту, а також мінімально необхідної тривалості його проведення;

д) уміння організувати в ході експерименту безперервну циркуляцію інформації між дослідником і об'єктом експериментування, що попереджає прожектерство і однобічність практичних рекомендацій, утруднення у використанні висновків. Дослідник дістає можливість не обмежуватися лише повідомленням про засоби і методи, результати їхнього застосування, а виявити можливі утруднення в ході педагогічних впливів, несподівані факти, важливі аспекти, нюанси, деталі, динаміку досліджуваних явищ;

є) доказ доступності зроблених висновків і рекомендацій, їхні переваги перед традиційними, звичними розв'язками.

Ефективність педагогічного експерименту залежить від уміння дослідника чітко сформулювати його завдання, опрацювати його ознаки і критерії, за якими вивчатимуться явища, засоби, оцінюватиметься результат тощо.

Існує кілька **видів педагогічних експериментів**, в основу класифікації яких покладено різні критерії:

1. За масштабом: *глобальні* – охоплюють значну кількість піддослідних; *локальні* і *мікроексперименти* – з мінімальним охопленням учасників.

2. За умовами проведення: *природні* (проводиться в реальних для піддослідних умовах діяльності, але при цьому створюється або відтворюється те явище, яке слід вивчати.) та *лабораторні* (здійснюється шляхом ізолювання явища, яке вивчається, до такого ступеня, який дає змогу найповніше дослідити дію активного фактора педагогічного впливу).

3. За ознаками мети: *констатувальні* (діагностичні, контрольні), *пошукові* та *формувальні* (перетворювальні).

В. І. Загвязінський виділяє *порівняльний* експеримент: дослідник здійснює вибір найбільш оптимальних умов або засобів педагогічної діяльності, порівнюючи між собою контрольний і експериментальний об'єкти.

Необхідність кожного експерименту повинна бути теоретично обґрунтована, аналіз експериментального матеріалу повинен або підтвердити гіпотезу, або внести в неї корективи.

Необхідною умовою забезпечення доказовості педагогічного експерименту, вірогідності його результатів і зроблених висновків є старання опрацювання програми і методики проведення експерименту, в яких має бути чітко вказано, з якою саме навчально-виховною новацією пов'язана постановка даного експерименту, чітко обґрунтована доцільність і можливість нововведення, сформульована гіпотеза, спрогнозовані позитивні і негативні наслідки тощо. У програмі необхідно визначити експериментальні і контрольні об'єкти з вказівкою ступеня їх представництва, специфіки, а також співставності.

У більшості досліджень проводяться констатувальний і формувальний етапи педагогічного експерименту.

Констатувальний етап педагогічного експерименту спрямований на вивчення педагогічного явища в умовах дії існуючого складу факторів, тобто тих, які були визначені до експерименту і не змінювались. Дослідник експериментальним шляхом виявляє лише стан педагогічної системи, яка вивчається, констатує факти наявності причинно-наслідкових зв'язків, залежності між явищами.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту дослідник ставить завдання з'ясувати наявний стан і рівень сформованості певної властивості або параметра, що вивчається. Одержані результати можуть служити матеріалом для опису ситуації, яка склалася й повторюється, бути основою для такої

побудови дослідження, яка дає можливість прогнозувати подальший розвиток досліджуваних властивостей, якостей, характеристик.

Констатувальний експеримент є емпіричним процесом, який не є в повному значенні експериментом, тому його нерідко називають констатуючим, або діагностичним зрізом даних про стан досліджуваного педагогічного явища. Зрізів може бути кілька: початковий, проміжний, кінцевий. Враховуючи те, що проміжний і кінцевий зрізи використовуються з метою перевірки результативності експериментальних педагогічних дій, їх визначають також як контрольні [4, с.199-200].

Формувальний етап педагогічного експерименту є основним видом дослідження реальних педагогічних явищ, мета якого полягає в тому, щоб довести, завдяки впливу яких активних факторів можна досягти потрібних результатів навчально-виховного процесу.

На формувальному етапі експерименту вивчається динаміка розвитку досліджуваних педагогічних явищ у процесі використання дослідником експериментальних матеріалів. Формувальний експеримент одночасно виконує і навчальні, і виховні функції.

Проведення формувального педагогічного експерименту передбачає **кілька етапів роботи:**

Першим етапом є формулювання гіпотези, чіткість і конкретність якої дає можливість досліднику визначити задум експериментатора, склад експериментальної і контрольних груп (за необхідності), хід роботи і форми фіксації одержаних даних.

На **другому етапі** звичайно досліджуються рівні навченості (вихованості, інтелектуального розвитку тощо) учнів чи студентів, які беруть участь у педагогічному експерименті.

Третій етап – безпосереднє проведення експерименту. Він повинен дати відповідь на запитання про ефективність нових шляхів, засобів і методів, введених експериментатором в педагогічну практику. На даному етапі експерименту формулюється експериментальна ситуація. Її суть полягає в

створенні таких внутрішніх і зовнішніх умов експерименту, коли залежність, яка вивчається, закономірність проявляється найбільш чисто, без втручання впливу випадкових, не контрольованих факторів.

Заклучний етап педагогічного експерименту полягає в опрацюванні й інтерпретації дослідницьких даних, їх статистичній обробці.

РОЗДІЛ 2

ДИПЛОМНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

2.1. Загальні положення

Магістр – освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра здобув глибокі спеціальні знання та уміння інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі народного господарства.

Дипломна робота магістранта є самостійним дослідженням, виконаним під керівництвом наукового керівника (для робіт, виконуваних на стику напрямів, залучаються наукові консультанти). Дипломна магістерська робота передбачає використання магістрантом інноваційних теоретичних і практичних знань та умінь їх застосування при вирішенні конкретних наукових і практичних завдань. Вона повинна відповідати актуальним завданням сьогодення у розвитку науки і практики, поглиблювати дослідження закономірностей природи і суспільства.

До дипломної магістерської роботи ставляться такі основні вимоги:

- актуальність теми, відповідність її сучасному стану певної галузі науки, перспективам розвитку та практичним завданням відповідної сфери діяльності;
- характеристика наукового апарату дослідження;
- аналіз спеціальної літератури, монографічних і періодичних видань з теми наукової роботи;
- вивчення та характеристика досліджуваної проблеми в історичному розвитку, на сучасному етапі, досвіду роботи у відповідній галузі;
- узагальнення результатів, обґрунтування їх, висновки та практичні рекомендації.

Дипломна магістерська робота виконується державною мовою; має бути науковою працею, що сприятиме розв'язанню актуальних конкретних управлінських рішень різних державних проблем. У роботі необхідно

представити відомості щодо практичного застосування одержаних результатів дослідження. Дипломна магістерська робота повинна розкрити вміння стисло, аргументовано та логічно викладати матеріал.

2.2. Мета та завдання дипломної магістерської роботи

Метою підготовки дипломної магістерської роботи є поглиблення магістрантом теоретичних і практичних знань з обраної проблеми дослідження, вироблення умінь застосовувати їх при розв'язанні конкретних практичних завдань; сприяння розвитку пошуку сучасних наукових досягнень у певній сфері діяльності; виявлення ступеня підготовки випускника до самостійної практичної діяльності.

Працюючи над дипломною роботою, магістрант має засвоїти навички постановки проблеми та обґрунтування її актуальності, формулювання мети і завдань дослідження, побудови логічного змісту і оптимальної структури, роботи з літературними джерелами та статистичною інформацією, аналізу та оцінки різних аспектів діяльності організації, обґрунтування власних узагальнень, висновків і пропозицій.

Основними завданнями дипломної магістерської роботи є:

- вивчення, поглиблення та узагальнення теоретико-методологічних засад з обраного напрямку дослідження;
- проведення всебічної діагностики проблеми із застосуванням сучасного інструментарію;
- розробка та оцінка альтернативних підходів до розв'язання визначеної проблеми;
- обґрунтування запропонованих рішень з використанням ситуаційного аналізу;
- підготовка доповіді та наочних матеріалів, що передають основний зміст роботи та пропозиції автора, з подальшим їх публічним захистом.

Повнота й особливості реалізації цих завдань залежать від напрямку дослідження.

2.3. Етапи виконання дипломної магістерської роботи

Виконання дипломної роботи складається з таких основних етапів(рис.5):

- 1) визначення напрямку дослідження;
- 2) вибір і затвердження теми та змісту дипломної роботи;
- 3) проведення дослідження і написання роботи;
- 4) оформлення роботи і підготовка до захисту;
- 5) публічний захист дипломної магістерської роботи.

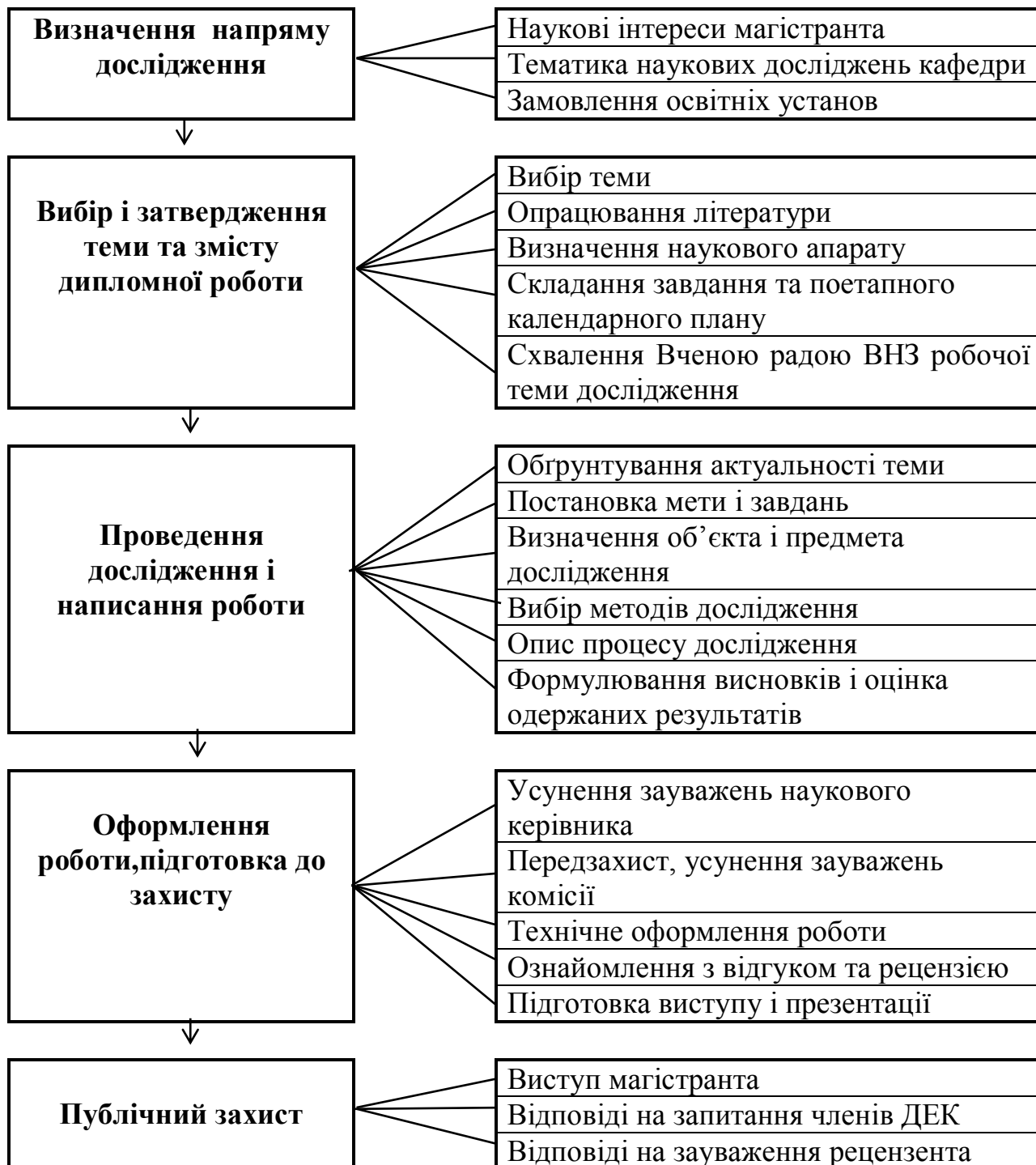

Рис. 5. Етапи виконання дипломної магістерської роботи

Розглянемо детально кожен етап роботи над дипломною магістерською роботою.

2.3.1. Визначення напрямку дослідження

Визначення напрямку дослідження здійснюється з урахуванням наукових інтересів магістранта, тематики наукових досліджень кафедри, замовлень установ, підприємств тощо.

При виборі напрямку дослідження магістрант може користуватися пропонованим деканатом переліком тем (додаток А) чи запропонувати власну тему, узгодивши її з науковим керівником.

2.3.2. Визначення теми та наукового апарату дослідження

При розробці та обговоренні змісту дослідження необхідно скласти, відповідно до затвердженого на кафедрі регламенту, завдання на дипломну магістерську роботу, поетапний календарний план написання дипломної магістерської роботи (додаток Б), який контролюється науковим керівником. Невиконання графіка та систематичне відхилення від регламенту є підставою для недопущення магістранта до захисту дипломної роботи.

Вибір теми – є найвідповідальнішим етапом у науковій діяльності магістранта та обумовлює результат магістерського дослідження в цілому. Тема роботи повинна бути актуальною, мати теоретичну цінність та практичну значущість, відповідати сучасному стану та перспективам розвитку науки (додаток А).

Тему дипломної роботи магістрант визначає спільно з науковим керівником. За поданням наукових керівників кафедра розглядає запропоновані теми та затверджує їх.

Закріплення за магістрантом теми дипломної роботи оформлюється наказом ректора не пізніше ніж за три місяці до закінчення навчання за магістерською програмою. Цим самим наказом призначаються наукові керівники магістерських дипломних робіт.

Запорукою успішного виконання магістерської дипломної роботи є визначення її наукового апарату: об'єкт, предмет, мета, завдання, методи дослідження.

При з'ясуванні **об'єкта, предмета і мети** дослідження необхідно зважати на те, що між ними і темою дипломної магістерської роботи є системні логічні зв'язки.

Об'єктом дослідження є вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. Визначаючи об'єкт, треба знайти відповідь на запитання: що розглядається?

Правильне, науково обґрунтоване визначення об'єкта дослідження – це не формальна, а суттєва, змістова наукова дія, зорієнтована на виявлення місця і значення предмета дослідження в більш цілісному і широкому понятті дослідження. Об'єкт дослідження – це частина об'єктивної реальності, яка на даному етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини як соціальної істоти.

Предмет дослідження – це тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в даній роботі, є головними, визначальними для конкретного дослідження.

Предмет дослідження є таким його елементом, який включає сукупність властивостей і відношень об'єкта, опосередкованих суб'єктом у процесі дослідження з певною метою в конкретних умовах. Разом з тим предмет визначає аспект розгляду, дає уявлення про зміст розгляду об'єкта дослідження, про те, які нові відношення, властивості, аспекти і функції об'єкта розкриваються.

Таким чином, **об'єктом** виступає те, що досліджується, а **предметом** – те, що в цьому об'єкті має наукове пояснення.

Мета дослідження – це запланований результат. Вона пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також з шляхом досягнення результату. Кінцевий результат дослідження передбачає вирішення магістрантами проблемної ситуації, яка відображає суперечність між типовим станом об'єкта

дослідження в реальній практиці і вимогами суспільства до його більш ефективного функціонування.

Наявність поставленої мети дослідження дозволяє визначити **завдання дослідження**, які можуть включати такі складові:

1) вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної проблеми дослідження;

2) всебічне (за необхідності й експериментальне) вивчення практики вирішення даної проблеми, виявлення її типового стану, недоліків і труднощів, їх причин, типових особливостей передового досвіду. Таке вивчення дає змогу уточнити, перевірити дані, опубліковані в спеціальних виданнях, підняти їх на рівень наукових фактів, обґрунтованих у процесі спеціального дослідження;

3) обґрунтування необхідної системи заходів щодо розв'язання даної проблеми;

4) якісна та статистична обробка результатів дослідження;

5) розробка методичних рекомендацій та пропозицій щодо використання результатів дослідження у практиці роботи відповідних установ (організацій).

Проведення наукового дослідження передбачає використання таких **методів**: вивчення літературних, архівних та інших джерел, спостереження, вивчення досвіду роботи, бесіди, анкетування, інтерв'ювання, математичні методи обробки кількісних даних.

Зміст дипломної роботи повинен відповідати науковому апарату.

2.3.3. Технологія проведення дослідження і написання дипломної магістерської роботи

Проведення наукового дослідження відбувається поетапно:

- 1) обґрунтування актуальності обраної теми;
- 2) визначення об'єкта і предмета дослідження;
- 3) постановка мети і конкретних завдань дослідження;
- 4) вибір методів (методики) проведення дослідження;
- 5) опис процесу дослідження;

6) обговорення результатів дослідження;

7) формулювання висновків і оцінка одержаних результатів.

Висвітлення актуальності не повинно бути багатослівним. Досить кількома реченнями висловити головне – сутність проблеми, з чого й випливає актуальність теми. Вибір проблеми дуже великою мірою визначає як стратегію дослідження взагалі, так і напрямок наукового пошуку зокрема. Сформулювати наукову проблеми – це показати вміння відокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відоме і що досі невідомо науці з предмета дослідження. Визначити суперечності як у предметному змісті, так і в його практичній реалізації.

Надалі **формулюються об'єкт і предмет дослідження**.

Від доведення актуальності обраної теми логічно перейти до **формулювання мети дослідження**, а також **вказати конкретні завдання**, які мають бути розв'язані відповідно до визначеної мети.

Мета дослідження – це уявлення про результат роботи. Мета визначається на основі більш конкретного, детального опису теми дослідження. Для формулювання мети дослідження можна запропонувати такі конструкції: *дипломна робота присвячена вивченню, розгляду, дослідженню, опису, вирішенню...*

Завдання дослідження в сукупності повинні давати уявлення, що слід зробити для досягнення мети. Формулювання завдань слід робити якомога ретельніше, оскільки опис їх розв'язання становитиме зміст розділів дипломної магістерської роботи. Це важливо також і тому, що назви таких розділів з'являються саме з формулювання завдань дослідження. Серед мовних засобів оформлення завдань переважають дієслова *вивчити, дослідити, описати, проаналізувати, розглянути, визначити, встановити, обґрунтувати, виявити, перевірити, довести, показати, апробувати* та ін., а також іменники *фактори, підходи, роль, доцільність, форми, методи, прийоми, технології, критерії, особливості* та ін.

Дуже важливим етапом наукової праці є **вибір методів дослідження** – інструменту отримання фактичного матеріалу і необхідної умови досягнення поставленої в роботі мети.

Це своєрідний науково обґрунтований алгоритм застосування визначених, у т.ч. розумових дій та операцій для пізнання предмета дослідження (В.Морозов).

Вибір методу залежить від предмета дослідження, спеціальності, за якою виконується наукова робота, від дослідницької мети.

У наукових роботах застосовуються як **теоретичні** (вивчення наукової літератури з проблеми дослідження, навчальних програм, державних документів), так і **емпіричні** методи (спостереження, опитування, анкетування).

Спостереження, як правило, складається з таких етапів, як сприйняття, констатація, опис певного явища з допомогою словників.

Опитування як форма вербальної комунікації найчастіше проводиться на основі завчасно продуманих питань в усній чи письмовій формі.

Анкетування проводиться в письмовій формі, містить питання, а також при потребі певні позначки, малюнки, схеми.

Інтерв'ю – форма усного опитування.

Методи дослідження автор наукової роботи обирає, консультуючись з науковим керівником.

Опис процесу дослідження – основна частина дипломної роботи, де висвітлюються методика і техніка дослідження з використанням логічних законів і правил.

У **основній частині роботи** викладаються теоретичні основи і коротка історія поставленої проблеми, розглядаються отримані результати, пропонується об'єктивний аналіз зібраного матеріалу, робляться узагальнення.

Текст дипломної магістерської роботи має відповідати затвердженій темі та змісту. Магістрант має ґрунтовно ознайомитись з теоретичними засадами обраної проблематики, на підставі аналізу літературних джерел і практичних

реалій визначити суперечність, яка є підставою для обрання теми дослідження, узагальнити існуючі підходи та обґрунтувати методичний фундамент своїх досліджень. За допомогою цього інструментарію та загальновідомих сучасних прийомів і методів аналізу проводиться діагностика об'єкта дослідження під кутом зору обраної теми та визначаються наявні проблеми і причини їх виникнення. Це, в свою чергу, є основою для розробки і обґрунтування альтернативних пропозицій щодо усунення проблем і визначення найбільш доцільного шляху їх розв'язання в конкретних умовах. У ході реалізації цього етапу робота з літературними джерелами ведеться паралельно з дослідженнями, окремі аспекти магістерської роботи можуть уточнюватися або коригуватися.

Готуючись до викладення тексту дипломної магістерської роботи, доцільно ще раз уважно прочитати її назву, що містить проблему, яка повинна бути розкрита. Проаналізований і систематизований матеріал викладається відповідно до змісту у вигляді окремих розділів і підрозділів (пунктів, підпунктів). Кожний розділ висвітлює самостійне питання, а підрозділ – окрему частину цього питання.

Тема має бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому, починаючи працювати над розділом, треба на початку відзначити його головну ідею, а також тези кожного підрозділу. Тези необхідно підтверджувати фактами, думками різних авторів, результатами анкетування та експерименту, аналізом конкретного практичного досвіду. Треба уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення.

Думки мають бути пов'язані між собою логічно, увесь текст має бути підпорядкований одній головній ідеї. Один висновок не повинен суперечити іншому, а підкріплювати його.

Якщо висновки не будуть пов'язані між собою, текст втратить свою єдність. Один доказ має впливати з іншого.

Достовірність висновків загалом підтверджується вивченням практичного досвіду роботи конкретних установ, на базі яких проводиться дослідження.

Висновки орієнтовані на завдання, кожному завданню має відповідати певний пункт висновків.

Накопичуючи та систематизуючи факти, треба вміти визначити їх достовірність і типовість, найсуттєвіші ознаки для наукової характеристики, аналізу, порівняння. Аналіз зібраних матеріалів слід проводити у сукупності, з урахуванням усіх сторін відповідної сфери діяльності (чи установи). Порівняльний аналіз допомагає виділити головне, типове в питаннях, що розглядаються, простежити зміни, виявити закономірності, визначити тенденції та перспективи подальшого розвитку.

Таким чином, широке використання відомих у науці методів накопичення, вивчення, систематизації фактів та практичного досвіду в цілому дасть змогу виконати основне завдання дипломної магістерської роботи: розширити і доповнити відомі дані; уточнити, конкретизувати відомі дані; поширити відомі результати на новий клас об'єктів, систем.

2.3.4. Підготовка до захисту дипломної магістерської роботи

Згідно з регламентом магістрант зобов'язаний подавати дипломну роботу керівникові на першу перевірку розділами у встановлені строки.

За результатами передзахисту, який відбувається за 5 тижнів до захисту, кафедра приймає рішення про допуск до захисту.

Перед захистом студент зобов'язаний ознайомитися з відгуком наукового керівника і рецензією, проаналізувати їх та підготувати відповіді на зауваження.

До захисту не допускаються магістранти, які не виконали навчальний план і на момент подання до захисту дипломної магістерської роботи мають академічну заборгованість. Питання про недопуск дипломної магістерської роботи до захисту розглядається на раді факультету за участю магістранта і наукового керівника.

Умови, за яких дипломна магістерська робота не буде допущена до захисту:

- невчасна подача дипломної магістерської роботи в деканат;
- порушений стандарт оформлення дипломних магістерських робіт;
- відсутній електронний носій з текстом дипломної магістерської роботи та рефератом;
- не відповідність обсягу роботи вимогам;
- відсутність апробації дипломної магістерської роботи на студентських наукових конференціях та опублікованих 2 наукових статей.

При підготовці до захисту магістрант повинен усунути всі зауваження наукового керівника щодо доробки й оформлення роботи. При цьому важливо грамотно і правильно написати висновки по роботі на основі ретельного перегляду її змісту.

Один примірник дипломної магістерської роботи, диск з текстом дипломної магістерської роботи та текстом реферату (додаток Д), рецензія (додаток В) подаються в деканат за 10 днів до захисту для ознайомлення голови і членів ДЕК.

2.3.5. Процедура захисту дипломної магістерської роботи

Порядок захисту дипломної магістерської роботи встановлюється «Положенням про державні екзаменаційні комісії». Захист дипломної магістерської роботи проводиться на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії.

Дата захисту визначається графіком засідань Державних екзаменаційних комісій, що затверджується ректором, і доводиться секретарем ДЕК до відома голови, членів ДЕК, магістрантів.

Списки магістрантів, допущених до захисту, і рецензентів подаються в Державну екзаменаційну комісію та оприлюднюються не пізніше як за 10 днів до дати захисту.

Державній екзаменаційній комісії перед початком захисту дипломних магістерських робіт подаються такі документи:

- подання голові ДЕК;

– зведена відомість про виконання магістрантами навчального плану і про отримані ними оцінки;

–рецензія на магістерську роботу фахівця відповідної кваліфікації.

До Державної екзаменаційної комісії можуть бути подані також інші матеріали, що характеризують наукову і практичну цінність виконаної дипломної магістерської роботи (друковані статті за темою роботи, документи, що вказують на практичне її застосування тощо).

Час виступу не повинен перевищувати 10 хвилин, має бути стислим, конкретним, з використанням ілюстративного матеріалу – плакатів, роздаткового матеріалу (набору таблиць, графіків, діаграм, схем або відповідних слайдів). Головне призначення таких додатків – детально та наочно проілюструвати ті чи інші твердження автора, тому необхідно вчасно посилалися на відповідний матеріал, акцентувати на ньому увагу членів комісії.

Захист дипломної магістерської роботи розпочинається з доповіді, в якій студент має розкрити:

- актуальність теми;
- об’єкт та предмет дослідження;
- мету та завдання;
- методи дослідження;
- структуру роботи;
- основні положення змісту;
- висновки з роботи.

Завершуючи доповідь, випускник має відзначити: які його розробки та висновки впроваджені або намічені до впровадження; де ще слід, на його думку, застосувати результати дослідження.

Члени ДЕК, присутні на захисті, можуть ставити випускнику запитання з метою визначення рівня його спеціальної підготовки та ерудиції.

Після відповідей на запитання слово надається рецензенту або зачитується його рецензія. На зауваження рецензента випускник повинен дати

аргументовану відповідь. Після цього слово надається науковому керівникові для характеристики й оцінки роботи магістранта.

Під час захисту ведеться протокол засідання ДЕК. Окремо відзначається думка членів ДЕК про практичну цінність і рекомендації щодо використання пропозицій автора.

Загальний час захисту не повинен перевищувати 30 хвилин у середньому на одного студента.

Процедура захисту дипломної магістерської роботи складається з:

- 1) представлення головою ДЕК магістранта та теми його дослідження;
- 2) доповіді магістранта;
- 3) відповідей на запитання голови і членів ДЕК, інших осіб, присутніх на захисті;
- 4) оголошення головою ДЕК змісту рецензії;
- 5) відповідей на зауваження рецензента;
- 6) виступу наукового керівника або іншої особи;
- 7) обговорення оцінки, яке відбувається після захисту дипломних магістерських робіт всіма студентами;
- 8) оголошення оцінок.

Оцінка дипломних магістерських робіт проводиться за чотирибальною шкалою на підставі рецензії та відгуку наукового керівника, результатів захисту роботи. Державна екзаменаційна комісія приймає мотивоване рішення по кожному студенту про присвоєння кваліфікації магістра. У процесі визначення оцінки враховується:

Змістові аспекти роботи:

- актуальність обраної теми дослідження;
- спрямованість роботи на розробку реальних практичних рекомендацій;
- відповідність логічної побудови роботи поставленим цілям і завданням, висновків – завданням;
- наявність альтернативних підходів до вирішення визначених проблем;
- рівень обґрунтування запропонованих рішень;

- ступінь самостійності проведення дослідження;
- мова і стиль дипломної роботи;
- загальне оформлення.

Якість захисту роботи:

- уміння стисло, послідовно й чітко викласти сутність і результати дослідження;
- здатність аргументовано захищати свої пропозиції, думки, погляди;
- загальний рівень підготовки студента;
- володіння культурою презентації.

У табл. 7 наведені критерії оцінки дипломної магістерської роботи.

Таблиця 7

Критерії оцінки дипломної магістерської роботи

Критерії оцінки дипломних робіт	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS та бали
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст повністю відповідає назві, поставленій меті та завданням; – правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; – зроблено глибокий і всебічний аналіз наукових джерел; – авторські висновки зроблено на високому рівні узагальнення; – якісно виконано експериментальне дослідження; підготовлені практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали; – робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; – робота подана на кафедру вчасно; – рецензент оцінив роботу на оцінку «відмінно»; – захист роботи відбувся на «відмінно». 	відмінно	A 91–100 балів
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута; – правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; – зроблено глибокий аналіз наукових джерел; 	добре	B 81–90 балів

<ul style="list-style-type: none"> – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, але підготовлено необхідні практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали; – робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; – робота подана на кафедру вчасно; – рецензент оцінив роботу на оцінку «добре»; – захист роботи відбувся на «добре». 		
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута; – правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; – зроблено глибокий аналіз наукових джерел; – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – в оформленні роботи є окремі недоліки, у тому числі мовні; – не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали розроблені не в повному обсязі; – робота подана на кафедру вчасно; – рецензент оцінив роботу на оцінку «добре»; – захист роботи відбувся на «добре». 	добре	С 71–80 бали
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не повністю, що позначилося на повноті досягнення мети; – аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – експериментальна робота носить фрагментарний характер; представлені лише окремі практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали; – в оформленні роботи є недоліки; недостатня кількість бібліографічних джерел; є мовні помилки; – рецензент оцінив роботу на оцінку 	задовільно	Д 61-70 бали

«задовільно»; – захист роботи відбувся на «задовільно».		
– робота написана в основному самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не повністю, що позначилося на повноті досягнення мети; – аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; застаріла і недостатня бібліографія; – авторські висновки зроблено на невисокому рівні узагальнення; – експериментальна робота носить фрагментарний характер; практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали відсутні або не відповідають змісту; – в оформленні роботи є недоліки; суттєві порушення мовного режиму; – рецензент оцінив роботу на оцінку «задовільно»; – захист роботи відбувся на «задовільно».	задовільно	Е 51-60 бали
– робота списана або зміст не розкритий; студент не вміє користуватися науковим апаратом; – робота оформлена без дотримання вимог; велика кількість мовних помилок; – робота подана на кафедру після встановленого терміну; – рецензент оцінив роботу на оцінку «незадовільно»; – захист роботи відбувся на «незадовільно».	незадовільно	Ф 1–50 бали

Оцінка за дипломну роботу не перескладається.

Рішення державної екзаменаційної комісії щодо оцінки знань, виявлених при підготовці та захисті дипломної магістерської роботи, а також присвоєння випускникові кваліфікації магістра та видачі йому державного документа про освіту приймається Державною екзаменаційною комісією на закритому засіданні відкритим голосуванням більшістю голосів членів комісії, що брали участь у засіданні. При однаковій кількості голосів голос голови є вирішальним.

Результати захисту дипломних магістерських робіт оголошуються у цей же день після оформлення протоколів ДЕК.

Дипломні магістерські роботи, які мають особливо вагомі практичні рішення, пропозиції, можуть бути рекомендовані ДЕК до опублікування, до виступів, повідомлень на науково-теоретичних чи науково-практичних конференціях, семінарах, симпозіумах тощо.

ДЕК вирішує, чи можуть студенти, які на захисті магістерської роботи отримали незадовільну оцінку, представити її до повторного захисту, чи потрібна доробка, чи студент повинен виконати нову дипломну магістерську роботу.

Студенти, які не захистили дипломну магістерську роботу, допускаються до повторного захисту протягом 3-х років після закінчення Інституту за умови позитивної оцінки з місця роботи. Магістранти, які не захистили роботи з поважних причин, підтверджених відповідними документами, термін захисту може бути подовжений до наступного періоду роботи ДЕК, але не більше одного року.

Студенти, які вчасно не представили або не захистили дипломну магістерську роботу, не мають права на отримання диплома магістра. Таким студентам видається довідка про проходження навчання за програмою підготовки магістра.

Магістерські роботи реєструються і зберігаються у фонді дипломних магістерських робіт бібліотеки Інституту протягом 5 років.

2.4. Вимоги до порядку викладення матеріалу дипломної магістерської роботи

Дипломна магістерська робота повинна мати певну логіку побудови, послідовність і завершеність. **Загальний обсяг роботи** має бути в межах 90-110 сторінок друкованого тексту формату А4. Список використаних джерел та додатки до загального обсягу роботи не входять.

Структура дипломної магістерської роботи

Основними елементами дипломної магістерської роботи є:

- титульний аркуш;
- відгук керівника;
- рецензія;
- реферат;
- завдання на дипломну магістерську роботу;
- зміст;
- перелік умовних позначень (за потреби);
- вступ;
- розділи основної частини;
- висновки;
- додатки (за потреби);
- список використаних джерел.

2.5. Вимоги до структурних елементів дипломної магістерської роботи

Титульна сторінка є першим аркушем магістерської дипломної роботи і оформляється згідно з додатком Г.

Рецензія на магістерську дипломну роботу є аналізом якості роботи і оформляється згідно з додатком В.

Реферат повинен містити: відомості про обсяг роботи (кількість сторінок), кількість ілюстрацій, таблиць, використаних джерел; текст реферату; перелік ключових слів і словосполучень (10-15 слів) (додаток Д).

Текст реферату повинен відображати подану у дипломній магістерській роботі інформацію і, як правило, у такій послідовності: мета роботи, завдання, об'єкт, предмет дослідження, методи дослідження, отримані результати, рекомендації з впровадження результатів дипломної роботи, значущість роботи та висновки.

Реферат потрібно виконувати обсягом не більш як 500 слів, бажано, щоб він вміщувався на одній сторінці формату А4, друкується через один інтервал 12 кеглем.

Зміст розташовують безпосередньо після завдання на дипломну магістерську роботу, починаючи з нової сторінки. До Змісту включають: вступ; послідовно перелічені назви всіх розділів, підрозділів, висновки; додатки; список використаних джерел. У Змісті зазначають номери сторінок, які містять початок матеріалу. Приклад оформлення Змісту наведений у додатку Е.

У **вступі** коротко викладають:

- 1) оцінку сучасного стану проблеми, відмічаючи практичне вирішення завдань;
- 2) світові тенденції розв'язання поставлених завдань;
- 3) актуальність даної роботи та підстави для її написання;
- 4) об'єкт і предмет, мету дослідження, завдання, методи дослідження, теоретичну цінність та прикладну значущість отриманих результатів;
- 5) апробацію результатів наукового дослідження.

У **розділах основної частини** докладно розглядають методику і техніку дослідження та узагальнюють результати. Зміст розділів основної частини повинен точно відповідати темі дипломної магістерської роботи та повністю її розкривати. У цих розділах магістрант стисло, логічно та аргументовано викладає матеріал.

Загальні висновки вміщують безпосередньо після викладення змісту роботи. У **висновках** зазначаються основні наукові та практичні результати проведеного дослідження, пропозиції і рекомендації з їхнім коротким обґрунтуванням, визначаються можливості практичного використання результатів дослідження, а також вказуються питання, що залишилися невирішеними і будуть надалі досліджені.

У **додатках** вміщують матеріал, який є необхідним для розкриття повноти роботи (розрахунки, форми документів, таблиці, допоміжні цифрові дані, схеми, діаграми й інший ілюстративний матеріал).

Список використаних джерел, на які є посилання в основній частині дипломної магістерської роботи, наводять у самому кінці роботи. У відповідних місцях тексту мають бути посилання.

Бібліографічні описи посилань у переліку наводять відповідно з чинними стандартами бібліотечної та видавничої справи. При використанні Інтернет матеріалів необхідне посилання на відповідні сайти (додаток Ж).

РОЗДІЛ 3

КУРСОВА РОБОТА

3.1. Загальні положення

Курсова робота студентів освітньо-кваліфікаційного рівня магістр є складовою магістерського наукового дослідження. Тому її тема тісно пов'язана з визначеною проблематикою магістерської роботи. Обрана тема курсової роботи узгоджується з керівником і затверджується на засіданні кафедри.

Курсова робота – це одна з форм самостійної навчально-дослідної роботи магістранта. **Мета курсової роботи** полягає у вивченні проблеми, суть якої відбита в назві дослідження.

Завдання курсової роботи:

1. Систематизація, закріплення і поглиблення набутих знань.
2. Розвиток навичок практичного застосування теоретичних знань.
3. Формування умінь самостійно проводити наукове дослідження, аналізувати й узагальнювати отримані теоретичні та практичні результати.
4. Ознайомлення з методами та методикою проведення наукового дослідження.
5. Набуття досвіду проведення наукового дослідження та обробки його результатів.

3.2. Вимоги до курсової роботи

Автор курсової роботи повинен:

- 1) обґрунтувати актуальність теми, її теоретичну та практичну значущість;
- 2) визначити мету та завдання дослідження;
- 3) обґрунтувати методологічну базу дослідження;
- 4) проаналізувати використані першоджерела наукової, навчально-методичної літератури та досвід роботи практиків;
- 5) організувати і провести дослідження з обраної теми;

- 6) провести аналіз отриманих результатів;
- 7) передбачити результат проведеного дослідження;
- 8) сформулювати висновки дослідження;
- 9) оформити згідно з вимогами до курсової роботи.

Автор курсової роботи несе відповідальність за вірогідність і об'єктивність використовуваного в роботі фактичного матеріалу.

Курсова робота допускається до захисту при наявності відгуку керівника (додаток К).

3.3. Вибір теми і структура курсової роботи

Організація роботи над курсовим дослідженням відбувається за таким алгоритмом:

- вибір теми;
- пошук і відбір літератури з теми, її вивчення;
- складання попереднього плану, узгодження її з керівником;
- написання розділів та підрозділів;
- формулювання висновків і рекомендацій, написання вступу;
- оформлення додатків та списку використаних джерел;
- літературне і технічне оформлення роботи, виправлення помилок;
- підготовка до захисту і захист курсової роботи.

Вибір теми – досить важливий етап підготовки курсової роботи. При цьому слід враховувати такі обставини: відповідність теми пріоритетним напрямкам наукової діяльності кафедри; можливість використання у ході дослідження конкретного матеріалу; відповідність теми науковим інтересам магістранта.

Структура курсової роботи відповідає структурі дипломної магістерської роботи: титульний аркуш, зміст, вступ, основна частина, висновки, список використаних джерел. Вона також може мати додатки, які містять допоміжний матеріал.

На титульній сторінці мають бути зазначені: назва міністерства, якому підпорядковано вищий навчальний заклад, назва інституту, назва випускаючої кафедри, тема роботи, прізвище, ім'я, по батькові виконавця, прізвище, ініціали, науковий ступінь і посада наукового керівника, а також назва міста й рік виконання роботи (додаток 3).

У **змісті** перелічують заголовки всіх структурних частин курсової роботи у тій послідовності, в якій вони подаються у тексті, і вказують сторінки, на яких вони починаються.

У **вступі** визначають науковий апарат – актуальність теми роботи, об'єкт, предмет, мета, завдання, методи дослідження, теоретична цінність та практична значущість.

Об'єктом дослідження є частина об'єктивної реальності або знань про неї, що створює проблемну ситуацію, на яку спрямована увага дослідника.

Предмет дослідження – певна частина, окремі сторони, властивості або відношення об'єкта. Об'єкт та предмет співвідносяться як загальне і часткове.

Проблема курсового дослідження характеризує суперечності між типовим станом предмета дослідження в реальному житті й вимогами до нього. Вона пов'язана з удосконаленням предмета дослідження.

Розв'язання проблеми є **метою** курсової роботи. Отже, мета дає уявлення про орієнтовні результати, які мають бути викладені й обґрунтовані в роботі. Мета роботи конкретизується в її **основних завданнях**. Як правило, в курсовій роботі формують три-чотири таких завдання. Зміст і характер завдань залежать від специфіки роботи, але здебільшого одне із завдань передбачає вивчення природи, структури, законів функціонування або розвитку об'єкта, інше – розкриття способів його вдосконалення, а ще – розробку практичних рекомендацій.

Основну частину, як правило, поділяють на теоретичну й практичну. У теоретичній частині дається критичний аналіз опрацьованої магістрантом наукової літератури та виділяються теоретичні положення, які були вихідними

при виконанні практичної частини. У цій частині також обґрунтовується необхідність здійснення експериментального дослідження.

Практична частина містить опис виконання дослідницького завдання та аналіз його результатів.

У **висновках** стисло викладаються результати поставлених завдань дослідження.

Список використаних джерел містить опрацьовані магістрантом вітчизняні, зарубіжні праці з основної дисципліни та суміжних з нею наук, на які зроблено посилання.

Курсова робота може містити **додатки** з матеріалами анкетування, тестами тощо.

Обсяг курсової роботи становить приблизно 40–45 сторінок основного друкованого тексту.

3.4. Критерії оцінки курсової роботи

Таблиця 8

Критерії оцінки курсової роботи

Критерії оцінки курсової роботи	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS та бали
<ul style="list-style-type: none">– робота написана самостійно, зміст повністю відповідає назві, поставленій меті та завданням;– правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження;– зроблено глибокий і всебічний аналіз наукових джерел;– авторські висновки зроблено на високому рівні узагальнення;– якісно виконано експериментальне дослідження; підготовлені практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали;– робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно;– робота подана на кафедру вчасно.	відмінно	A 91–100 балів
<ul style="list-style-type: none">– робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута;	добре	B 81–90

<ul style="list-style-type: none"> – правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; – зроблено глибокий аналіз наукових джерел; – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, але підготовлено необхідні практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали; – робота оформлена з дотриманням усіх вимог і написана грамотно; – робота подана на кафедру вчасно. 		балів
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст відповідає назві, завдання виконані і мета досягнута; – правильно визначено і оформлено науковий апарат дослідження; – зроблено глибокий аналіз наукових джерел; – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – в оформленні роботи є окремі недоліки, у тому числі мовні; – не всі дослідницькі завдання експериментального дослідження виконано, практичні рекомендації / навчально-методичні матеріали розроблені не в повному обсязі; – робота подана на кафедру вчасно. 	добре	С 71–80 бали
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не повністю, що позначилося на повноті досягнення мети; – аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; – авторські висновки зроблено на недостатньо високому рівні узагальнення; – експериментальна робота носить фрагментарний характер; представлені лише окремі практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали; – в оформленні роботи є недоліки; недостатня кількість бібліографічних джерел; є мовні помилки. 	задовільно	D 61-70 бали
<ul style="list-style-type: none"> – робота написана в основному самостійно, зміст розкрито недостатньо, завдання виконані не 	задовільно	E 51-60 бали

<p>повністю, що позначилося на повноті досягнення мети;</p> <ul style="list-style-type: none"> – аналіз наукових джерел не повною мірою відбиває сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми; застаріла і недостатня бібліографія; – авторські висновки зроблено на невисокому рівні узагальнення; – експериментальна робота носить фрагментарний характер; практичні рекомендації/ навчально-методичні матеріали відсутні або не відповідають змісту; – в оформленні роботи є недоліки; суттєві порушення мовного режиму. 		
<ul style="list-style-type: none"> – робота списана або зміст не розкритий; студент не вміє користуватися науковим апаратом; – робота оформлена без дотримання вимог; велика кількість мовних помилок; – робота подана на кафедру після встановленого терміну. 	незадовільно	F 1–50 бали

Усі курсові роботи, які були позитивно оцінені науковими керівниками, допускаються до захисту. Під час захисту враховується рівень сформованості в магістранта вміння робити усне наукове повідомлення й давати аргументовані відповіді на запитання за темою роботи.

РОЗДІЛ 4

НАУКОВА СТАТТЯ

Невід'ємною складовою наукового дослідження є його апробація. У латинській мові це слово означає схвалення, спосіб скорегувати, доопрацювати, виправити, дати компетентну оцінку.

У словниково-довідковій літературі **науковою статтею** називають один із видів наукових публікацій, де подаються кінцеві або проміжні результати дослідження, накреслюються перспективи наступних напрацювань.

Наукова робота магістранта над статтею передбачає:

- 1) постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- 3) формулювання цілей статті (постановка завдання);
- 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4.1. Етапи підготовки наукової статті

Підготовка наукової статті передбачає декілька етапів:

1. Формулюємо робочу назву статті:

1.1. Заголовок має бути коротким, лаконічним, однозначним, конкретним.

1.2. Обираючи заголовок, чітко уявляємо, на чому саме хочемо сконцентрувати увагу читача.

2. Визначаємо межі теми та обсяги наукової інформації, яка буде представлена в ній.

3. Розробляємо орієнтовний план (зміст) статті: вступ, основну частину, висновки, перспективи дослідження.

4. У вступі повинні знайти місце відповіді на такі питання:

4.1. Постановка проблеми, її актуальність; науково-практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині статті.

4.2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

4.3. Виділення невирішених раніше питань, яким присвячується означена стаття.

4.4. Формулювання мети і завдання статті.

5. Визначаємо методи дослідження, джерельну базу, готуємо основні тези-відповіді на завдання;

6. Подаємо визначення використовуваних у статті термінів;

7. В основній частині подаємо повне обґрунтування отриманих результатів. Увага: основний текст пишемо, спираючись на головні принципи: «від відомого → до невідомого», «від простого → до складного».

8. Готуючи висновки, перевіряємо узгодженість між заголовком, метою, завданнями і висновками.

9. Міркуємо про перспективи наступних розвідок у цьому питанні.

10. Проводимо самоконтроль виконаної роботи на змістовому, логічному, мовнотипістичному рівнях. Перевіряємо текст статті:

10.1. На відповідність чинним правописним нормам.

10.2. На відповідність вимогам наукового стилю.

10.3. На відповідність оформлення цитат і посилань.

11. Оформляємо список використаних джерел за чинними стандартами.

Важливо, щоб **заголовок** був коротким, лаконічним, однозначним, конкретним і відповідав основній проблемі. Компоненти назви мають «пронизувати» увесь науковий текст, отже, чітко продумуймо, на чому саме хочемо сконцентрувати увагу читача, визначимо межі теми та обсяги наукової інформації, яка буде представлена у статті. Проблема заголовка цілком

очевидно пов'язана з проблематикою тексту. Заголовок обмежує текст, наділяє його завершеністю, підпорядковує певному задуму. Саме заголовок має властивість зв'язувати всі частини тексту.

Зважено поміркуймо над вступом, основною частиною і висновками. Корисно розробити її «каркас» – основні події та думки початку, середини та кінцівки. Це дасть змогу відчувати ціле, з'ясувати, за чим стежитиме читач і як розвиватиметься ідея статті.

Поміркуймо, як зацікавити читача, щоб він ознайомився із статтею повністю. Відомо, що тримати увагу в напрузі дозволяє очікування чогось цікавого чи несподіваного.

Мета **вступу** – показати, що дослідження є розвитком, продовженням або спростуванням визнаних положень, полемікою з іншими напрямами або окремими науковцями. Пам'ятаємо, що у вступі мають знайти місце такі складові, як постановка проблеми та її актуальність, зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; науково-практичне значення того, що досліджуватиметься в основній частині; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми; виокремлення питань, яким присвячується стаття; формулювання мети і завдання рукопису. Усі ці компоненти взаємопов'язані.

Зокрема, щоб акцентувати увагу на постановці проблеми, важливо проаналізувати останні праці, де це питання розроблено. Це важливо для розуміння предмета дослідження. Формулювання цілей статті уможливорює конкретизацію постановку завдань. Необхідно також розглянути також і основні тези-відповіді на запропоновані завдання.

В **основній частині** подаємо повне обґрунтування отриманих наукових результатів. Ця частина роботи займає 2/3 обсягу тексту. Пам'ятаймо, усі міркування маємо викласти повністю, щоб читач зрозумів суть запропонованих ідей. Використовуючи маловідомі терміни, обов'язково подаємо їх тлумачення і джерело, якого ми при цьому дотримуємося. Не забуваємо, власне, і про факти, явища, які маємо певним чином представити, зібрати, класифікувати,

згрупувати, описати й супроводжувати відповідним коментарем. *Стежмо, щоб стиль статті не набував рис наукоподібності, коли положення підміняються запутаними і громіздкими викладками.*

Готуючи **висновки**, перевіряємо узгодженість між назвою, метою, завданнями вступу. Водночас простежмо, щоб висновки не повторювали вступ. Саме висновки визначають, чи повноцінним був діалог автора статті з читачем, чи досягнута мета теоретичної або експериментальної розвідки. Необхідно вказати, що в результаті наукового дослідження і виконання завдань зібрано відповідний матеріал.

Доцільним є також представлення чіткого бачення перспектив наступних досліджень з відповідної проблеми.

На цьому робота ще не завершена. На нас очікує самоконтроль виконаної роботи, який проводимо на змістовому, логічному, мовнотипістичному рівнях. Зокрема, уважно поставимося до цитування, адже наявність у тесті чужих посилань, висловлювань, не взятих у лапки, розцінюється як списування. Гарна наукова стаття повинна бути написана простою і водночас зрозумілою мовою.

4.2. Оформлення наукової статті

Обсяг статті, включно зі списком використаних джерел, для магістрантів повинен становити 5-6 сторінок формату А4 (поля: верхнє та нижнє – 20 мм, ліворуч – 25мм, праворуч – 10 мм, кегль 14, інтервал 1,5), роздрукованих за допомогою комп'ютера (середня кількість знакомісць у рядку 65, кількість рядків на одній сторінці до 31).

Рукопис оформляється згідно з Держстандартом ДСТУ 3008–95. У верхньому правому куті першої сторінки рукопису ставиться прізвище та ініціали автора, нижче – заголовок статті. Між назвою закладу та заголовком статті – інтервал 1,5. Такий же інтервал між заголовком та анотацією, між списком використаних джерел та резюме.

Рисунки виконуються чорною тушшю або пастою на окремих аркушах, фотографії – не на глянцево́му папері, на звороті кожної ілюстрації

зазначається порядковий номер, прізвище автора статті. Підписи до рисунка включають його номер, назву і пояснення умовних позначень.

Бібліографічний список складається в алфавітному порядку і подається після тексту статті під заголовком СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

Посилання на наукову літературу в тексті зазначаються за таким зразком [7, с.86], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 86 – сторінка. Посилання на декілька наукових видань одночасно подаються за таким зразком [3, с.156; 8, с.22-23; 10, с.17].

Резюме подається російською мовою після списку використаних джерел (5–6 рядків, через 1 інтервал, курсивом). Перед текстом резюме вказуються ініціали та прізвище автора, заголовок статті.

Стаття обсягом 5–6 сторінок подається в деканат в одному примірнику. До неї додаються:

- рекомендація статті до друку за підписом керівника;
- диск з електронною версією тексту у форматі Microsoft Word 6.0/7.0/97.

Приклад оформлення наукової статті поданий у додатку Л.

РОЗДІЛ 5

МОВА І СТИЛЬ НАУКОВОЇ РОБОТИ

Оскільки дипломна магістерська робота є насамперед кваліфікаційною працею, її мові і стилю слід приділити дуже серйозну увагу. Адже саме мовностилістична культура дипломної магістерської роботи найкраще виявляє загальну культуру її автора.

Основні функції наукового стилю – це функції повідомлення, інформування, впливу, наукове пояснення явищ, з'ясування, обґрунтування гіпотез, класифікація понять, систематизація знань, аргументованого доказу, переконання. Для наукової мови важливою є також перформативна функція, суть якої у встановленні певних фактів або зв'язків за допомогою мовного матеріалу, та функція впливу, що показує спробу автора довести правильність обраної позиції.

Іноді поняття «наукова мова» ототожнюють із поняттям «фахова мова», хоча це не одне й те ж. Фахова мова частіше тлумачиться як сукупність усіх мовних засобів, що використовуються у професійно обмеженій сфері комунікації для досягнення порозуміння між фахівцями, які працюють у певній галузі.

5.1. Стильові ознаки наукової мови

Серед традиційних стильових ознак наукового стилю вчені виділяють і такі, як інформативність, предметність, ясність і об'єктивність викладу, логічна послідовність, узагальнення, точність і однозначність, лаконічність, доказовість, переконливість, аналіз, синтез, аргументованість, пояснення причинно-наслідкових відношень, висновки. Розглянемо деякі з ознак.

Абстрагованість наукового стилю створюється шляхом широкого використання слів абстрактного й узагальненого значення. Частотними є віддієслівні іменники, дієслівно-іменні сполучення. Наприклад: *проводити дослідження, здійснювати аналіз, піддавати критиці*.

Логічність наукового стилю виявляється в послідовності висловлювання, його доказовості й аргументованості, в побудові мовлення відповідно до законів логіки із збереженням відношень і зв'язків реальної дійсності. Логічність усного наукового мовлення виявляється в умінні послідовно й аргументовано представити зміст думки. Це досягається завдяки уважному ставленню до цілого тексту, зв'язності думок і зрозумілому композиційному задуму.

Логічна послідовність наукової роботи передбачає такий спосіб викладу, при якому кожний наступний розділ органічно пов'язується із попереднім; висловлена думка або теза в подальшому викладі конкретизується, доповнюється, поглиблюється, що в цілому значно покращує бачення тексту. Найважливіший засіб вираження логічних зв'язків – спеціальні функціонально-синтаксичні засоби, що вказують на послідовність розвитку думки (*спочатку, насамперед, потім, по-перше, по-друге, отже* і т. ін.), заперечення (*проте, тимчасом, але, тоді як, однак, аж ніяк*), причинно-наслідкові відношення (*таким чином, тому, завдяки цьому, відповідно до цього, внаслідок цього, крім того, до того ж*), перехід від однієї думки до іншої (*раніше ніж перейти до ..., звернімося до ..., розглянемо ..., зупинимось на ..., розглянувши..., перейдемо до ..., треба зупинитися на ..., варто розглянути ...*), результат, висновок (*отже, значить, як висновок, на закінчення зазначимо, все сказане дає змогу зробити висновок, підсумовуючи, слід сказати ...*).

Засобами логічного зв'язку можуть виступати займенники, прикметники і дієприкметники (*даний, той, такий, названий, вказаний* і т. ін.).

У деяких випадках словосполучення розглянутого вище типу не тільки допомагають окреслити переходи авторської думки, а й сприяють удосконаленню рубрикації тексту. Вони, відіграючи роль невиділених рубрик, пояснюють внутрішню послідовність викладу.

Логічності і послідовності викладу сприяє також і прямий порядок слів у реченні.

Смислова точність і однозначність висловлювань досягається шляхом уживання термінів і слів у прямому значенні, уточнень у вигляді зносок, посилань, цитат, прізвищ цифрових даних, які аргументують наукові положення й підсилюють об'єктивність та достовірність висловленого. Недоречно вжите в науковому тексті слово може призвести до подвійного тлумачення цілого речення.

Ясності усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, спокійний і ввічливий тон. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, членування наукового тексту на абзаци, повтором ключових слів.

Об'єктивність викладу виявляється у зваженому оцінюванні ступеня дослідженості проблеми, шляхів її розв'язання, ефективності певної теорії, рівня завершеності її вивчення, в обґрунтованості результатів, наведенні експериментальних даних тощо. Вказівка на джерело повідомлення (кому конкретно належить те чи інше висловлення) подається з урахуванням відповідних вставних слів і словосполучень (на думку, за даними, автор переконаний тощо).

Стислість автора наукового тексту – це вміння уникати непотрібних повторів, багатослів'я або мовної надмірності.

Хоч науковий текст і монологічний, йому властива спрямованість на адресата. Саме так дослідник прагне висловити своє бачення стосовно певної проблеми, подискутувати з фахівцями. Ця ознака наукового стилю характеризується як діалогічність і виражається у використанні проблемних запитань, цитат, оцінних мовних засобів тощо.

5.2. Лексика і фразеологія наукового мовлення. Наукові терміни

Особливістю наукової мови на рівні цілого тексту є цілеспрямованість, прагматизм та відсутність емоційних мовних елементів. Науковий текст характеризується тим, що його становлять лише точні, отримані внаслідок

спостережень і наукових експериментів відомості та факти. Це зумовлює і точність їх словесного вияву, і, таким чином, використання спеціальної термінології.

Завдяки спеціальним термінам стає можливим у стислій та економній формі давати розгорнуті визначення і характеристики наукових фактів, понять, процесів, явищ.

Кожна галузь науки оперує визначеними **термінами**. Це слово або словосполучення, значенням якого є наукове поняття (*флексія, дисиміляція, акровіри, надфразна єдність*). *Науковий термін* – це не просто слово, а втілення сутності даного явища. Значення термінів пояснюються в енциклопедичних і термінологічних словниках.

Цим специфічним словам притаманні такі **ознаки**: номінативність, наявність точної наукової дефініції, тенденція до моносемії в межах термінологічної системи певної галузі, відсутність експресивних значень, стилістична нейтральність, системність, точність семантики, висока інформативність, переважно вузька професійна сфера поширення, неконотованість, відсутність синонімії, абстрагований, логіко-понятійний характер, системна організація в межах певного термінологічного поля, однозначність, неметафоричність.

Термін, як правило, співвідноситься з одним науковим поняттям і має одну дефініцію. Часто в науковому тексті зустрічаємо терміни, що походять з іноземних мов: *паритет, кворуми, дискурс, концепт, презентація, трансформація; функціонувати, апробувати, ігнорувати, диверсифікувати, детермінувати, лімітувати; ординарний, ексклюзивний, кардинальний, індиферентний, казуїстичний* тощо.

Аж ніяк не заперечуючи їх існування, готуючи наукову роботу, пам'ятаймо, що ці слова мають відповідники рідною мовою. Сьогодні поширене таке явище, як *дублетність*, джерелом якого є паралельне вживання власного і запозиченого терміна. Наприклад: *бібліотека – книгосховище; резолюція – рішення; релятивний – відносний; релевантний – істотний,*

доречний; креативний – творчий; латентний – прихований, неявний; інтеракція – взаємодія.

Інформаційно-технологічне сьогодення зумовлює органічне включення наукових термінів до літературної мови, про що свідчить їх метафоричне використання: *суспільний резонанс, моральний вакуум, електоральні настрої.*

Добирати наукові терміни і визначення необхідно дуже уважно. У науковому тексті недоцільно без потреби й необхідного обґрунтування подавати термінологію різних галузей. Варто пам'ятати, що кожна галузь науки має свою, притаманну тільки їй термінологічну систему.

До речі, не завжди можна відрізнити і терміни від нетермінів. Причина в тому, що вузькопрофесійні слова (професіоналізми – це не позначення наукових понять, а умовні, вищою мірою диференційовані найменування реалій, які використовуються в середовищі вузьких фахівців і зрозумілі тільки їм) часто переходять у загальновідомі і розширюють значення. Ступінь термінологізації таких слів коливається залежно від галузі науки. Готуючи рукопис наукової роботи, не бажано також захоплюватися значною кількістю термінів і до того ж власною термінотворчістю.

Відома українська дослідниця О. Сербенська пише про екологію наукової мови. У публікаціях мовознавця йдеться про роботу над вивченням і пошуками українських термінів (найчастіше відповідників до іномовних). О. Сербенська наводить приклади, які варто запам'ятати молодому досліднику і використовувати у фаховій діяльності:

правильно

*провідна установа
набувати чинності
принаймні, щонайменше
бути підставою
як уже відзначено,
як ми відзначили*

неправильно

*ведуча організація
вступати в силу
по крайній мірі
служити підставою
як нами вже відзначалось*

Крім термінів, у наукових текстах часто вживані загальнонаукові слова: *носії мови; цілісний, тотожний, продукувати*. У словниках такі слова мають помітку *наук*.

У науковому мовленні широко використовується **абстрактна лексика**, яка відображає якість (*продуктивність*), взаємозв'язок (*зумовленість*), дії (*відтворення*), сукупності (*тематика, проблематика*).

Слова використовуються зазвичай в одному значенні, що слугує створенню необхідної точності.

Серед лексичних засобів наукового стилю виділимо також і такі: лексичний повтор, синонімічна заміна, анафора, протиставлення, стилістично нейтральне вживання слів, міжнародні словотворчі елементи, з допомогою яких утворюються терміни (*макро* – великий, *мікро* – малий, *ду* – два; *інтер* – між; *мульти* – багато).

Емоційна та експресивна лексика в наукових текстах може виступати лише формою вираження спеціальних понять. І все ж потреба у виразності мови наукового викладу зумовлює яскраві метафори і епітети, різноманітні риторичні звороти. Дослідники часто вказують, що краса і виразність мови наукової прози полягає саме в точності і стислості вираження думки за максимально інформативної насиченості слова. І уникаймо суржику (*тезиси, співпадати, бувший, на кінець, обіщати, определити, примінити, вяснити*), запозичених слів, плеоназму (*спільна співпраця, реальна дійсність*), кальок.

До типових помилок у слововживанні належить також не завжди чітке розрізнення паронімів (слів, близьких за звучанням, але різних за значенням). Загляньте у словники паронімів, перевірте, чи є різниця між словами: *задача* – *завдання*, *запитання* – *питання*, *професійний* – *професіональний*, *рідкісний* – *рідкий*, *інформаційний* – *інформативний*, *гармонічний* – *гармонійний*?

Уникаймо в науковій роботі і тавтології (повтор спільнокореневих слів): *тривалість захисту триває, на початку конференції ми почали говорити, це питання досліджувалося в кількох дослідженнях*.

Фразеологія наукового тексту покликана виражати логічні зв'язки між частинами висловлювання (навести приклади; як показав аналіз; на основі отриманих даних; резюмуючи сказане; звідси випливає; брати участь, розв'язати питання, питома вага, нагальна потреба, зберігати чинність, привертати увагу, віддавати належне) і позначати певні поняття, виступаючи певним терміном.

5.3. Морфологічні ознаки наукової мови

На мовностилістичне оформлення роботи впливають **морфологічні особливості** наукової мови.

Іменник. Серед найбільш уживаних у наукових текстах віддієслівні іменники (*друкування, звернення, застосування, узагальнення, згасання, інтегрування*). Перевірте цю ознаку, переглянувши один з авторефератів дисертації у бібліотеці вашого навчального закладу.

Іменники на позначення жінок за професією або родом занять у наукових текстах вживаються в чоловічому роді: *заслужений учитель України Ольга Рудницька, професор Пентилюк, академік Вашуленко, декан Любов Лучкіна, старший викладач Олена Петрук, завідувач кафедри Базиль*.

Звернімо увагу і на те, що чоловічі прізвища на *–ко, –ук* відмінюються: *Олегові Ткачуку* (але *Олені Ткачук*), *Василя Марченка* (але *Зоряни Марченко*).

У звертаннях використовується кличний відмінок іменників (*Ігоре, Олеже, Маріє, Любове*). Звертаючись до особи на ім'я та по батькові, обидва іменники потрібно вживати у кличному відмінку: *Іване Степановичу, Олено Миколаївно*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв або із першої – загальної, а другої – імені, обидва слова вживаються у кличному відмінку: *пане ректоре, добродію Андрію*.

При оформленні офіційних паперів звертаємо увагу і на вживання паралельних закінчень іменників у давальному відмінку: *декану і деканові, ректору і ректорові*. У випадку, коли поряд знаходиться кілька іменників–назв

осіб у давальному відмінку, закінчення варто чергувати: *ректорів Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Живодьору Володимиру Федоровичу*.

Здійснюючи мовне оформлення наукової роботи, звернемо увагу на закінчення родового відмінка однини (*rektora, інтелігента, відсотка, тижня, ступеня, але іспиту, дослідю, синтезу, тексту, інтелекту, каучуку, контрасту, критерію, дискурсу, принципу, рукопису*) і множини (*статей, гостей, облич, відкриттів і відкрить, сумішей, старост і старостів, воєн – війн, татів – тат, валянків і валянок*).

Якщо в науковій роботі й у виступі вживатимемо іменники-складні слова, звернемо увагу, що серед таких слів є такі, де першим компонентом є невідмінюване слово (

Прикметник. Серед прикметників у науковому мовленні переважають відносні прикметники (*компромісний, оборонний, циліндричний, аналітична, когнітивний, лінгвістичний, концептуальний, експериментальний*), оскільки саме вони на відміну від якісних дають змогу з максимальною точністю вказувати достатні та потрібні ознаки понять.

Як відомо, не можна утворювати форми ступенів порівняння відносних прикметників. Тому у тексті дипломної магістерської роботи, використовуючи якісні прикметники, перевагу віддають аналітичним формам вищого та найвищого ступенів. Для утворення найвищого ступеня використовують слова *«найбільш», «найменш»,* наприклад: *найбільш економічний, найменш заангажований*. Вживання якісного прикметника зі словом *самий*(напр.: *самий важливий*) у науковій мові не нормативне; правильно вживати *найбільш важливий, найважливіший*.

Особливістю мови наукової роботи є також відсутність експресії (сила вираження вияву яких-небудь почуттів, переживань; виразність). Звідси домінуюча форма оцінки – констатація ознак, притаманних слову, яке визначають. Тому більшість прикметників є тут частинами термінологічних виразів. Так, правильно буде прикметник *«наступні»* замінити займенником

«такі», котрий всюди підкреслює послідовність перерахування особливостей і прикмет.

Числівник. Однозначні числа, що не мають посилань на одиниці виміру, записуються словами. Складні і складені числівники записуються цифрами. Порядкові числівники використовуються з відмінковими закінченнями.

Порядкові числівники, до речі, часто використовуються для позначення часу. Звернемо увагу на прийменники, з якими вживаються порядкові числівники, щоб позначити точний час доби (*о (об), пів, на, до, за*): *о сьомій годині, пів на дванадцяту, тридцять хвилин на третю, за двадцять чотирнадцята, п'ятнадцять до сьомої.*

Половина години передається за допомогою двох прийменників – *на і до*: *пів на десяту й пів до десятої.*

На питання «*О котрій годині засідання?*» варто відповісти, додавши прийменник *о*: «*О пів на одинадцяту.*»

У межах першої півгодини час позначається так: *п'ять хвилин на восьму*; у межах другої півгодини – *за п'ятнадцять восьма.*

Займенник. Про займенники в науковому стилі свого часу добре сказав Віктор Гюго: «Мистецтво – це я, наука – це ми».

Займенники маловживані в науковому тексті. Не використовується займенник *я*, не завжди етичне вживання займенників *він, вона, вони*. Присутню на засіданні особу слід називати по імені й по батькові чи хоча б за прізвищем.

У науковій мові поширені вказівні займенники «цей», «той», «такий». Вони не тільки конкретизують предмет, а й визначають логічні зв'язки між частинами висловлювання (наприклад, «*Ці дані служать підставою для висновку ...*»). Займенники «щось», «дещо», «що-небудь» через некоректність їх значення в тексті дипломної магістерської роботи не використовуються.

Займенник *ви* вживається в усному й писемному науковому мовленні для підкреслення поваги, пошани, ввічливості: *Прошу Вас, шановний опоненте...* Серед займенників, які теж не бажані в науковому тексті, – *щось, дещо, що-небудь.*

Дієслово. Усне і письмове наукове мовлення характеризується значною кількістю дієслівних форм. Серед поширених дієслово теперішнього часу із значенням позачасовості, яке вживається у першій або третій особі множини (Недоконаний вид у текстах фахового спрямування позначається складеними формами *(будуть проводитися, буде здійснюватися)*. Доконаний вид утворюється за допомогою префіксів *(відвідувати, започатковувати)*).

У писемному мовленні переважає інфінітив та описові лексичні засоби. Інфінітив повинен мати форму на *–ти(починати, виконувати)*; закінчення *–ть* вживається тільки в розмовному мовленні. Дієслова третьої особи однини можуть утворювати паралельні форми – повні й короткі: *зна і знає, бува і буває*. У професійному мовленні вживається тільки повна форма: *відзначає, вимагає*.

Поширені в наукових текстах різновидові дієслова дійсного способу.

Наприклад: із значенням **«аналіз»** вчені радять уживати такі дієслова:

простежити; аналізувати, розглядати, розібрати;

– зі значенням **«інформування про об’єкт»**:

описати, охарактеризувати;

– зі значенням **«нове знання про об’єкт»**:

виявити, визначити, розкрити; інтерпретувати;

– зі значенням **«достовірність інформації»**:

довести, аргументувати, обґрунтувати, мотивувати;

– **«розгляд основних питань»**:

розглядати, описувати, аналізувати, називати, розкривати, викладати, висвітлювати, повідомляти;

– **«розгляд дослідницького матеріалу»**:

доводити, вважати, стверджувати, припускати;

– **«виділення певних думок»**:

виділяти, відзначати, підкреслювати, стверджувати, повторювати, зупинятися, звертати увагу, концентрувати, загострювати, акцентувати, зосереджувати;

– **«узагальнення, підведення підсумків»**:

підсумовувати, прийти до висновку, узагальнити.

Недоконаний вид у текстах фахового спрямування позначається складеними формами (*будуть проводитися, буде здійснюватися*), а доконаний вид твориться за допомогою префіксів (*відвідувати, започатковувати*).

У наукових текстах використовуються також зворотні дієслова (*у цій статті розглядаються*), інфінітиви в поєднанні з модальними словами (*необхідно відзначити, слід підкреслити, у попередньому розділі було розглянуто; подібне вирішення питання є доцільним*).

Уживані в наукових текстах також і стійкі дієслівно-іменникові сполуки (*брати участь, дотримуватися вимог, надавати слово, ставити питання*), безособові форми на -но, -то (*з'ясовано, вмотивовано, вивчено, розглянуто*).

У науковій мові помітна тенденція до уникнення дієприкметникових форм на -уч-(-юч-): *копіювальний* замість *копіюючий*, *інтегрувальний* замість *інтегруючий*, *констатувальний*, *формувальний*. Російським пасивним прикметникам теперішнього часу в українській науковій мові відповідають дієприкметники минулого часу (*желаемый – бажаний, употребляемый – вживаний, приобретаемые – набувані, анализируемая – аналізована*).

Українська наукова мова послуговується і набором **підрядних сполучників і відносних слів**: *відповідно до того, що; після того, як, у залежності від того, що; внаслідок того, що*.

Уживання деяких з підрядних сполучників подано нижче.

правильне вживання сполучників	неправильне вживання сполучників
<i>тоді як</i>	<i>у той час як</i>
<i>через те що</i>	<i>у силу того що</i>
<i>для того щоб</i>	<i>з тим щоб</i>
<i>відтоді як</i>	<i>з того часу як</i>
<i>відтоді коли</i>	<i>з того часу коли</i>

Серед **прийменників**, уживаних у науковому стилі, звернемо увагу і на такі:

для: *комісія для складання резолюції;*

до: відповідно до вимог; брати до уваги;

з: дослідження з педагогіки, знати з досвіду;

за: обчислити за формулою, порівняти за показниками;

під: під час виконання;

по: по черзі;

через: через непорозуміння, через помилку.

Російські конструкції з прийменником **по** в українській мові перекладаються прийменниковими і безприйменниковими конструкціями. Наприклад (подаємо за Л.Паламар):

– конструкціями з прийменником **за:** засвідченням; за власним бажанням; за дорученням; за наказом; за вказівкою;

– конструкціями з прийменником **з:** з ініціативи; курс лекцій з української мови; з багатьох причин; з певних обставин; з нагоди (чогось) і т.д.;

– конструкціями з прийменником **на:** на замовлення; на вимогу; на пропозицію; на адресу;

– конструкціями з прийменником **після:** після розгляду;

– конструкціями з прийменником **у (в):** викликати у службових справах; у вихідні; в усіх напрямках;

– конструкціями з прийменником **по:** колеги по роботі; по можливості.

Г.Балабан досліджує групу похідних прийменників для **вираження відношень обмеження** у (в) межах, у (в) рамках, у (в) сфері, у (в) галузі, у (в) ділянці, у (в) царині, на теренах, у (в) сегменті, у (в) секторі. У межах спільної семантики ці прийменники розрізняються насамперед лексичним наповненням іменників, з якими поєднуються.

Прийменник у (в) *рамках* у наукових текстах найчастіше поєднується з іменниками на позначення наук, галузей знань, напрямів, течій, стилів, жанрів, тем тощо. Напр.: *У рамках конференції відбувся семінар...*

Якщо йдеться про місцевість, географічні поняття, дослідник радить послуговуватися прийменником у *межах*: у межах країни, у межах міста, села, області та ін.

Функціонально рівнозначними, взаємозамінними Г.Балабан вважає похідні прийменники у (в) галузі, у (в) царині: *фахівці в галузі інформаційних технологій, висновки в галузі функціонального синтаксису, у царині поетичної творчості.*

Запам'ятаймо правильність уживання і таких синтаксичних прийменникових конструкцій.

Правильно:

згідно з наказом

відповідно до інструкції

лекція з математики

незважаючи на це

комісія з питань

за формою

за наявності, у разі

тому що, оскільки

деякою мірою

залежно від

Неправильно:

згідно наказу

у відповідності з інструкцією

лекція по математиці

не дивлячись на це

комісія по питанням

по формі

при наявності

так як

в деякій мірі

в залежності від

Серед прийменників *незважаючи на* і *попри* більш уживаним у наукових текстах вважають *незважаючи на* (*незважаючи на помічені недоліки*); прийменники *щодо* і *стосовно* мають тотожні значення, однак у науковому мовленні перевага надається прийменнику *стосовно* (*стосовно цього питання*).

5.4. Синтаксис наукової мови

Синтаксис наукової мови характеризується логічною послідовністю, тут окремі речення і частини складного синтаксичного цілого, всі компоненти (прості та складні), як правило, дуже пов'язані один з одним, кожен наступний впливає з попереднього або є наступною ланкою в розповіді чи міркуваннях.

Потреба доводити, аргументувати висловлену думку, з'ясовувати причини і наслідки аналізованих явищ зумовлює використання переважно простих ускладнених (однорідними, відокремленими членами речення), складних речень і насамперед складнопідрядних речень. Смислові взаємини в таких реченнях добре відображають **підрядні сполучники** (*тому що, так як, внаслідок того що, у зв'язку з тим, що, незважаючи на те, що, тоді як та ін.*), **вставні слова** (*по-перше, слід, наприклад, дійсно, насправді, зрозуміло, можливо, ймовірно, за повідомленням, за даними*).

Український мовознавець Н. Непийвода пропонує враховувати те, що активні конструкції речення переважають над пасивними. Пасивні конструкції в українській мові – це переважно наслідок впливу російського канцелярського стилю, який частково нівелює активність особи. Порівняймо: «Ми виконали роботу» та «Робота виконана нами».

Органічна пасивна конструкція української мови – безособове речення на -но, -то, в якому домінує результативність і не передбачено виконавця:

У дисертації комплексно досліджено...; Напрацювання узагальнено ...; Запропоновано нову класифікацію...; Докладно розглянуто....

Відомі випадки інформативної несамотійності головної частини складнопідрядного речення, що служить стереотипною формою логічного зв'язку частин міркування:

Відомо, що...; Слід вказати на те, що...; Необхідно підкреслити, що...

У науковому тексті можемо застосувати **загальноприйняті скорочення**:

авт. а. – авторський аркуш,

акад. – академія,

алф. – алфавітний,

вип. – випуск,

обл.-вид. арк. – обліково-видавничий аркуш,

пп. – параграфи; пункти,

пр. – праці,

прим. – примітка,

прикл. – приклад

рр. – роки,

та ін. – та інші, та інше,

т-во – товариство,

т. ч. – таким чином; тим часом,

ум.-вид. арк. – умовно-видавничий аркуш,

у т. ч. – у тому числі,

ц.р. – цього року,

ст. – століття,

н.е. – нова ера,

т. – том,

та ін. – та інше,

і т.д. – і так далі,

і т.п. – і тому подібне,

див. – дивись,

пор. – порівняй.

У науковому тексті частіше зустрічаються **складнопідрядні, ніж складносурядні речення**. Це пояснюється тим, що підпорядковуючі конструкції відбивають причинні, часові, наслідкові, умовні та подібні відношення, а також тим, що окремі частини у складнопідрядному реченні тісно пов'язані між собою. Частини складносурядного речення немовби нанизуються одна на одну, утворюючи своєрідний ланцюг, окремі ланки якого мають незалежність і легко піддаються перегрупованню.

Називні речення використовуються в назвах розділів, підрозділів і пунктів, у підписах під рисунками, діаграмами, ілюстраціями.

5.5. Стилiстичнi особливостi наукової мови

Писемна наукова мова має й чисто **стилiстичнi особливостi**. Об'єктивність викладу – основна її стилістична риса. Звідси наявність у тексті наукових праць вставних слів і словосполучень на позначення ступеня

достовірності повідомлення. Завдяки таким словам той чи інший факт можна подати як достовірний (*справді, насправді, зрозуміло*), припустимий (*треба гадати, як видно*), можливий (*можливо, ймовірно*).

Обов'язковою вимогою об'єктивності викладу матеріалу є також вказівка на джерело повідомлення, автора висловленої думки чи якогось виразу. У тексті цю умову можна реалізувати за допомогою спеціальних вставних слів і словосполучень («*за повідомленням*», «*за даними*», «*на думку*», «*на нашу думку*» і т. ін.).

Стиль писемної наукової мови – це безособовий монолог. Тому виклад зазвичай ведеться від третьої особи, бо увага зосереджена на змісті та логічній послідовності повідомлення, а не на суб'єкті. Порівняно рідко використовуються форми першої і зовсім не використовуються – другої особи займенників однини. Авторське «я» ніби відступає на другий план.

Нині стало неписаним правилом у наукових текстах замість «я» використовувати «ми» з огляду на те, що вираз суб'єкта авторства як формального колективу надає більшого об'єктивізму викладу. Вираз авторства через «ми» дає змогу відобразити власну думку як думку певної групи людей, наукової школи чи наукового напрямку. І це цілком зрозуміло, оскільки сучасну науку характеризують такі тенденції, як інтеграція, колективність творчості, комплексний підхід до розв'язання проблем. Займенник «ми» та його похідні якомога краще передає й відтінює ці тенденції. Проте нагромадження в тексті займенника «ми» справляє малоприємне враження. Тому автори використовують конструкції з невизначено-особовими реченнями («*Спочатку проводять відбір зразків для аналізу, а потім встановлюють їх відповідність за розмірами шаблонів ...*»). Використовується також форма викладу від третьої особи («*Автор вважає...*»), речення з пасивними дієприкметниками («*Розроблений комплексний підхід до вивчення ...*»).

Якостями, які визначають культуру наукової мови, є **точність, ясність і стислість**. **Смислова точність** – одна з головних умов забезпечення наукової та практичної значущості інформації, вміщеної в тексті роботи. Недоречно

вжите слово може суттєво викривити сенс написаного, призвести до подвійного тлумачення тієї чи іншої фрази, надати всьому тексту небажаної тональності.

Точність наукової мови забезпечується:

- відсутністю канцеляризмів, заплутаної книжкової лексики, просторічних жаргонних слів, які використовують замість відповідних термінів;
- дотриманням стилістичних норм і зв'язків слів у реченні.

Ясність – це вміння писати доступно і дохідливо. Особливо багато неясностей виникає там, де автори замість точних кількісних значень використовують слова і словосполучення з невизначеним або занадто узагальненим значенням.

Здебільшого порушення ясності викладу викликане намаганням окремих авторів надати своїй праці уявної науковості. Звідси і зовсім непотрібна науковоподібність, коли простим усім добре відомим предметам дають ускладнені назви. Причиною неясності висловлювання може стати неправильне розташування слів у реченні.

Реалізація **стислості** мови означає вміння уникнути непотрібних повторів, надмірної деталізації. Кожне слово і вираз служать меті – якомога не тільки точніше, але й стисліше донести сутність справи. Тому слова і словосполучення, котрі не несуть жодного смислового навантаження, повинні бути повністю вилучені з тексту роботи.

Багатослів'я або мовна надмірність найчастіше виявляється у вживанні зайвих слів, наприклад: «...використовує **наявну літературу**». Щоб уникнути багатослів'я, треба передусім боротися з плеоназмами (вживанням однозначних слів), коли до тексту вводяться непотрібні слова. Вони свідчать не тільки про мовну недбалість її автора, а й часто вказують на нечіткість його уявлення про предмет дослідження або на те, що він просто не розуміє точного сенсу слів, узятих із чужої мови.

До мовної надмірності слід віднести і вживання без потреби чужомовних слів, які дублюють українські і тим самим не виправдано ускладнюють вислів, наприклад: *ординарний* – звичайний, *індиферентно* – байдуже, *ігнорувати* – не

помічати, лімітувати – обмежувати, орієнтовно – приблизно, функціонувати – діяти, диверсифікація – різноманітність, детермінувати – визначати, апробація – перевірка і т.д.

Неправильне або паралельне використання чужомовної лексики призводить, як правило, до зайвих повторів, наприклад: **форсувати** проведення дослідження **прискореними** темпами.

Окрім лексичних форм багатослів'я в наукових працях трапляються і стилістичні вади, серед яких переважають канцеляризми, що засмічують мову, надаючи їй казенного відтінку, наприклад: *«Ці товари можуть бути **допущені до продажу** тільки після спеціальної обробки»*. Особливо часто канцеляризми потрапляють у наукову мову через недоречне використання так званих прислівникових сполук, позбавляючи її емоційності і стислості (*у справі, по лінії, за рахунок, в частині*). Наприклад, *«Він захистив дипломну роботу **за рахунок** добре поставленого експерименту»*.

5.6. Мовні засоби в науковій роботі

Останній етап виконання наукової роботи – це коректура тексту. Складність цього етапу полягає в тому, що довгі дні, тижні, місяці, роки роботи над відповідною темою призводять до запам'ятовування цілих шматків тексту й водночас своєрідного «блокування зору». Йдеться про те, що, «як тільки мозок ухоплює початкові букви слова чи початкове слово фрази, він відразу ж без допомоги зору, за допомогою асоціативної пам'яті добудовує слово чи фразу, відключаючи водночас на деякий термін зір. Ви начебто дивитися на речення, слова, букви, але не бачите їх» (А.Зосімов, В.Голік).

Добре, аби ви змогли «вчитати» цей текст, мали змогу побачити цей текст «стороннім оком» збоку. Досвідчені дослідники практикують у такому разі повільне читання тексту, рядок за рядком з олівцем у руках.

Важлива мета мовних засобів – переконати читача у правильності концепції вашого наукового дослідження. Отже, необхідно, щоб ваше мовлення було зрозуміле, переконливе.

В основі писемного наукового мовлення – формально-логічний спосіб викладу матеріалу, тобто побудова викладу у формі міркувань і доказів, смислової завершеності і зв'язності тексту. Це досягається з допомогою відповідних сполучників, прийменників, вставних слів, займенників, прислівників, прикметників тощо.

Ці засоби організації зв'язного тексту згруповані за смисловими відношеннями між частинами інформації: причинно-наслідкові, умовно-наслідкові відношення, приєднання і поєднання, зіставлення і протиставлення, оцінка ступеню достовірності інформації, введення узагальнюючої інформації, зв'язок з попередньою і наступною інформацією, уточнення тощо.

Подамо деякі усталені зразки **мовних засобів** у науковій роботі (узагальнено з наукових джерел):

ступінь вірогідності повідомлення: очевидно, безумовно, без сумніву, безперечно, напевне, певна річ, як відомо;

послідовність викладу: по-перше, по-друге; насамперед, передусім, водночас; нарешті;

перехід до нової думки: перейдемо до, ще одне, розглянемо;

послідовність у часі: спочатку, насамперед, перш ніж, після того як, наприкінці, перед тим, як;

зв'язок з попередніми частинами інформації: як уже зазначалося, як показав аналіз, як було показано вище, попередній розділ, описаний матеріал, згаданий, наведений вираз, нагадаємо;

заперечення: разом з тим, але, тоді як, однак;

доповнення, уточнення: водночас, зокрема, крім того, щоправда, наприклад, як-от, точніше, зауважмо, наприклад, точніше кажучи;

ілюстрація до сказаного: наприклад, проілюструємо це на; наведемо кілька прикладів, опишемо кілька випадків, коли;

причина і наслідок, умова і наслідок: оскільки, тому, що; відтак, завдяки тому, що; у зв'язку з тим, що; через те, що; зважаючи на те, що, з огляду на те, що; з огляду на викладене вище;

узагальнення, висновок: *отже, таким чином, відтак, узагальнюючи сказане; з розглянутого можна зробити такі висновки; зважаючи на викладене вище, підсумовуючи, є підстави твердити, що.*

Для з'ясування авторської думки можна скористатися такими **дієслівно-іменниковими сполуками:**

автор розглядає, розкриває, висвітлює, порушує, розв'язує, торкається проблеми, занурюється у проблему, зупиняється на проблемі; вважає, відзначає, що; пише, що; підкреслює, що; справедливо вказує на те, що;

автор стверджує, аналізує, характеризує, переконливо доводить, порівнює, зіставляє, з'ясовує, підкреслює, посиляється на, наголошує на важливості, формулює, виходить з того, що;

автор переконаний, обґрунтовує, схвалює, поділяє погляд, накреслює перспективу;

автор припускає; висловлює припущення, пропонує;

автор заперечує, стверджує, ігнорує, дорікає, критикує, не підтверджує висновок словами, спростовує, критично ставиться, ставить завдання, підтверджує висновок фактами, причину вбачає у тому, що.

Епітети до термінів

Дослідження – наукове, об'єктивне, теоретичне, експериментальне, дослідне, загальне, конкретне, фундаментальне, систематичне, поглиблене, глибоке, актуальне, серйозне, цінне;

проблема – наукова, фундаментальна, актуальна, важлива, ключова, провідна, гостра, часткова, глобальна;

питання – актуальне, принципове, теоретичне, практичне, загальне, конкретне, важливе, складне, спірне, правомірне;

мета – важлива, головна, наукова, практична, конкретна, реальна, поставлена, вказана;

завдання – першочергові, найближчі, кінцеві, поставлені, вузлові, особливі, конкретні, визначені;

інформація – точна, вичерпна, повна, важлива, цінна, необхідна, отримана, оперативна, достатня, нова;

матеріал – науковий, експериментальний, довідковий, статистичний, фактичний, зібраний, систематизований, отриманий, використаний, великий, різноманітний, достатній, достовірний;

аналіз теми, проблеми є науковий, об'єктивний, конкретний, проведений, усесторонній, вичерпний, детальний, порівняльний, ретельний, глибокий;

вивчення проблеми може бути об'єктивне, експериментальне, теоретичне, практичне, порівняльне, дослідне, безпосереднє, спеціальне, постійне, систематичне, подальше, поглиблене, інтенсивне, глибоке, усестороннє, ретельне;

спостереження – наукові, об'єктивні, спеціальні, візуальні, ретельні, численні, систематичні, важливі, подальші, проведені;

експеримент – аналогічний, подібний, важливий, цікавий, блискучий, унікальний, успішний, проведений;

дані експерименту – дослідні, другорядні, конкретні, цифрові, сучасні, останні, попередні, перевірені, вичерпні, повні, додаткові, вихідні, цінні, надійні.

Звичайно, уводячи мовні засоби в науковий текст, уважно поставмося до того, як урізноманітнити мовну наукову палітру. У цьому допоможе постійне читання фахових джерел, ведення словника усталених висловів.

При підготовці рукопису наукової роботи дотримуймося **загальноприйнятих правил** стосовно **переносу**. Пам'ятаймо, що не можна:

- переносити прізвища, залишаючи в кінці попереднього рядка ініціали (один ініціал) або умовні скорочення (*проф.*, *акад.* тощо), які до них належать (Л. І. Мацько, а не Л. І. // Мацько; *акад.* Н. Ничкало, а не *акад.* // Н. Ничкало).

- роз'єднувати графічні скорочення на зразок *та ін.*, *і т. д.*;

- відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать (2008 р., а не 2008 // р.);

- переносити в інший рядок граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс (*2-й, а не 2– // й; 3-го, а не 3– // го*);
- розривати односкладові частини складноскорочених слів, зокрема ініціальні й комбіновані аббревіатури (АПН *України*);
- залишати біля попередньої букви м'який знак або апостроф;
- розривати буквосполучення, яким передається на письмі один звук (*надзвичай-ний, а не на-дзвича-йний*);
- відривати одну букву від кореня, префікса (*роз-вивати, а не ро-звивати*);
- залишати на попередньому рядку або переносити на наступний одну букву (*опи-тування, а не о-питування*);
- залишати в попередньому рядку одно-, дво- або трибуквений прийменник (в, по, при), з якого починається речення;
- переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що заривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

При написанні та оформленні наукової роботи **поширеними** є такі **помилки**:

1. Зміст не відповідає плану наукової роботи або не розкриває тему дослідження повністю чи в її основній частині.
2. Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.
3. Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно і не відбиває специфіки об'єкта і предмета дослідження.
4. Автор не виявив самостійності.
5. Не зроблено глибокого і всебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури з теми дослідження.
6. Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи нагадує анотований список і не відбиває рівня дослідження проблеми.

7. Не розкрито зміст та організацію експериментального дослідження (його суть, тривалість, місце проведення, кількість обстежуваних, їхні характеристики), поверхово висвітлені практичні питання.

8. Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, висновки не відповідають поставленим завданням.

9. У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.

10. Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури наведено довільно, без додержання вимог державного стандарту.

11. Обсяг та оформлення роботи не відповідають вимогам, вона виконана неохайно, з орфографічними, граматичними та стилістичними помилками.

5.7. Мова наукової статті

Мовні огріхи в науковій статті – це відхилення від лексичної і синтаксичної поєднаності слів, словосполучень, самостійних речень. Огляд наукових статей підтверджує: наукова мова перебуває, на жаль, у критичному стані. Серед найпоширеніших мовних огріхів дослідники називають уживання термінів часто з порушенням питомої семантики, значне засмічення української наукової мови іншомовними словами, сплутування значень близьких за вимовою і написанням слів, порушення граматичних правил; схематизм, бездоказовість висунутих положень тощо.

Розглянемо деякі **типові мовленнєві огріхи**, виявлені в текстах наукових статей:

- автора наукової праці некоректно називають «він» чи «вона»;
- суржиковані слова: *опреділити, примінити, вияснити* тощо;
- неприродні для української мови усталені вислови:
 - *в протилежність* – потрібно *на противагу*;
 - *як можна швидше* – потрібно *якнайшвидше, якомога швидше*),
 - *приведений на рисунку* – потрібно *показаний на рисунку*,
 - *написана на мові* – потрібно *написаний мовою*;

– переобтяження тексту запозиченими словами: апелювати (*звертатися*), домінувати (*переважати*), лімітувати (*обмежувати*), локальний (*місцевий*), превалювати (*переважати*), прерогатива (*перевага*), симптом (*ознака*), фіксувати (*записувати*);

– мовленнєва надмірність (багатослів'я) і мовленнєва недостатність. Серед форм мовленнєвої надмірності – плеоназм (від грецьк. *pleonasmos* — надлишок): *спільна співпраця, народний фольклор, основний лейтмотив, дублювати двічі, реальна дійсність*. Мовленнєва недостатність виявляється у випадковому пропущенні слів, потрібних для точного вираження думки;

– неправильний переклад мовних формул з російської мови:

<i>главным образом</i>	<i>переважно</i>
<i>естественным образом</i>	<i>природно, звичайно</i>
<i>каким образом</i>	<i>як</i>
<i>наилучшим образом</i>	<i>якнайкраще</i>
<i>некоторым образом</i>	<i>якось</i>
<i>подобным образом</i>	<i>так само</i>
<i>равным образом</i>	<i>а також</i>
<i>надлежащим образом</i>	<i>як слід</i>
<i>в отношении чего</i>	<i>в силу чого, стосовно.</i>

Серед типових мовленнєвих огріхів, виявлених у текстах наукових статей – кальки: слово *слідуючий* – калька з рос. «следующий», потрібно вживати слово *наступний* (наступний день); *подалший* (позначення абстрактних понять – життя, доля, робота).

О. Сербенська наводить і таку кальку *необхідний* та похідні *необхідність, необхідно*; це відповідники до російських *необходимость, необходимый, необходимо*.

Молоді дослідники не лише нехтують українськими *потрібний, неодмінний, треба, потреба*, а й сприяють активізації неукраїнських конструкцій *крайня необхідність, немає необхідності, при необхідності*

(замість *конечна потреба; немає потреби, не треба, не варто; якщо (коли) треба, якщо (коли) є потреба*).

Готуючи науковий текст, доречно урізноманітнюємо палітру мовних засобів (слів, словосполучень, виразів), вибір яких залежить від смислових відношень між частинами сформульованої думки.

Для передачі **мотивації актуальності теми і важливості дослідження** скористаємося такими мовними кліше:

–*Важливого значення набуває питання...*

–*Однією з актуальних проблем ... сьогодні варто назвати ...*

–*Соціальне значення теми визначається...*

–*Серед проблем, пов'язаних із...,*

–*Уважного ставлення дослідників останнім часом вимагає питання ...*

–*У зв'язку з ... особливого значення набуває питання...*

–**Проблема** ... *перебуває в центрі уваги...; заслуговує на особливу увагу.. ; .. посідає важливе місце...; ... є актуальною...; .. давно є на часі...;... є цілком на часі...; ...є малорозробленою, ... дискусійною, ...недослідженою..., фрагментарно висвітлювалася в...; ... не була об'єктом спеціального вивчення...*

–**Важливо**...*дослідити...; ...описати (здійснити опис)...; ... узагальнити...; ...вивчити...; ...встановити...; ...пояснити...; ...систематизувати...; ...схарактеризувати (дати характеристику)...; ...класифікувати...; ...визначити...; ...підсумувати...; ...проаналізувати...; ...з'ясувати...; ...розробити...; ...здійснити експеримент...; ...простежити...; ...виявити...; ...експериментально перевірити...*

Розгляд **історії та сучасного стану розробки питання в науковій літературі** оформлюємо такими мовними формулами:

–*Прийнято вважати, що...*

–*Загальновідомо, що...*

–*На думку (кого?)...*

–*Відповідно до концепції...*

Існуючі підходи щодо цього питання можна класифікувати так...

–Дослідженням цієї проблеми займалися...

–Цих поглядів дотримується (дотримуються)...

–Гіпотезу (передбачення) про... висунув (розробив) ...

–Початок напрямку (тенденції) покладено...

–Нову концепцію (ідею, гіпотезу, теорію тощо) розроблено..

Мета і завдання статті передбачають такі мовні засоби:

–Статтю присвячено питанню ...

–Метою статті є встановити ...визначити... проаналізувати (описати, характеризувати)...

–У статті порівнюється (порівнюються)... вивчається (вивчаються)... з'ясовується (з'ясовуються)...

Виклад суті дослідження у статті містить такі мовні кліше:

1. Є підстави вважати...

2. Умови та хід експерименту дозволяють висунути гіпотезу...

3. Перевіримо запропоноване припущення...

4. Однією з найважливіших особливостей (чого?) ... є ...

5. Об'єкт дослідження характеризується такими особливостями:..

6. Зібраний матеріал підлягає структуруванню...

7. Матеріали обстеження дозволяють згрупувати (узагальнити, уточнити, конкретизувати)...

8. За структурою можна виокремити...

9. Нами зафіксовано (виявлено, з'ясовано, описано)...

Лексико-граматичні засоби впевненості:

– переконливою є позиція відомих учених...;

– безумовно, що...; доведено, що...; загальновідомо, що...;

– є очевидним, що...; немає сумнівів щодо (чого?)...

– Ці факти переконують у (чому?)...

– Автор переконливо доводить, що...

– Результати дослідження підтверджують справедливість (чого?)...

– Можна з упевненістю (певністю) сказати, що..

- *Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що..*

Лексико-граматичні засоби критики:

- *Доцільно (доречно) викрити (зазначити) недоліки ...*
- *Не можна не заперечити...*
- *Не можна погодитися ...*
- *Навряд чи можна погодитись...*
- *Автор, на наш погляд, помиляється стосовно...*
- *Є підстави дорікати в неточності, неуважності ...*
- *Є серйозні розбіжності в поглядах на...*
- *Можна спростувати наведену думку ...*
- *Автором ігноруються факти ...*
- *Автор припускається неточностей...*
- *Авторська позиція суперечить (чому?)...*
- *Автором необґрунтовано стверджується, що...*
- *Не зрозуміло, що автор має на увазі, стверджуючи (що?)...*
- *Є дискусійним питання (про що?)...*
- *Сумнів викликають наведені статистичні дані: ...*
- *Низка сумнівів та зауважень виникає при ...*

Лексико-граматичні засоби припущення:

- *Припустімо, що...*
- *Допустімо, що...*
- *Є підстави висунути гіпотезу...*
- *Маємо припустити, що...*

Висновки, рекомендації, пропозиції оформимо такими мовними формулами:

- *Отже, проведене дослідження (аналіз) підтверджує, що...*
- *Сформулюємо основні висновки та рекомендації...*
- *Підсумовуючи вище сказане, відзначимо, що...*

Отже, стаття завершена. І все ж таки не поспішаймо віддавати її до друку. Є такий термін «вилежана стаття». Відкладімо роздруківку на день, кілька днів

чи місяць (кожний вирішує індивідуально). Через певний час ще раз перечитаймо роботу, поміркуймо над структурою і змістовим наповненням. Можливо, «свіже» бачення проблеми дасть можливість удосконалити вступ, основну частину чи висновки. А ще пам'ятаймо «десять заповідань простого писання і редагування» (І.Огієнка) знаходимо такі: немає стилю «наукового» й «ненаукового», є тільки стиль ясний і неясний; писати так, щоб усі зрозуміли написане, наше писання може читати не зовсім підготовлений читач.

5.8. Мова рецензії і відгуку

Рецензія – це оцінка певного наукового джерела (або джерел) і виклад зауважень, рекомендацій і пропозицій.

Наукова рецензія виконує функції інформування, тобто ознайомлення з науковим твором (або кількома творами) й оцінювання та осмислення у науковому соціумі певного наукового знання. Окрім того, сьогодні виділяється також і прагматична та рекламна функції рецензії, якщо необхідно зацікавити аналізованим твором потенційних читачів.

Автором рецензії, як правило, є фахівець тієї ж галузі або спорідненої, до якої належить і рецензована наукова праця.

Основні елементи рецензії:

- об'єкт і предмет аналізу;
- актуальність теми;
- короткий зміст;
- формулювання основної тези;
- загальна оцінка;
- недоліки, пропозиції, побажання;
- висновки.

Об'єктом оцінювання служать насамперед:

- повнота, глибина, всебічність розкриття теми;
- актуальність поставлених завдань і проблем;
- коректність аргументації і системи доказів;

– достовірність результатів; переконливість висновків.

Мовні ознаки відгуку і рецензії

Для **означення предмету аналізу** варто скористатися такими висловами: *в рецензованій роботі... ; в аналізованій статті; у рукописі книги; праця автора.*

Актуальність теми: *робота присвячена актуальній темі..; актуальність теми зумовлена...; цілком очевидно, що;*

Короткий зміст: *дослідження складається зі вступу, ... розділів, висновків, ... додатків; на початку дослідження (статті, монографії, дисертації) автор указує на...; Автор (учений, науковець) доводить, що...*

Формулювання основної тези: *основна проблема дослідження полягає у....*

Позитивна оцінка наукової роботи: *безмовно, достоїнством роботи є; очевидним є актуальність порушених проблем; робота цінна тим, що в ній представлені різні підходи до; праця відзначається багатим фактичним матеріалом, ...нестандартним підходом до аналізу порушених проблем; звернення до цієї проблеми є актуальним; думка автора про ...є перспективною; думка про ... формулюється автором чітко (ясно, доказово, впевнено); висновки автора доказові, випливають з аналізу значного фактичного матеріалу; оцінюючи роботу в цілому...; отже, рецензована робота...; автор виявив уміння аналізувати, систематизувати, узагальнити матеріал....; заслугою дослідника є...; дослідження, без сумніву, поглиблює...*

Робота вирізняється ... значним фактичним матеріалом, ... оригінальним підходом до аналізу та вирішення поставлених завдань, ... високою інформативністю...

Автор доводить (підтверджує) свою думку значним ілюстративним (статистичним, експериментальним) матеріалом...

Автор справедливо (слушно) зазначає,.. аргументовано обґрунтовує,.. чітко визначає, детально аналізує, ретельно розглядає, уважно простежує, доказово критикує...

...не всі попередні ідеї витримали випробування часом...

Автор уважно аналізує погляди опонентів...

Ідея автора ... досить продуктивна (плідна, оригінальна, новаторська)...

Праця важлива нестандартними підходами до вирішення...

Думка автора ... видається перспективною

Важко не погодитися з...

Думки (положення) автора про ... сформульовані чітко (доказово, переконливо)

Висновки автора достовірні й результативні. Вони ґрунтуються на аналізі значного фактичного матеріалу...

Безперечною заслугою автора варто вважати новий підхід до вирішення... запропоновану класифікацію... способи узагальнення...

Негативна оцінка наукової роботи: *автору не вдалося показати, що...; автор допускає неточності; залишилися невисвітленими питання, що мають безпосереднє відношення до проблеми; до недоліків роботи слід віднести надлишкову категоричність висновків автора; суттєвим недоліком праці є бездоказовість аргументації; автор залишає без відповіді такі питання, як ...; викликає сумнів теза автора про те, що ...; варто було б посилити в роботі ...; означені недоліки носять локальний характер і не впливають на кінцеві результати роботи...; наявні недоліки не знижують високого рівня роботи, це швидше побажання до подальшої роботи...;*

Серед недоліків дослідження – надмірна (невиправдана) категоричність висновків автора

Суттєвий (серйозний) недолік роботи полягає у... (непереконливості доказів, спрощеному підході до... відсутності чіткої характеристики... відсутності критичної оцінки..).

До прорахунків роботи належать...

Методично робота побудована нераціонально, варто б скоротити...

Поза розглядом дослідження залишилися питання...

Автор не розглянув питання, що безпосередньо стосуються теми дослідження...

Зазначені недоліки мають суто локальний (рекомендаційний) характер і не впливають на остаточні результати дослідження.

Мовні засоби, що виражають дискусійні питання наукової роботи:

Автор достатньо повно аналізує сучасний стан проблеми. Разом з тим, на нашу думку, цей аналіз міг би бути поглиблений і розширений.

...це робить міркування автора декларативними.

Варто відзначити певні дискусійні моменти...

Така постановка питання не є однозначною...

Однаке, цікаві думки не підкріплені фактами... роздуми автора здаються декларативними...

Водночас, на нашу думку, аналіз міг бути глибшим і змістовнішим.

Справедливо вказуючи на... автор помилково вважає, що...

Деякі положення автора залишаються бездоказовими, зокрема й такі...

У роботі (статті, дослідженні, монографії і т.д.) відчутно не вистачає ілюстративного та фактичного матеріалу, тому висновки автора здаються децю некоректними.

На підтвердження цієї тези автор наводить кілька аргументів (прикладів, даних), які не завжди переконливі...

Незважаючи на дискусійність (неоднозначність) основної концепції (положень, висновків, рекомендацій) цієї праці, варто відзначити її значення та актуальність для...

Висновки: *Отже, аналізована робота має важливе значення для ...; Робота заслуговує високої (позитивної) оцінки...; Робота відповідає всім вимогам, може бути оцінена позитивно, а її автор заслуговує на присудження ... (наукового ступеня...).*

РОЗДІЛ 6

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВОЇ РОБОТИ

6.1. Загальні вимоги

Наукову роботу оформляють на аркушах формату А4 (210 x 297 мм) за допомогою комп'ютерної техніки на одному боці білого паперу через півтора інтервали шрифтом Times New Roman, кегль 14 з використанням друкувальних і графічних пристроїв виведення ЕОМ.

Текст роботи слід друкувати, додержуючись таких розмірів: верхнє та нижнє поле 20 мм, праве – 10 мм, ліве поле – 30 мм.

Під час виконання роботи необхідно дотримуватися рівномірної щільності, контрастності і чіткості зображення впродовж усієї роботи. У роботі мають бути чіткі, нерозпливчасті лінії, літери, цифри та інші знаки.

Окремі слова, формули, знаки, які вписують у надрукований текст, мають бути чорного кольору; щільність вписаного тексту має максимально наближуватись до щільності основного зображення.

Помилки, описки та графічні неточності допускається виправляти підчищенням або зафарбуванням білою фарбою і нанесенням на тому ж місці або між рядками виправленого зображення машинописним способом або від руки. Виправлення повинно бути чорного кольору.

Скорочення слів і словосполучень у роботі – відповідно до чинних стандартів бібліотечної та видавничої справи.

Структурні елементи «РЕФЕРАТ», «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ», «ВСТУП», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ» не нумерують, а назви є заголовками структурних елементів.

Розділи і підрозділи повинні мати заголовки. Пункти і підпункти можуть мати заголовки.

Заголовки структурних елементів роботи і заголовки розділів слід розташовувати посередині рядка і друкувати великими літерами без крапки в кінці, не підкреслюючи (додаток М).

Заголовки підрозділів, пунктів і підпунктів роботи слід починати з абзацного відступу і друкувати маленькими літерами, крім першої великої, не підкреслюючи, без крапки в кінці (додаток М).

Абзацний відступ повинен бути однаковим впродовж усього тексту роботи і дорівнювати п'яти знакам.

Якщо заголовок складається з двох і більше речень, їх розділяють крапкою. Перенесення слів у заголовку розділу не допускається.

Відстань між заголовком і подальшим чи попереднім текстом має бути не менш ніж три інтервали.

Відстань між рядками заголовку, а також між двома заголовками приймають такою, як у тексті.

Не допускається розміщувати назву розділу, підрозділу, а також пункту й підпункту в нижній частині сторінки, якщо після неї розміщено тільки один рядок тексту. Дипломна робота магістра переплітається у тверду оправу.

6.2. Нумерація

Сторінки роботи слід нумерувати арабськими цифрами, додержуючись наскрізної нумерації впродовж усього тексту. Номер сторінки проставляють у правому верхньому куті сторінки без крапки в кінці.

На титульному аркуші номер сторінки не ставлять, але обов'язково включають у загальну нумерацію сторінок магістерської роботи.

Ілюстрації й таблиці, розміщені на окремих сторінках, включають до загальної нумерації роботи.

Розділи, підрозділи, пункти, підпункти роботи слід нумерувати арабськими цифрами.

Розділи роботи повинні мати порядкову нумерацію в межах усієї роботи і позначатися арабськими цифрами, наприклад, **1, 2, 3** і т.д.

Підрозділи повинні мати нумерацію в межах кожного розділу.

Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, відокремлених крапкою. Після номера підрозділу крапку ставлять, наприклад, **1.1.**, **1.2.**, **1.3.** і т.д.

6.3. Ілюстрації

Ілюстрації (креслення, рисунки, графіки, схеми, діаграми, фотознімки) слід розміщувати в роботі безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. На всі ілюстрації мають бути посилання в роботі.

Фотознімки розміром менше формату А4 мають бути наклеєні на аркуші білого паперу формату А4.

Ілюстрації можуть мати назву, яку розміщують під ілюстрацією і друкують симетрично до тексту. За необхідності під ілюстрацією розміщують пояснювальні дані (підрисувочний текст).

Ілюстрація позначається словом «Рис.», яке разом з назвою ілюстрації розміщують після пояснювальних даних, наприклад, «Рис. 3.2. Схема розміщення». Ілюстрації повинні бути виконані чорним чорнилом (пастою) на білому непрозорому папері. Ілюстрації повинні розташовуватися так, щоб їх було зручно розглядати без повороту роботи чи з поворотом за годинниковою стрілкою. Ілюстрації слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією в межах розділу, за винятком ілюстрацій, наведених у додатках.

Номер ілюстрації складається з номера розділу і порядкового номера ілюстрації, відокремлених крапкою, наприклад, рис. 3.2. – другий рисунок третього розділу.

6.4. Таблиці

Цифровий матеріал, як правило, оформляють у вигляді таблиць відповідно до рисунка.

(назва таблиці)

Головка					Заголовки граф
					Підзаголовки граф
Рядки					

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють.

Таблицю слід розташовувати безпосередньо після тексту, в якому вона згадується вперше, або на наступній сторінці.

Розміщують таблицю таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

Таблиці слід нумерувати арабськими цифрами порядковою нумерацією в межах розділу, за винятком таблиць, поданих у додатку.

Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці, відокремлених крапкою, наприклад, таблиця 1.2. – друга таблиця першого розділу.

Якщо у роботі одна таблиця, її не нумерують.

Заголовки граф повинні починатися з великих літер, підзаголовки – з маленьких, якщо вони становлять одне речення із заголовком, і з великих – якщо вони є самостійними. Висота рядків повинна бути не меншою 8 мм. Графу з порядковими номерами рядків до таблиці включати не треба.

Таблицю з великою кількістю рядків можна переносити на інший аркуш. При перенесенні таблиці на інший аркуш (сторінку) назву вміщують тільки над її першою частиною. Слово «Таблиця» і її номер вказують один раз праворуч над верхньою частиною таблиці, над іншими частинами пишуть:

«Продовження табл.» з зазначенням номера таблиці, наприклад «Продовження табл. 1.5.»

Таблицю з великою кількістю граф можна ділити на частини і розміщувати одну частину під іншою в межах однієї сторінки. Якщо рядки або графи таблиці виходять за формат сторінки, то в першому випадку в кожній частині таблиці повторюють її головку, в іншому випадку – боковик.

Якщо текст, який повторюється в графі таблиці, складається з одного слова, його можна замінити лапками; якщо з двох або більше слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те ж», а далі – лапками. Ставити лапки замість цифр, марок, знаків, математичних і хімічних символів, які повторюються, не слід. Якщо цифрові або інші дані в якому-небудь рядку таблиці не подають, то в ньому ставлять прочерк.

При поділі таблиці на частини допускається її головку або боковик замінити відповідно номерами граф чи рядків, нумеруючи їх арабськими цифрами у першій частині таблиці.

6.5. Правила подання формул

Формули розташовують безпосередньо після тексту, в якому вони згадуються, посередині сторінки. Вище і нижче кожної формули повинно бути залишено не менше одного вільного рядка.

Формули в дипломній магістерській роботі нумерують арабськими цифрами в межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули, відокремлених крапкою, наприклад: **(3.1.)** (перша формула третього розділу). Номер формули вказують праворуч після формули в круглих дужках.

Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його переносять в інший після знаків рівності (=), плюс (+), мінус (–), множення (x), ділення (:).

Формули, що йдуть одна за одною й не розділені текстом, відокремлюють комою.

6.6. Правила цитування та посилання на використані джерела

Використання в роботі основних цитат, цифрових даних, схем, формул тощо, запозичених з літературних та інших джерел, а також запозичення думок, висновків інших авторів, обов'язково повинне супроводжуватися посиланням на назву джерела.

Посилання – це такий фрагмент наукової праці, в якому автор подає відомості про предмет свого дослідження, наявне в інших наукових джерелах.

Бібліографічні зведення про посилання на літературні праці приводять відповідно до основних правил бібліографічного опису джерел. Посилання роблять по тексту. У текстовому посиланні на джерела, включені у список використаних джерел, після згадування про них у квадратних дужках вказують номер, під яким вони значаться в переліку, і сторінки. **Наприклад:** *"Мова, – наголошував В. Гумбольдт, – це об'єднана духовна енергія народу, що дивовижним чином закріплена у відповідних звуках і в цьому вияві та через взаємозв'язок своїх звуків зрозуміла всім мовцям..."* [1, с.349].

Мета посилання: доповнити власні роздуми інформацією з інших наукових текстів; аргументувати або проілюструвати власну думку фактами з наукових праць інших авторів; підтвердити чи спростувати чужу думку; порівняти різні підходи вчених стосовно аналізованої проблеми.

Запис [1, с. 349] указує на перше джерело в Списку використаних джерел, а його сторінка – 349. Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень запропонованого дослідження. При визначенні термінів важливо посилатися на останні видання публікацій.

Якщо ж посилання приводяться на кілька джерел, між ними ставиться крапка з комою, наприклад, [6, с.77; 12, с.50].

При посиланнях на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, ілюстрації, таблиці, формули, рівняння, додатки зазначають їх номери.

При посиланні слід писати: «... у розділі 4 ...», «... див. 2.1...», «... за 3.3.4 ...», «... відповідно до 2.3.4 ...», «... на рис. 1.3. ...», «... за формулою (3.1) ...», «... у рівнянні (1.12) ...», «... у додатку Б...».

Звернемо увагу на оформлення ініціалів та прізвища автора. У списку використаних джерел спочатку вказується прізвище, а потім ініціали, в тексті ж наукової статті на першому місці ставиться завжди ім'я або ім'я по батькові, а вже потім прізвище. Якщо ж перед прізвищем зазначено посаду, професію, то прізвище, а потім ініціали пишемо після цієї назви (акад. Мацько Л.І.). Крім того, з метою уникнення непорозумінь, скрупульозно перевіряймо ініціали і прізвища авторів – дослідників і дослідниць, на які здійснюється посилання.

Подаємо посилання на всі джерела чи матеріали, які згадуються в науковому тексті. Це допоможе відшукати подібний документ, перевірити точність указаних даних, з'ясувати інформацію, обставини виникнення ідеї чи контексту.

Наявність посилань свідчить про наукову обізнаність автора, обґрунтованість положень дослідження.

При визначенні термінів посилаємося на останні видання публікацій, на більш ранні видання можна посылатися лише в тих випадках, коли в них наявний матеріал, який не ввійшов до останнього видання.

Посилання може бути виконане такими способами: цитатою, дослівним чи недослівним переказом з окремими цитованими елементами; вказівкою на автора.

Використання окремих термінів, запропонованих іншими авторами, теж вважається посиланням.

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження або ілюстрації тієї чи іншої думки. Серед поширених видів цитат, які застосовуються у статті, – цитати-тези або докази. Такі цитати беруться в лапки, розділові знаки ставляться як при прямій мові.

Наприклад: *Щоразу, поринаючи у світ мудрих книг і статей, переймаюся відчуттям того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, естетично-креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність Людини. «Моя неповторність, – говорить Іван Андрійович, – успадкована трохи від*

батька-матері, трохи від учителів, трохи від самостійного пізнання людської психології...» [4, с.5].

Слова цитати наводяться в тій граматичній формі, в якій подані у літературному джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання. Добре, аби цитування було повним, без перекручень і довільного скорочення авторського тексту. У разі ж необхідності пропуску певних слів, словосполучень цитати перед початком запису ставлять три крапки.

Дуже добре, аби цитати подавалися насамперед з першоджерел, а не з праць інших авторів. Першоджерелом вважається першодрук або академічне видання тексту. У рідкісних випадках, коли першоджерело дійсно недоступне (архівне), можемо скористатися цитатою з іншого видання, однак при цьому обов'язково перед бібліографічним джерелом зазначимо: «цитується за».

Якщо ж при цитуванні були виділені деякі слова, в дужках подається спеціальне застереження, яке пояснює виділення. Частіше за все ставляться ініціали – ім'я та прізвище автора наукового тексту.

Наприклад:*Пропонуючи посібник, автори вказують на прагненні «допомогти учням усвідомити, що мова – це ц і л і с на с и с т е м а, історія якої пов'язана з історією народу. (виділення наше. – О.С.)».*

Водночас стежмо за тим, щоб текст статті не ряснів суцільними цитатами і посиланнями, тоді складається враження копії роботи, її реферативності, відсутності авторського бачення проблеми. Головна мета цитат – розвиток власної думки шляхом її порівняння з думкою інших авторів. Добре, аби на сторінках наукової роботи була наявна аргументована, коректна дискусія.

Непряме цитування (виклад думок інших авторів своїми словами) подається без лапок і має бути гранично точним.

Наприклад:*Обдарованість, за Г.Костюком та П. Білоусом, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда [39, с.79; 209, с.339-341].*

6.7. Основні правила бібліографічного опису використаних джерел

Значні труднощі завжди викликає оформлення списку використаних джерел. Це відомості про джерело чи його складову, наведену за певними правилами і достатні для ідентифікації документа. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Опис складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. У бібліографічному описі можуть бути тільки обов'язкові чи обов'язкові та факультативні елементи. Обов'язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі. Проміжки між знаками та елементами опису є обов'язковими і використовуються для розрізнення знаків граматичної і приписаної пунктуації.

Використані джерела розміщують в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

До списку використаних джерел вносять закони України, Укази Президента України, постанови виконавчих і розпорядчих органів, статті, монографії, матеріали Інтернет сайтів тощо.

Елементи бібліографічного опису мають таку послідовність:

- Прізвище й ініціали автора.
- Заголовок – назва твору.
- Видання – відомості про відмінності даного твору від інших видань того ж твору.
- Вихідні дані – місце видання, найменування видавництва і рік видання.
- Кількісна характеристика даних – фактична кількість сторінок (с.).
- Надзаголовочні дані (необов'язковий елемент опису) – найменування закладу, організації, від імені якої публікується твір.

Крім того, бібліографічний опис містить **умовні знаки**. Розглянемо їх на прикладі літературного джерела:

Наукові основи методики літератури: навч.-метод. посібник / за ред. доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. – К. : Ленвіт, 2002. – 344 с.

–**Заголовок опису** – *Наукові основи методики літератури.*

–/**Відомості про авторство: автори, укладачі, редактори** – / за ред. Н.Й.Волошиної.

–.**Місце видання** – .– К.Назва місця видання книги наводиться у називному відмінку. Для назв міст Києва, Москви вживаються скорочення *К., М.*

–:**Видавництво (для книги)** – : *Ленвіт.*

–,**Рік видання (книга)** – , **2002** Рік видання записується без слова «рік».

–.**Кількість сторінок** – . – **343 с.**

Дві скісні риски // використовуються в описі документів (збірника, журналу, газети), де вміщена стаття, наприклад:

Цільова комплексна програма «Вчитель» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1997. – №24. – К. : Педагогічна преса. – С. 11-25.

Оформляючи літературне джерело, подане в журналі, наприклад, *Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень // Мовознавство. – 2001. – №5. – С. 48-63.*, варто звернути увагу на такі умовні позначки:

. – **Рік видання.** – 2001.

. – **Номер.** – №5.

Якщо на титульному листку відсутнє прізвище автора, то запис даних здійснюється, починаючи з назви, після чого вказують прізвище редактора та його ініціали: *Етнопсихологія: навчально-методичний посібник /за ред. Л.Е. Орбан, В.Д. Хруща. – Івано-Франківськ: Прикарп. ун-тет ім. В. Стефаника, 1994. – 83 с.*

У списку використаних джерел кожний опис має свій порядковий номер і починається з нового рядка.

До списку включаються лише ті праці та джерела, які згадувалися або використовувалися в роботі. Оформляючи бібліографічний опис джерел, необхідно дотримуватися положень державного стандарту.

Приклади аналітичного бібліографічного опису

Книги	
один автор	Протасова Н. Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції / Н.Г. Протасова. – К. : Держ. акад. керів. кадрів освіти, 1998. – 176 с.
два автори	Сисоєва С.О. Інформаційна компетентність фахівця : теорія та практика формування: навчально-методичний посібник / С. О. Сисоєва, Н. В. Баловсяк. – Чернівці : Технодрук, 2006. – 208 с.
три автори	Шевчук С. П. Інтерактивні технології підготовки менеджерів: навчальний посібник / С. П. Шевчук, В. А. Скороходов, О. С. Шевчук. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2009. – С. 53.
чотири автори	Богущий Я. П. Українська культура в європейському контексті / Я. П. Богущий, В. П. Андрущенко, Ж. О. Безвершук, Л. Н. Новохатько [за заг. ред. Я. П. Богущького]. – К. : Знання, 2007. – 679 с.
п'ять і більше авторів	Формування здорового способу життя молоді : навч.-метод. посіб. для працівників соц. служб для сім'ї, дітей та молоді / [Т. В. Бондар, О. Г. Карпенко, Д. М. Дикова-Фаворська та ін.]. – К. : Укр. ін-т соц. дослідж., 2005. – 115 с. – (Серія «Формування здорового способу життя молоді» : у 14 кн., кн. 13).
без автора	Мультимедійні системи як засоби інтерактивного навчання: посібник / авт. : Жалдак М. І., Шут М. І., Жук Я. О., Дементіювська Н. П., Пінчук О. П., Соколяк О. М., Соколов П. К. / за ред. Жука Я. О. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 112 с.
Багатотомний документ	Історія Національної академії наук України, 1941-1945 / [упоряд. Л. М. Яременко та ін.]. – К. : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2007. – (Джерела з історії науки в Україні). Ч. 2 : Додатки – 2007 –. – 573, [1] с.
Матеріали конференцій, з'їздів	Огаренко В.М. Державна політика в сфері вищої освіти з використанням категорій соціальної й індивідуальної корисності / В.М Огаренко // Актуальні проблеми держ. упр.

	// Зб.наук пр. – Вип.2 (18) . – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – С. 176-194.
Препринти	Зима О. Г. Особливості волонтерства та його розвиток в Україні [Текст] : препринт / О. Г. Зима , В. О. Підгайна. – Х., 2011.
Депоновані наукові праці	Ільч Л. М. Формування і реалізація трудового потенціалу України в умовах демографічної кризи / Л. М. Ільч ; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – Київ, 2005. – 271 с. – Деп. у ДНТБ України 11.07.05, №43-Ук2005. – Укр. – Бібліогр.: 154 назв.
Словники й індивідуальної корисності	1. Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. – К. : Європ. ун-т, 2007. – 57 с. 2. Універсальний словник української мови. – Тернопіль : Навчальна книга. – Богдан, 2005. – 848 с.
Атласи	Руденко Л. Г. Атлас // Енциклопедія сучасної України / Нац. акад. наук України, Наук. т-во ім. Шевченка, Координац. бюро енциклопедії сучасної України НАН України. — Ред. І. М. Дзюба. — К. : [б. в.], 2001. — Т. 1: А. — 825 с. — 10000 прим. — ISBN 966-02-2075-8.. — С. 783.
Законодавчі та нормативні документи	1. Закон України «Про вищу освіту» // Голос України. – 2014. – № 148. – С. 9-19 2. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій. Постанова КМ України від 23.11.2011р. № 1341 // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. – № 1-2, січень 2012 р.
Стандарти	Графічні символи, що їх використовують на устаткуванні. Показчик та огляд (ISO 7000:2004, IDT) : ДСТУ ISO 7000:2004. – [Чинний від 2006–01–01]. – К. : Держспоживстандарт України 2006. – IV, 231 с. – (Національний стандарт України).
Каталоги	Університетська книга : осінь, 2003 : [каталог]. – [Суми : Унів. кн., 2003]. – 11 с.
Бібліографічні показники	Куц О. С. Бібліографічний показчик та анотації кандидатських дисертацій, захищених у спеціалізованій вченій раді Львівського державного університету фізичної культури у 2006 році / О. Куц, О. Вацеба. – Львів : Укр. технології, 2007. – 74 с.
Дисертації	Рудишин С.Д. Теоретико-методичні засади біологічної складової підготовки еколога у вищих навчальних закладах дис....доктора пед. наук : 13.00.02 / Рудишин Сергій Дмитрович. – Київ, 2010. – 41 с. Петров П.П. Активність молодих зірок сонячної маси :

	13.00.02... доктора фіз.-мат. Наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. – К.,.
Автореферати дисертацій	Єфремова Г.Л. Розвиток професійної адаптивності соціальних педагогів у системі післядипломної педагогічної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г.Л Єфремова. – Суми, 2014. – 20 с.
Авторські свідоцтва	А. с. 1007970 СССР, МКИЗ В 25 J 15/00. Устройство для захвата неориентированных деталей типа валов / В. С. Ваулин, В. Г. Кемайкин (СССР). – № 3360585/25–08 ; заявл. 23.11.81 ; опубл. 30.03.83, Бюл. № 12.
Патенти	Пат. 2187888 Российская Федерация, МПК7 Н 04 В 1/38, Н 04 J 13/00. Приемопередающее устройство / Чугаева В.И.; заявитель и патентообладатель Воронеж. науч.-исслед. ин-т связи. – № 2000131736/09 ; заявл. 18.12.00 ; опубл. 20.08.02, Бюл. № 23 (II ч.).
Частина книги, періодичного, продовжуваного видання	Козіна Ж. Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – № 6. – С. 15-18, 35-38.
Електронні ресурси	Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. «Крим–2003») [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm .

6.8. Додатки

Додатки оформляються як продовження дипломної магістерської роботи на наступних її сторінках, розташовуючи в порядку появи посилань у тексті. Додатки розміщуються перед списком використаних джерел і відокремлюються від нього аркушем, на якому посередині друкують великими літерами слово «ДОДАТКИ».

Кожний новий додаток починається з нової сторінки. Додаток має заголовок, надрукований вгорі малими літерами з першої великої симетрично відносно тексту сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток» і велика літера, що його позначає, наприклад: **Додаток А**.

Якщо в роботі більше одного додатка, їх позначають послідовно великими літерами українського алфавіту, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ї.

Рисунки, таблиці, формули, що поміщаються в додатках, нумерують арабськими цифрами в межах кожного додатка, наприклад: **рисунок А.1** – перший рисунок додатку А; **таблиця Б.2** – друга таблиця додатку Б; **формула (А.1)** – перша формула додатку А.

РОЗДІЛ 7

ВИСТУП ІЗ НАУКОВИМ ПОВІДОМЛЕННЯМ

Яка б логічно не була вибудована стаття, це ще не остаточна підстава для її успішної презентації на конференції. Саме конференції дають великі можливості для апробації отриманих результатів, тут демонструються, ілюструються, роз'яснюються матеріали, які розкривають сутність пропонованих новинок. Однак, напевне, в кожного траплялися випадки, коли начебто добре «відшліфована» стаття не знайшла очікуваного відгуку у слухачів. Цьому можуть бути різні причини. Сьогодення загострює потребу витлумачення нової ідеології наукового текстотворення та текстосприймання або, на переконання багатьох дослідників, риторики наукового мовлення. Аспекти такого підходу були означені ще В.Виноградовим, М. Бахтіним.

Розглянемо композиційно-логічну побудову наукового виступу з урахуванням методичних порад Л. Мацько, Л. Кравець, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач.

Наукова доповідь, науковий виступ – це жанр наукового стилю, який припускає розгорнуте повідомлення на спеціальну тему на конференції вчених, засіданні вченої ради, наукового товариства.

Етапами підготовки наукового виступу є:

- 1) інтенція (винайдення);
- 2) диспозиція (розташування);
- 3) елокуція (словесне оформлення думки);
- 4) меморія (запам'ятовування);
- 5) акція (публічне виголошення виступу);
- 6) релаксація (ослаблення напруження).

Розглянемо ці етапи детальніше.

На *етапі інтенції* формуємо задум і визначаємо мотивацію виступу (чого ми очікуємо від цього заходу), тему, мету, ідею, коло інформації (наукові і науково-популярні праці, художні твори, результати соціологічних досліджень

тощо) та завдання її інтерпретації у виступі. Важливе значення має назва теми. Заголовок повинен бути зрозумілим, відображати зміст промови і зацікавлювати слухачів.

Особливо ретельно продумаємо перші хвилини виступу і загальну логіку викладу матеріалу.

«Важливо пам'ятати, що підготовка промови – це не стільки збір інформації, скільки виношування власних думок з певної теми, глибоке осмислення її», – слушно зазначає академік Л. Мацько. Отже, на *етані диспозиції* складаємо деталізований план виступу: вступ має пробудити інтерес слухачів, основна частина буде логічним продовженням питань вступу, презентує авторське бачення проблеми, у висновках узагальнимо основні думки та ідеї виступу. Визначаємо проблеми дискусійного характеру, добираємо фактичний матеріал, прогнозуємо можливі запитання слухачів і відповіді. Звернемо особливу увагу до висновків виступу. Вони мають яскраво і коротко відображати найважливіші аспекти виступу.

На *етані елокуції* здійснюємо стилістичне оформлення виступу: перевіряємо матеріали на відповідність логіці викладу, точності інформації, чинним мовним/мовленнєвим нормам. Не вживаймо розмовні слова, жаргонізми, суржикові елементи, складні синтаксичні конструкції.

Нарешті текст виступу написаний. Проте не варто розраховувати на те, що цей текст ми прочитаємо. Уявімо, що аудиторія не буде оснащена кафедрою і доведеться тримати записи перед собою. Така несподіванка призведе до зайвого хвилювання і зніяковіння. До того ж відсутність безпосереднього контакту зі слухачами теж негативно впливає на сприйняття промови.

Краще, як показує досвід, виступати з опорою на текст. Це справляє враження вільного володіння матеріалом і додає впевненості оратору. Отже, опануймо текст риторично, тобто виділимо місця, де необхідні психологічні або логічні паузи. Функції контакту виконують дієслова *з'ясуємо, простежимо, розглянемо, охарактеризувати, уточнимо, пояснимо, відзначимо, порівняємо, зіставимо; розмежуємо, продемонструємо*. Тренування допоможе

перевірити написаний матеріал, провести хронометраж, унести необхідні уточнення і виправлення, відпрацювати інтонацію.

Акція, або публічне виголошення промови відзначається контактом з аудиторією. Досвід показує, не варто одразу починати виступ. Подивімося на присутніх, посміхнімося і промовте перші фрази виступу, звертаючись до залу, а не читаючи текст. Виступаючи, думаємо насамперед про слухачів, а не про свою зачіску, говоримо впевнено і зрозуміло.

Важливу роль при цьому відіграє різноманітність тональних рисунків, чистота і ясність тембру, гнучкість, рухомість, адаптивність, а також емоційна насиченість фрази і сугестивність (здатність голосу навіювати емоції і впливати на поведінку адресата). Чітка вимова слів указує на внутрішню дисципліну, нечітка, «розпливчаста» вимова свідчить про невпевненість оратора; занадто голосне і квапливе мовлення створює враження, що намагаєтеся нав'язувати свою позицію, а занадто тихе й уповільнене мовлення іноді заважає сприйняттю смислу тексту.

Своєрідне поєднання певних інтонаційних елементів у мовленні доповідача (збільшення інтенсивності голосу, різноманітна структура фраз, емотивні інтонеми, інтонеми важливості тощо) засвідчує індивідуальний інтонаційний стиль. О. Філіпова переконливо доводить, що це своєрідна інтонаційна манера мовлення, що виявляється у перевазі тих чи тих варіантів інтоном, що використовуються у професійно значущих жанрах мовлення.

Психологічній підготовці й оратора, й аудиторії до спілкування сприяють паузи. Для більш чіткого осмислення тексту використовуємо також і логічні паузи.

Найкращою позою для виголошення промови є нескуте стояння за столом, кафедрою, трибуною з трохи піднятою головою й розправленими плечима. Вдивляймося у слухачів. Якщо відчули, що вас перестали слухати, змініть темп мовлення, наведіть яскравий приклад. Водночас не концентруйте увагу на поведінці окремих слухачів.

Виступаючи, промовляймо фрази чітко, виразно, емоційно і впевнено. Не зловживаймо увагою, добре, коли виступ триває чітко визначений час або навіть на одну-дві хвилини менше за регламентований.

Після виступу проаналізуємо її змістову і композиційну сторони крізь призму спілкування з аудиторією, її сприйняття адресатом, характер концентрації уваги. З'ясуємо основні причини ослаблення уваги слухачів, проаналізуємо ефективність прийомів контакту з аудиторією, уточнюючі, доповнюючі, коректуючі, проблемні відповіді на питання аудиторії.

У наукових джерелах добре описано і особливості **культури аудіювання доповіді**. Розглянемо деякі з порад.

1. Сприймаючи на слух наукову інформацію, намагаймося визначити в ній головне за зміною інтонації, темпу, голосу, за паузами, які завжди передують висновкам, за риторичними і проблемними запитаннями.

2. При аудіюванні доповіді, повідомлення спробуймо переробити зміст почутого, максимально лаконізуючи інформацію, але без втрати головного і цінного в ній.

3. Намагаймося відкидати неголовне, надлишкове; уникати фраз, що дублюються;

4. При потребі здійснимо можливе переконструювання речень.

5. Здійснимо самоконтроль, з'ясувавши, чи:

а) всю головну інформацію згідно з темою відбито в конспекті;

б) не порушено логічний зв'язок під час скороченого запису інформації;

в) всі використані символи та аббревіатури є абсолютно точними відповідниками слів і словосполучень;

г) залишилася точною інформація при здійсненні переконструювань речень;

д) не припустилися ви орфографічних, лексичних та граматичних помилок при записуванні.

6. Відредагуємо за результатами самоконтролю зміст, структуру та мовне оформлення одержаного конспекту.

Наукова стаття і науковий виступ мають спільні й відмінні риси. Серед спільних рис виділимо аргументованість, логічність, інформативність, структурованість, лаконічність. Однак наукова стаття як жанр писемної мовної комунікації має визначений розмір, цитування і посилання відповідно на список використаних джерел. Надрукована, стаття має широку аудиторію читачів, представлена на Інтернет-сайті, уможлиблює контакт через електронне листування.

Науковий виступ як жанр усної мовної комунікації орієнтований на 10 – 20 хвилин, має відповідно певний інтонаційний рисунок, відзначається емоційністю, безпосереднім контактом зі слухачами і аналізом їх реакції, але обмежений аудиторією.

Зближує ці різновиди наукового стилю особистість, котра відзначається високою методологічною культурою, фундаментальною підготовкою, володінням секретами ефективного «живого» слова, «науковою іскоркою», тонким відчуттям наукового стилю, толерантністю, науковою ерудицією, діалоговою взаємодією.

Добре, коли науковий виступ супроводжується **комп'ютерною презентацією**. Так називають послідовність слайдів, на яких можуть бути текстові і візуальні матеріали (рисунки, фотографії, діаграми, музика, відеоролики). Текстові матеріали становлять *електронний текст*, писемне текстове утворення, розміщене на електронному носії та може бути подане в комп'ютерній мережі. Адресат може не лише прочитати електронний текст, а й прослухати звукові файли чи переглянути відеофайли, приєднані до такого тексту.

Ознаками комп'ютерної презентації є поліадресатність і варіативність, мета – ознайомити наукову громадськість з отриманими здобутками, знайти певний відгук у колег, які проводять наукові пошуки у тих чи у суміжних галузях.

Електронні тексти виконують комунікативні стратегії: *стратегію привернення уваги* (виділення назви електронного тексту за допомогою зміни

кольору та шрифту) і *стратегію інформування*. Головним комунікативним завданням адресата при сприйнятті електронного тексту, є перехід від пасивного до активного засвоєння наданої в тексті інформації.

За типом викладу серед наукових електронних текстів виділяються *оповідні тексти, тексти-роздуми, тексти-дефініції*.

ДОДАТКИ

Додаток А

Орієнтовна тематика дипломних магістерських робіт

1. Інноваційні процеси в управлінні загальноосвітнім навчальним закладом
2. Процес атестаційного оцінювання управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів
3. Управлінська діяльність керівника навчального закладу нового типу (на прикладі Сумської обласної гімназії для талановитих та творчо обдарованих дітей)
4. Особливості вдосконалення ділового спілкування у керівників загальноосвітніх навчальних закладів
5. Особливості формування позитивного іміджу ВНЗ (на прикладі коледжу Сумського національного аграрного університету)
6. Розвиток педагогічної майстерності керівника навчального закладу
7. Особливості використання здоров'язберігаючих технології як засобу вдосконалення управління навчально-виховним процесом
8. Основи управління ліцеєм як загальноосвітнім закладом інноваційного типу
9. Моделювання процесу навчання в системі післядипломної педагогічної освіти
10. Особливості управління загальноосвітнім навчальним закладом
11. Використання критичного мислення керівниками педагогічних коледжів у роботі з педагогічним колективом
12. Особливості вдосконалення управління конфліктами у загальноосвітніх навчальних закладах
13. Управління підготовкою вчителя початкових класів до економічного виховання молодших школярів
14. Освіта дітей з особливими потребами в діяльності інклюзивного дошкільного навчального закладу
15. Особливості управління маркетинговою діяльністю вищого навчального закладу
16. Застосування теорії масового обслуговування в обґрунтуванні та прийнятті управлінського рішення керівником навчального закладу
17. Засоби удосконалення управління якістю освіти в загальноосвітньому навчальному закладі
18. Особливості розвитку комунікативної компетентності в педагогічній та управлінській діяльності (на прикладі Сумського ДНЗ№ 16 «Сонечко»)
19. Експертне оцінювання управлінської діяльності загальноосвітнього навчального закладу
20. Особливості прийняття управлінського рішення керівником навчального закладу освіти: організаційний аспект

Додаток Б
Завдання на дипломну магістерську роботу

Комунальний заклад
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
(повна назва вищого навчального закладу)

Факультет підвищення кваліфікації та перепідготовки

Кафедра андрагогіки та корекційної освіти

Освітньо-кваліфікаційний рівень магістр

Напрямок підготовки 1801 Специфічні категорії

Спеціальність 8.18010020 Управління навчальним закладом

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри _____
“ ____ ” _____ 20__ р.

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема дипломної магістерської роботи _____

керівник роботи _____,

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від “ ____ ” _____ 20__ р. № ____

2. Термін подання студентом дипломної магістерської роботи _____

3. Орієнтовний зміст дипломної магістерської роботи _____

4. Перелік графічного матеріалу _____

5. Дата видачі завдання « ____ » _____ 20__ р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної магістерської роботи	Термін виконання	Примітка
1	Отримання завдання і складання плану дипломної магістерської роботи		
2	Складання календарного плану-графіку з підготовки дипломної магістерської роботи		
3	Вивчення матеріалів по темі дипломної магістерської роботи		
4	Написання першого розділу дипломної магістерської роботи		
5	Написання другого розділу дипломної магістерської роботи		
6	Перевірка дипломної магістерської роботи науковим керівником		
7	Доопрацювання дипломної магістерської роботи після зауважень наукового керівника		
8	Подання дипломної магістерської роботи науковому керівникові для написання відгуку		
9	Написання науковим керівником відгуку на дипломну магістерську роботу		
10	Подання дипломної магістерської роботи рецензентові для написання рецензії		
11	Написання рецензії на дипломну магістерську роботу рецензентом		
12	Підготовка дипломної магістерської роботи до захисту		
13	Подання дипломної магістерської роботи до ДЕК		

Студент _____
(підпис)

Науковий керівник _____
(підпис)

Додаток В
Зразок оформлення рецензії

РЕЦЕНЗІЯ

на дипломну магістерську роботу
«Розвиток кар'єри менеджера освіти»
магістранта спеціальності «Управління навчальним закладом»

Актуальність теми. На етапі реформування освіти України питання розвитку кар'єри менеджера освіти є досить актуальним, тому тема магістерського дослідження потребує усілякого схвалення.

Якість проведеного аналізу проблеми та наявність недоліків. У першому розділі своєї роботи магістрант розглядає основні підходи до визначення освітнього менеджменту, дає обґрунтування поняттю освітній менеджмент, характеризує діяльність та виділяє типи керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Другий розділ магістерського дослідження присвячений проблемі розвитку кар'єри менеджера освіти. Студент детально проаналізував результати проведеного емпіричного дослідження, визначив рівні сформованості комунікативних та організаторських здібностей у директорів ЗНЗ та рівні управлінського потенціалу менеджера освіти. Відрадно, що магістрант накреслив основні шляхи розвитку кар'єри менеджера освіти, але їх бажано розширити та конкретизувати.

У висновках, які в основному відповідають поставленим у роботі завданням, магістрант узагальнює результати наукового дослідження.

Список використаної літератури свідчить про науково-методичний підхід магістранта до розв'язання поставлених завдань.

Практична цінність висновків і рекомендацій. Результати дослідження магістранта можуть бути використані під час підготовки до лекційний і семінарських занять з курсу «Кадровий менеджмент в освіті», під час викладання спецкурсів для керівників ЗНЗ тощо.

Загальний висновок і оцінка магістерської дипломної роботи. У цілому дипломне магістерське дослідження «Розвиток кар'єри менеджера освіти» виконане на достатньому науковому рівні, відповідає вимогам до робіт такого типу і при успішному захисті заслуговує на позитивну оцінку.

Рецензент _____
(посада, наукове звання, науковий ступінь) (підпис) (ініціали, прізвище)

Печатка

«____» _____ 20__ р.

Додаток Г
Зразок оформлення титульної сторінки дипломної магістерської роботи

Комунальний заклад

Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Факультет підвищення кваліфікації та перепідготовки

Кафедра андрагогіки та корекційної освіти

Пояснювальна записка

дипломної роботи

освітньо-кваліфікаційного рівня магістр

на тему «_____»

»

Виконав: студент ____ курсу, групи _____
напряму підготовки 1801 Специфічні категорії
спеціальності 8.18010020. Управління навчальним
закладом

(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник _____
(прізвище та ініціали, вчене звання, посада)

Рецензенти: _____
(прізвище та ініціали, вчене звання, посада)

Суми - 2015 р.

Додаток Д

Зразок оформлення реферату дипломної магістерської роботи

РЕФЕРАТ

дипломної магістерської роботи

«Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу»
студентки спеціальності «Управління навчальним закладом»

Обсяг роботи – 95 с. Кількість таблиць - 7. Кількість рисунків – 2. Додатки – 7.
Список використаних джерел – 58 од.

Об'єкт дослідження – управлінська культура керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Предмет дослідження – розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу в процесі підвищення кваліфікації в інституті післядипломної педагогічної освіти.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу в процесі підвищення кваліфікації.

Відповідно до мети визначено основні **завдання дослідження**: здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури щодо визначення поняття «культура», «педагогічна культура»; визначити сутність, структуру, критерії, рівні та показники розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ; проаналізувати досвід розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ у практиці післядипломної освіти; здійснити аналіз результатів емпіричного дослідження щодо стану розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу.

Для розв'язання окреслених завдань використовувався комплекс **методів**: аналіз і синтез, абстрагування й ідеалізація, порівняння й конкретизація теоретичних знань; спостереження, рейтингова оцінка, самооцінка, групові та індивідуальні бесіди, дискусії, анкетування, тестування.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні поняття «управлінська культура», у визначенні її структури та рівнів сформованості управлінської культури у керівників ЗНЗ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження можуть використовуватися магістрантами спеціальності «Управління навчальним закладом» під час вивчення курсу «Керівник навчального закладу» та під час написання наукової роботи, у роботі з керівним складом загальноосвітніх навчальних закладів на курсах підвищення кваліфікації.

Висновки. Управлінська культура керівника ЗНЗ є складовою культури управління закладом освіти. Основними шляхами розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ визначено: навчання на курсах підвищення кваліфікації в інституті післядипломної педагогічної освіти, самоосвіта, обмін досвідом, участь у науково-методичних семінарах, конференціях; науково-методичне забезпечення. Виявлено потребу у розробці системи розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ у процесі підвищення кваліфікації, яка сприятиме покращанню рівня сформованості управлінської культури керівників ЗНЗ. Визначено, що необхідні для розвитку управлінської культури сучасного керівника ЗНЗ умови мають забезпечуватися на всіх рівнях організації та управління сферою освіти.

Ключові слова і словосполучення: управлінська культура, компоненти управлінської культури, шляхи розвитку управлінської культури, критерії, рівні та показники розвитку управлінської культури керівника ЗНЗ.

Додаток Е

Приклад оформлення змісту дипломної магістерської роботи на тему «Розвиток управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу»

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу	
1.1. Визначення поняття «культура», «педагогічна культура» в науковій літературі	
1.2. Управлінська культура керівника загальноосвітнього навчального закладу в психолого-педагогічній літературі	
Розділ 2. Стан розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу.....	
2.1. Критерії, рівні та показники розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу	
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження щодо стану розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу	
2.3. Рекомендації щодо розвитку управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу	
Висновки	
Список використаних джерел	
Додатки	

Додаток Ж
Освітні Інтернет-ресурси

Освітянські організації України	
Міністерство освіти і науки України	www.educatio.gjv.ua
Освітній портал	http://www.ocbita.kiev.ua/index.html
Бібліотеки	
Бібліотечний світ України	www.ukrlibword.kiev.ua
Бібліотека Верховної Ради України	
Українська Академія державного управління при Президентові України	www.academy.kiev.ua
Державна науково-технічна бібліотека України	http://www.gntb.n-t.org
Наукова бібліотека ім. Максимовича	http://www.library.univ.kiev.ua
Філософія в Україні. Електронна бібліотека	http://www.philosophy.kiev.ua/lib
Національна парламентська бібліотека	http://www.nplu.kiev.ua
Національна бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»	http://www.library.ukma.kiev.ua
Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка	http://www.brama.com/ntsa/ukr.html
Публічна бібліотека ім. Лесі Українки м. Києва	http://lucl.lucl.kiev.ua
Науково-довідкова бібліотека центральних державних архівів України	http://www.ndlib.archives.gov.ua
Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова	www.npu.kiev.ua
Національний університет імені Т.Г. Шевченка	www.univ.kiev.ua
Національна бібліотека України ім. В.Вернадського	www.nbuv.gov.ua
Державна освітянська бібліотека України	www.edu-ua.net/library
Сайти в галузі освіти	
Российская государственная библиотека	http://www.rsl.ru
Магистр делового администрирования	http://www.ane.ru/mba
Електронні словники	
Електронний словник	http://www.slovnyk.org.ua
Словари АBBYY Lingvo	http://www.lingvo.ru

Додаток 3
Зразок оформлення титульної сторінки курсової роботи

Міністерство освіти і науки України
Комунальний заклад
Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Кафедра андрагогіки та корекційної освіти
(назва випускової кафедри)

Прізвище, ім'я, по батькові магістранта

КОНФЛІКТ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
(теоретичний аспект управлінського досвіду)

Курсова робота

Спеціальність 8.18010020 Управління навчальним закладом
(шифр та назва спеціальності)

Науковий керівник – _____
посада, вчене звання, науковий ступінь **прізвище, ім'я,**
по батькові

Суми – 2015

Додаток К
Зразок відгуку наукового керівника на курсову роботу

Відгук на курсову роботу

студента _____

спеціальності 8.18010020 Управління навчальним закладом _____

Тема роботи «_____»

Науковий керівник _____

1. Актуальність обраної теми _____

2. Досягнення мети і якість розв'язання завдань роботи _____

3. Оцінка наукового рівня роботи _____

4. Можливість застосування результатів дослідження _____

5. Рекомендації щодо удосконалення роботи _____

6. Якісна характеристика роботи студента над науковим дослідженням _____

«___» _____ 20__ р.

(Підпис наукового керівника)

Додаток Л
Зразок оформлення наукової статті

Суховий І.О.
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

**УПРАВЛІНСЬКА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ**

У статті аналізується сутність управлінської культури керівника ЗНЗ

....

Постановка проблеми. Глобальні зміни у системі загальної середньої освіти України на сучасному етапі вимагають нових підходів до управління закладами освіти.....

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми управління у сфері освіти, зокрема наукові основи управлінської діяльності керівника ЗНЗ та підвищення його управлінської кваліфікації знайшли своє відображення у працях Є.С. Березняка, В.І. Бондаря ...

Мета статті - проаналізувати тлумачення управлінської культури керівника загальноосвітнього навчального закладу в психолого-педагогічній літературі.

Виклад основного матеріалу. Для розкриття структури і змісту управлінської культури керівника ЗНЗ розглянемо систему наукових поглядів щодо визначення місця даного виду культури в професійній і загальній культурі будь-якої особистості, в тому числі педагогічного працівника.

Поняття „культура” в науці розуміється як ...

Висновки. З огляду на вище зазначене, ми вважаємо, що управлінська культура керівника ЗНЗ – це ...

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаревская Е. В. Педагогическая культура как общественная и личная ценность / Бондаревская Е. В. // Педагогика. – 1999. – № 3. – С. 37–43.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Гончаренко С. У. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

Суховий І. А. Управленческая культура руководителя общеобразовательного учебного заведения в психолого-педагогической литературе.

В статье анализируется сущность управленческой культуры руководителя ОУЗ...

Додаток М
Зразок оформлення розділу та підрозділу

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА
ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

1.1. Визначення поняття «культура», «педагогічна культура» в науковій літературі.

В умовах глибоких соціальних, духовних та економічних зрушень, прискорення прогресу знань і вмінь, реформування системи освіти сприяє всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, здібностей, задоволенню різноманітних освітніх потреб, забезпеченню пріоритетності загальнолюдських цінностей, високих моральних якостей...

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абстрагування (від лат. *abstrahere* – відволікати) – мисленнєва операція, філософський і логічний метод «відволікання», який дає змогу переходити від конкретних предметів до загальних понять і законів розвитку.

Абстракція (від лат. *abstractio* – віддалення) – одна з основних операцій мислення, а так само метод наукового дослідження, що полягає в тому, що суб'єкт, відокремлюючи які-небудь ознаки об'єкту, що вивчається, відволікається від інших, не враховуються його неістотні сторони та ознаки. Це дозволяє спрощувати картину явища, що вивчається, і розглядати його як би в «чистому вигляді».

Автобіографія – опис життєвого шляху будь-якої особи, що складається нею у вигляді документа, який є складовою частиною особової справи. Може використовуватися при складанні характеристики працівника, вивченні його життєвого шляху і особистих якостей. Містить основні факти трудової та громадської діяльності, що дозволяють уявити і оцінити життєвий шлях людини.

Автореферат (від давньогрец. *αὐτός* – сам, лат. *refero* – доповідати) – стислий виклад автором змісту свого наукового дослідження.

Автореферат дисертації (від давньогрец. *αὐτός* – сам, лат. *refero* – доповідати) – стислий виклад кандидатської та докторської дисертації.

Авторський аркуш (авторський лист) – умовна одиниця виміру обсягу текстової та ілюстративної інформації літературного твору. **Один авторський аркуш** дорівнює 40 000 друкованих знаків прозаїчного тексту (враховуючи цифри, розділові знаки, проміжки між словами), чи 40 кілобайтам комп'ютерного тексту в DOS-форматі (разом з проміжками), чи 700 віршованим рядкам, чи 3 000 см² площі ілюстративного матеріалу на сторінках видання. Об'ємом а.а. можна вважати 22 сторінки друкованого тексту за умови приблизно 1800 знаків/сторінку.

Адаптація (від лат. *adaptatio (adapto)* – пристосовую) – здатність індивіду пристосовуватись до різних умов зовнішнього середовища.

Адміністративна етика – сукупність правил і форм поведінки з людьми у службово-посадових взаєминах, що дозволяє виявити повагу до них, сприяючи встановленню між керівниками і підлеглими атмосфери взаємного визнання і розуміння, поваги один до одного.

Академічна година – це мінімальна облікова одиниця навчального часу. Тривалість академічної години становить, як правило, 45 хвилин. Дві

академічні години утворюють пару академічних годин (надалі пара). Зміна тривалості академічної години, як правило, не допускається. Проте, при проведенні пари без перерви, її тривалість може змінюватись, але повинна становити не менше як 80 хвилин.

Акмеологія (від давньогрец. *akme* – вершина, *logos* – вчення) – наука про закономірності (шляхи) досягнення максимальної досконалості в усіх видах індивідуальної діяльності людини.

Акредитація вищого навчального закладу (від лат. *accredo* – довіряти) – процедура надання вищому навчальному закладу певного типу права провадити освітню діяльність, пов'язану із здобуттям вищої освіти та кваліфікації, відповідно до вимог стандартів вищої освіти, а також до державних вимог щодо кадрового, науково-методичного та матеріально-технічного забезпечення.

Аксіологія (від грец. *αξια* – цінність) – наука про цінності, учення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини.

Аксіологічний аналіз (від грец. *axios* – цінний і *logos* – слово, вчення) – членування загального процесу на окремі самооцінні дії (кроки).

Аксіома (від грец. *axiōta* – загальноприйняте, безперечне, *axio* – вважаю гідним, наполягаю, вимагаю):

1. Вихідне положення, самоочевидний принцип. В дедуктивних наукових теоріях аксіомами називають основні вихідні положення чи твердження якоїсь теорії, що приймаються без доведень, і з яких шляхом дедукції, тобто чисто логічними засобами, одержують весь інший її зміст.
2. Переносне значення – те, що не потребує жодних доведень.
3. Твердження, негачія якого заперечує основи логічного мислення.

Аксіоматичний метод (від грец. *axioma* – загальноприйняте, безперечне, *methodos* – спосіб пізнання) – спосіб побудови наукової теорії, коли за її основу беруться аксіоми, з яких усі інші твердження цієї теорії виводяться логічним шляхом (доведенням).

Актуальність (від лат. *actualis* – справжній, теперішній, сучасний, важливий у даний момент, злободенний, назрілий) – важливість, значимість чогось на сьогодні, сучасність, злободенність. Позначає властивість інформації, відомостей, норм, яка може бути втрачена із часом, з появою більш сучасної інформації. Як правило, актуальність висвітлюється у кожній магістерській, дисертаційній роботі, монографії тощо.

Алгоритм (від латинізов. *algorithmi* – від імені перського математика IX ст. аль-Хорезмі) – послідовність, система, набір систематизованих правил

виконання обчислювального процесу, що обов'язково приводить до розв'язання певного класу задач після скінченного числа операцій. Алгоритм описує логічну послідовність дій.

Алгоритмізація процесу навчання (від лат. *algorithmus* – сукупність дій для розв'язання задачі) – один із напрямів педагогічних досліджень, який акцентує на використанні тими, хто навчається, і тими, хто навчає, структурованих алгоритмів розв'язання завдань.

Аналіз (від грец. *ανάλυσις* – розклад) – розчленування предмета пізнання, абстрагування його окремих сторін. **Метод дослідження**, який включає в себе вивчення предмета за допомогою уявного або реального розчленування його на складові елементи (частини об'єкта, його ознаки, властивості, відношення). Кожна із виділених частин аналізується окремо у межах єдиного цілого. Протилежне – **синтез**.

Аналогія (від грец. *αναλογία* – відповідність) – подібність, схожість у цілому відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями. Ідеальний об'єкт, предмет (поняття, теорія, метод дослідження та інше), що адекватно відбиває певний матеріальний предмет, процес, закономірність.

Андрогогіка (від грец. *άνδρoς* – дорослий чоловік, грец. *αγωγή* – вести) – одна з назв галузі педагогічної науки, що охоплює теоретичні та практичні проблеми освіти, навчання і виховання дорослих.

Анкета (від фр. *enquete* – перелік питань) – спеціально розроблений дослідниками (спеціалістами) лист (картка) для отримання інформації шляхом опитування респондентів. Використовується під час проведення педагогічних, соціологічних, політичних, маркетингових та ін. досліджень для оцінки поточної ситуації (стану справ) або визначення перспектив (прогнозу) розвитку досліджуваних процесів. Анкети за формою поділяються на: відкриті (не визначають ні змісту ні форми відповіді) і закриті (альтернативні, із множинним вибором).

Анкетування (від фр. – *enquete* – перелік питань) – це:

1. Один із засобів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.
2. Різновид дослідницького методу опитування в педагогіці та психології, що дозволяє на основі письмових відповідей на запропоновані питання виявити погляди та тенденції, які мають місце в групі респондентів.

Анотація (від лат. *annotatio* – зауваження, помітка) – короткий виклад змісту книги, статті, розробки, звіту тощо.

Анотування – це процес створення анотації шляхом аналітико-синтетичного опрацювання інформації.

Апарат управління – сукупність управлінських працівників організації (керівники, спеціалісти, інші службовці), що виконують функції по управлінню нею та іншими організаціями.

Аргумент (від лат. *arguere* – доводити) – істинне судження, за допомогою якого в процесі логічного доведення встановлюється істинність тези. Основними видами аргументу є: очевидні положення, аксіоми, факти, закони науки, визначення понять тощо.

Артефакт (від лат. *artefactum* – штучно зроблений) – явище, процес, предмет, властивість предмету або процесу, поява якого в спостережуваних умовах за природних причин неможлива або є маловірогідною.

Аспект (від лат. *aspectus* – вигляд, погляд) – точка зору, з якої сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія.

Аспірант (від лат. *aspirans* – той, хто прагне чогось, домагається) – основна форма підготовки наукових кадрів при вищих навчальних закладах і науково-дослідницьких установах.

Аспірантура (від лат. *aspirans* – той, хто прагне чогось, домагається) – це:

1. Форма підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів для вищих навчальних закладів (ВНЗ) і науково-дослідницьких установ (НДУ).
2. Сукупність аспірантів якого-небудь ВНЗ, НДУ.

Навчання в аспірантурі проводиться з відривом і без відриву від виробництва.

Аудит (від лат. *audit* – слухати) – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів. В англомовних джерелах під аудитом розуміють оцінку особи, організації, системи, процесів, підприємства, проекту або продукту. В Україні цей термін найчастіше позначає перевірку в області бухгалтерського обліку, але, внаслідок впливу англомовних джерел, термін також застосовується в галузі управління проектами, управління якістю тощо.

Б

Базова освіта – суспільно необхідний рівень загальноосвітньої підготовки, який передбачає всебічний розвиток і ціннісно-етичну орієнтацію

особистості, формування загальнокультурної основи її освіти, громадянського та професійного становлення.

Базове (ключове) поняття (від грец. *basis* – підстава, основа) – головне, цільове поняття, що визначає суть змісту предмета дослідження, його найбільш істотні властивості та ознаки. Виступає як об’єкт термінологічного аналізу й операціоналізації. На його основі розробляється концепція дослідження.

Бакалавр (від англ. *bachelor* – бакалавр) – освітньо-кваліфікаційний рівень вищої освіти особи, яка на основі повної загальної середньої освіти здобула базову вищу освіту, фундаментальні та спеціальні уміння й знання щодо узагальненого об’єкта праці (діяльності).

Бал – результат оцінювання навчальної діяльності учнів в умовно-формальному відображенні та числовому вимірі.

Бібліографічне посилання – сукупність бібліографічних зведень про цитований, розглядуваний чи згадуваний документ. Цитата, витримка, вказівка джерел, на які посилаються в основному тексті.

Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, його складову частину чи групу документів, які наведені за певними правилами.

Бібліографія (від грец. *βιβλιον* – книжка, *γραφω* – пишу):

1. Галузь знання про книгу, газету або інший бібліотечний документ.
2. Досить вичерпний для даної мети список використаних джерел з визначеного питання.
3. Спеціальні видання (каталоги, огляди), що містять такі списки.

Болонський процес або Болонська реформа (від англ. *Bologna process*) – це міжурядова європейська реформа, що має на меті створення Європейського простору вищої освіти (EHEA – European Higher Education Area).

В

Вакансія (від лат. *vacans* – порожній, вільний) – незаймана посада, вільне місце (в організації, закладі освіти). Може бути утворена у зв’язку з реорганізацією структури управління організацією, зміною штатного розкладу, у зв’язку з уходом або переходом працівника тощо).

Валідність (від лат. *validus* – сильний, міцний) – міра відповідності того, наскільки методика і результати дослідження відповідають поставленим завданням.

Верифікація (від давньолат. *verificatio* – підтвердження, лат. *verus* – істинний, *facio* – роблю) – перевірка, логіко-методологічна процедура встановлення істинності наукової гіпотези на підставі її відповідності емпіричним даним.

Верстка – розміщення текстового та ілюстративного матеріалу на сторінках чи полосах друкованого або електронного видання, що відповідає певним технічним та естетичним вимогам та критеріям.

Вибірка – множина об'єктів, подій, зразків або сукупність вимірів, вибраних з генеральної сукупності (за допомогою визначеної процедури) для участі в дослідженні.

Вибірковий метод – науково обґрунтований підхід, за результатами якого роблять висновки про об'єкт дослідження як ціле, спираючись на дані аналізу його певної частини.

Видання – документ, призначений для поширення інформації, що міститься в ньому, який пройшов редакційно-видавничу обробку, поліграфічно вірно оформлений та має вихідні дані.

Вимірювання – операція, в основі якої лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

Виноска – додатковий текст, розміщений унизу сторінки під основним текстом і відділений від нього прямою рисою. Звичайно, це повний бібліографічний опис джерела або примітки, коментар до якого-небудь фрагменту тексту.

Випускник – особа, яка успішно завершила навчання на певному рівні або підрівні (етапі, циклі) вищої освіти.

Висновки – стиснутий узагальнений виклад найістотніших, з погляду автора, результатів, отриманих у результаті дослідження.

Висновок – остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань або розгляду певних фактів.

Виховні цілі – цілі, що відповідають формуванню соціальних і особистісних якостей, а також ціннісно-сміслових ставлень людини до навколишнього світу та самої себе.

Вища професійна освіта – освіта, що має на меті підготовку і перепідготовку фахівців відповідного рівня, задоволення потреб особи в поглибленні та розширенні освіти на базі середньої (повної) загальної,

середньої професійної освіти, що реалізується в освітніх установах вищої професійної освіти (вищих навчальних закладах).

Вищий навчальний заклад – освітній, освітньо-науковий заклад, який заснований і діє відповідно до законодавства про освіту, реалізує відповідно до наданої ліцензії освітньо-професійні програми вищої освіти за певними освітніми та освітньо-кваліфікаційними рівнями, забезпечує навчання, виховання та професійну підготовку осіб відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей та нормативних вимог у галузі вищої освіти, а також здійснює наукову та науково-технічну діяльність.

Відгук – це висновки уповноваженої особи (кількох осіб) про дипломні, магістерські роботи, дисертації, представлені на розгляд чи до захисту.

Візуальні графічні методи (від лат. *visualis* – зоровий) – графи, схеми, діаграми, картограми та ін., що дають змогу отримати синтезоване уявлення про досліджуваний об'єкт і водночас наочно показати його складові, їхню питому вагу, причинно-наслідкові зв'язки, інтенсивність розподілу компонентів у заданому об'ємі.

Вірогідність – математична, числова характеристика міри можливості появи якої-небудь певної події в тих або інших визначених, таких, що можуть повторюватися необмежене число разів умовах. Як категорія наукового пізнання відображає особливий тип зв'язків між явищами, характерними для масових процесів.

Вступ (у наукову працю) – частина наукової роботи, в якій викладено основні характеристики наукового апарату: актуальність, об'єкт, предмет, методи, мета, завдання, гіпотеза, наукова новизна, практичне значення результатів дослідження.

Вчене звання – звання, що офіційно дається науковому і науково-педагогічному працівникам на підставі їхньої творчої участі в наукових дослідженнях і у викладацькій діяльності у вищих навчальних закладах, підтверджується видачею атестата. В Україні встановлені учені звання: старший науковий співробітник, доцент, професор.

Г

Гендерний підхід (від грец. *genos* – рід) – сукупність уявлень, які передбачають визначення відмінностей у поведінці та сприйнятті жінок і чоловіків не так за їх фізичними особливостями, як за вихованням і поширеними в кожній культурі уявленнями про суть жіночого та чоловічого.

Гіпертекст (від грец. *hyper* – понад) – особливий метод побудови інформаційних систем, що забезпечує прямий доступ до інформації на

підставі логічного зв'язку між її блоками; система представлення текстової та мультимедійної інформації у вигляді мережі пов'язаних між собою текстових й інших файлів.

Гіпотеза (від давньогрец. *ὑπόθεσις* – підстава, припущення) – наукове припущення, що висувається для пояснення будь-якого явища і потребує перевірки та теоретичного обґрунтування, для того щоб стати достовірною науковою теорією. Особливістю гіпотези як форми наукового знання є те, що вона завжди має певний ступінь імовірності.

Гіпотетико-дедуктивний метод – спосіб теоретичного дослідження, що передбачає створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких виводять твердження про емпіричні факти.

Глобалізація освіти (від фр. *global* – взятий у цілому) – одна з фундаментальних тенденцій розвитку освіти. Відображає формування єдиного соціального, інформаційного й освітнього простору в масштабах усієї планети, зокрема через діяльність засобів масової інформації, канали мережі Інтернет.

Глобальна освіта – зміст і технології освіти, орієнтовані на тенденції глобалізації у всіх галузях суспільного життя. Її компонентами є екологічна освіта і виховання, розвиток толерантності й полікультурності у сфері суспільствознавчої освіти, підвищення інформаційної насиченості освіти.

Глосарій (від лат. *glossarium* – словник, глос) – словник до тексту, що пояснює маловживані чи застарілі слова.

Гносеологія (від грец. *γνώσις* – знання, *λόγος* – вчення, наука) – теорія пізнання, що вивчає проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, досліджує загальні передумови пізнання, виявляє умови його достовірності та істинності.

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Градація новизни (від лат. *gradatio* – поступовість, посилення, *gradus* – ступінь) – показник якісної відмінності одного об'єкта від іншого.

Графік (від грец. *graphikos* – накреслений) – наочне зображення кількісної залежності різних явищ, процесів тощо.

Група Є4 (E4 Group) – група, до якої входять чотири основних консультативних члени із супроводу Болонського процесу. Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти, Європейська асоціація закладів вищої освіти, Європейська асоціація університетів, Європейський союз студентів.

Група експериментальна та група контрольна – спеціально підібрані чи створені дві групи піддослідних осіб з метою дослідження впливу якогось педагогічного фактора, який діє лише в експериментальній групі. На основі порівняння змін в обох групах робиться висновок про ефективність застосованого педагогічного фактора.

Гуманізація педагогічного процесу (від лат. *humanus* – людський, людяний) – концепція, основу якої становить ідея побудови педагогічної системи на принципах гуманізму з метою створення найсприятливіших умов для повноцінного розвитку дитини. Передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку особистості.

Гуманістична освіта – освітні системи та концепції, які базуються на цінностях гуманізації і гуманітаризації освіти.

Гуманітаризація освіти (від лат. *humanitas* – людство, людяність) – одна з основних тенденцій розвитку освіти в сучасному світі. Відображає зростання ролі та значення людських відносин, взаємного прийняття учасників навчального процесу для успішності освіти в цілому.

Д

Девіантна поведінка – поведінка з відхиленням від прийнятих в суспільстві правових або моральних норм.

Дедукція (від лат. *deductio* – виведення) – метод дослідження, за яким окреме пізнається на основі знання загального (Прот. – **індукція**).

Дедуктивний метод – спосіб дослідження, при якому окремі положення логічно виводяться із загальних положень (аксіом, постулатів, законів).

Демократизація педагогічного процесу (від грец. *demokratia* – народовладдя) – впровадження в педагогічну систему принципів демократії, надання свободи творчості педагогу і більших можливостей вихованцям.

Демократизація управління навчальним закладом – системна перебудова процесу управління, метою якої є підвищення його ефективності, а напрямами – розвиток колегіальних основ управління, забезпечення прозорості та гласності прийняття управлінських рішень, розвиток

самостійності працівників та делегування їм управлінських повноважень, встановлення оптимальної міри регламентації їхньої діяльності та її мотивація.

Депонування документів – порядок зберігання документів у довідково-інформаційному фонді.

Державне управління – практичний, організуючий і регулюючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її упорядкування, зберігання або перетворення, що спирається на її владну силу.

Детермінанта (від лат. *determinantis* – визначальний) – причина, що визначає виникнення явища; визначальна ознака якогось об'єкта.

Дефініція (від лат. *definitio* – визначення) – стисла та логічна детермінація якогось поняття.

Дефіс (від лат. *divisio* – (роз)ділення) – коротка риска, яка сполучає слова або їх основи в одне ціле. Знак переносу частини слова з одного рядка на інший.

Дидактика (від давньогрец. *διδασκικός* – повчаючий) – це галузь педагогіки, що містить теорію освіти й навчання.

Дидактична система (від грец. *didaktikos* – повчальний) – сукупність елементів (мета, дидактичні принципи, зміст, форми організації та методи навчання), що утворюють єдину цілісну функціональну структуру, орієнтовану на досягнення цілей навчання.

Дискусія (від лат. *discussio* – дослідження, розгляд) – колективне обговорення будь-якого питання. Специфічною характеристикою дискусії є те, що у ній відбувається колективне зіставлення інформації, думок, ідей, пропозицій її учасників.

Дистанційне навчання – форма набуття освіти поряд з очною та заочною, при якій в освітньому процесі використовуються кращі традиційні та інноваційні методи, засоби та форми навчання, що ґрунтуються на комп'ютерних та телекомунікаційних технологіях.

Диференціація освіти (від лат. *differentia* – відмінність) – процес у сучасній освіті, що забезпечує різноманітність форм навчання, які дають змогу максимально враховувати індивідуальні можливості, інтереси, нахили, ціннісні та професійні орієнтації тих, хто навчається.

Дипломна магістерська робота – самостійна науково-дослідна робота студента, основне завдання якої – продемонструвати рівень наукової

кваліфікації, уміння самостійно вести науковий пошук і вирішувати конкретні наукові задачі; виконує кваліфікаційну функцію.

Дискусія (від лат. *discussio* – розгляд, дослідження) – широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання. Форма колективного обговорення, мета якої виявити істину через зіставлення різних поглядів, правильне розв’язання проблеми.

Дисертація (від лат. *dissertatio* – твір, обговорення, розсуд, доповідь) – наукова праця, яку підготовлено для прилюдного захисту на здобуття наукового ступеня. Основні результати, викладені в дисертації, публікуються у вигляді автореферату.

Дискурс (від лат. *discursus* – бесіда, розмова; *discours* – промова, виступ) – сукупність взаємопов’язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування.

Ділова етика – (етика підприємства) сукупність певних принципів, правил та норм поведінки підприємців (бізнесменів). Більшість значних компаній у країнах з ринковою економікою розробляють та приймають кодекси ділової етики.

Ділове спілкування – це спілкування, яке просуває продукт, послугу або організацію; передає інформацію в межах бізнесу; або функціонує як офіційна заява компанії.

Діловий етикет – норми, які регулюють стиль роботи, манеру поведінки і спілкування при вирішенні ділових проблем; це встановлений порядок і норми взаємовідносин на службі, з керівництвом, у відносинах між колегами, партнерами, клієнтами.

Доказ – міркування за визначеними правилами, що обґрунтовує будь-яке твердження.

Доповідь (наукова) – публічне, розгорнуте, офіційне повідомлення з певного питання, засноване на залученні документальних даних.

Досвід – сукупність знань, уміння, які здобуваються в житті, на практиці.

Дослідження – процес наукового розгляду будь-якого об’єкту (предмету, явища) з метою виявлення закономірностей його виникнення, розвитку, зміни та перетворення.

Достовірність – властивість інформації бути правильно сприйнятою, ймовірність відсутності помилок.

Друкований аркуш – одиниця вимірювання натурального обсягу видання, що дорівнює друкованому відбитку на одній стороні паперового аркуша, що сприймає фарбу з друкарської форми, стандартного формату. Д.а. дорівнює 24 сторінкам, 40 000 знаків, формату А-4, 14 кегль, Times New Roman, 1,5 інтервал.

Е

Евристика (від грец. *heurisko* – знаходжу, відшукую, відкриваю) – сукупність методів дослідження, спрямованих на відкриття, пізнання нового, раніше невідомого. Наука, що вивчає процеси продуктивного творчого мислення.

Європейська асоціація забезпечення якості вищої освіти (European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA) – європейський орган, який сприяє впровадженню кращої практики щодо забезпечення якості вищої освіти і як один з основних консультативних членів із супроводу Болонського процесу входить до групи Є4.

Експеримент (від лат. *experimentum* – проба, досвід):

1. Спроба, дослід, які потребують підтвердження чи спростування.
2. Форма пізнання об'єктивної дійсності, один з основних методів наукового дослідження, в якому вивчення явищ відбувається в доцільно обраних або штучно створених умовах, що забезпечують появу тих процесів, спостереження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами.
3. Метод дослідження, що передбачає виокремлення суттєвих факторів, які впливають на результати педагогічної діяльності, дає змогу варіювати ними задля досягнення оптимальних результатів; контрольована педагогічна діяльність, спрямована на створення та апробування нових технологій навчання, виховання та розвитку, управління навчально-виховним закладом.

Види експерименту:

- **педагогічний експеримент** – це своєрідний комплекс методів дослідження, призначений для об'єктивної та доказової перевірки достовірності педагогічних гіпотез;
- **пілотажний експеримент** – пробний експеримент, застосовується для позначення пробного, першого експерименту або серії експериментів, в яких апробуються основна гіпотеза;
- **психолого-педагогічний експеримент** – експериментальне навчання, за якого розгортається процес навчання та виховання й одночасно досліджуються ті психічні властивості, які при цьому формуються;

- **природний експеримент** – проводиться в умовах, які максимально наближені до звичайної діяльності людей, однак вони не знають про те, що є учасниками дослідження;
- **констатувальний (діагностичний) етап педагогічного експерименту** – спрямований на вивчення педагогічного явища в умовах дії існуючого складу факторів, тобто тих, які були визначені до експерименту і не змінювались;
- **лабораторний експеримент** – дослідницька стратегія, за якої діяльність індивіда моделюється в спеціальних умовах. Основна характеристика лабораторного експерименту – забезпечення відтворюваності досліджуваної характеристики й умов її прояву. Такий експеримент проводиться у спеціально обладнаних приміщеннях;
- **формувальний етап педагогічного експерименту** – основний вид дослідження, що передбачає вивчення динаміки розвитку досліджуваних педагогічних явищ у процесі активного впливу дослідника на умови виконання діяльності.

Експерт (від лат. *expertus* – досвідчений) – фахівець у будь-якій галузі, який проводить експертизу та здатний на підставі своїх знань та досвіду надавати кваліфіковану консультацію.

Експертна рецензія (від лат. *expertus* – досвідчений, *recensio* – розгляд) – заключне судження експерта про рецензований інноваційний проект (його актуальність, відповідність цілей об'єктивним потребам і тенденціям розвитку освіти, чіткість визначення цілей тощо).

Екстраполяція (від лат. *extra* – понад, зовні, *polio* – пригладжую, змінюю) – поширення висновків, одержаних із спостереження над однією частиною явища, на іншу його частину.

Ергономіка (від грец. *ergon* – робота, *nomos* – закон) – наука, яка вивчає трудові процеси з метою створення оптимальних умов праці для підвищення її ефективності й збереження сил, здоров'я, працездатності людини.

Етика керівника – система норм моральної поведінки керівника, що заснована на розумінні та урахуванні психології працівників, вихованні особистості, культурі поведінки та умінні управляти своїми почуттями, емоціями у процесі особистих взаємостосунків з підлеглими, вищими керівниками та колегами.

Етикет (від франц. *etiquette* – встромляти) – сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішнє виявлення людських взаємин (поводження з оточуючими, форми звернення і привітання, поведінка в громадських місцях, манери і одяг). Етикет є складовою частиною зовнішньої культури людини і суспільства.

Етикет службовий – система особистісних взаємостосунків керівника з підлеглими, вищими керівниками та колегами. Головний принцип – співробітництво та взаєморозуміння.

Є

Європейська кредитно-трансферна система (*European Credit Transfer System – ECTS*) – це система, що створена для забезпечення єдиної міждержавної процедури виміру й порівняння між закладами освіти результатів навчання студентів, їхнього академічного визнання. Вона розроблена для забезпечення мобільності студентів, спрощує розуміння і порівняння навчальних програм та навчальних досягнень студентів як між вітчизняними, так і між іноземними навчальними закладами.

З

Завдання педагогічного дослідження – це мета перетворення конкретної ситуації або, іншими словами, ситуація, яка вимагає свого перетворення для досягнення певної мети.

Загальні методи досліджень (від грец. *μέθοδος* – шлях через) – філософські, світоглядні підходи, які виражають найбільш універсальні принципи мислення. До загальнонаукових методів дослідження належать: історичний, термінологічний, функціональний, системний, когнітивний (пізнавальний), моделювання тощо.

Закон (від грец. *nomos* – закон) – основне положення якої-небудь науки, що відбиває причинно-наслідковий зв'язок між явищами, характеризує перебіг певних процесів у природі або суспільстві.

Засоби інформатизації освіти – засоби нових інформаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним і організаційно-інструктивним матеріалом, що забезпечує їх педагогічно доцільне використання.

Засоби нових інформаційних технологій – програмно-апаратні засоби і пристрої, що функціонують на базі обчислювальної техніки, а також сучасні способи і системи інформаційного обміну, що забезпечують операції збирання, накопичення, збереження, оброблення й передавання інформації.

Захист (дипломної магістерської роботи) – прилюдне обстоювання тверджень, суджень тощо, висунутих у дипломній роботі, проєкті, дисертації тощо.

Зв'язки з громадськістю (від англ. *public relations*, PR) – мистецтво досягнення взаємопорозуміння та згоди між людьми, соціальними групами, класами, націями, державами на основі цілеспрямованого формування громадської думки та управління нею.

Зміст освіти – система наукових знань про природу і суспільство; особистісний і соціокультурний досвід, які реалізуються, розвиваються і трансформуються в системі освіти.

Знання – форма існування та систематизації результатів пізнавальної діяльності людини.

I

Ідентичність (від лат. *identicus* – схожий) – тотожність, аналогія, подібність, рівнозначність, однаковість, збіг.

Ідея (від грец. *ιδέα* – початок, принцип) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

Імідж (від англ. *image* – образ) – емоційно забарвлений образ будь-кого або будь-чого, який склався у масовій свідомості і має характер стереотипу. Формування іміджу відбувається стихійно, але частіше він є результатом роботи фахівців у галузі соціальної психології, реклами, маркетингу тощо.

Імперативний характер взаємин у педагогічній системі (від лат. *imperativus* – наказовий, владний) – характер взаємин між вихователем і вихованцями за моделлю суб'єкт-об'єктної взаємодії, що передбачає точне і беззаперечне виконання дитиною всіх вимог дорослого, сліпе підкорення формальним нормам і правилам поведінки.

Імпровізація (від лат. *improvisus* – непередбачений) – уміння швидко реагувати, приймати рішення та видавати результат експромтом, без попередньої підготовки.

Індивідуалізація навчання (від лат. *individuum* – неподільне) – організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, яка дає змогу створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного.

Індукція (від лат. *inductio* – наведення) – умовивід, за якого на підставі знання про окреме, робиться висновок про загальне. (Прот. – **дедукція**).

Інновації (від лат. *innovatio* – оновлення) – об'єкти впровадження чи процес, що веде до появи чогось нового – новації.

Інноваційна компетентність педагога (від лат. *competens* – належний, відповідний) – система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі зі студентами.

Інноваційна мета освіти – створення сприятливих умов для творчості, реалізації природної суті, соціальних потреб людини.

Інноваційна освіта – система ідей, головною метою яких є збереження і розвиток творчого потенціалу людини.

Інноваційна педагогічна діяльність – заснована на осмисленні практичного педагогічного досвіду цілеспрямована педагогічна діяльність, зорієнтована на зміну та розвиток навчально-виховного процесу з метою досягнення вищих результатів, одержання нового знання, формування якісно іншої педагогічної практики.

Інноваційна педагогічна технологія – цілеспрямоване, систематичне й послідовне впровадження в практику оригінальних, новаторських способів, прийомів педагогічних дій і засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до очікуваних результатів.

Інноваційне навчання – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості.

Інноваційні наукові повідомлення – методологічні положення дидактики; теоретичні положення; концепція; гіпотеза; закономірність; модель педагогічного процесу; педагогічні принципи; аналітичні дані про педагогічний процес, явище, факти; характеристика педагогічного процесу, явища; алгоритми дій учасників процесу; методи педагогічної діяльності; педагогічні засоби; форми педагогічної діяльності; педагогічний комплекс, система; показники й критерій ефективності педагогічного процесу та якості його результатів; протипоказання у педагогіці.

Інноваційні освітні процеси – зумовлені суспільною потребою комплексні процеси створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища, в якому здійснюється їх життєвий цикл.

Інноваційні уміння – володіння способами і прийомами інноваційної діяльності, що дають змогу виокремити проблему, проникнути в її суть і на цій основі конструювати і продуктивно розв'язувати інноваційні професійно-педагогічні завдання.

Інноваційний педагогічний експеримент – метод дослідницько-педагогічної діяльності, який передбачає істотні зміни у змісті, формах і методах роботи з метою підвищення їх ефективності.

Інновація (від лат. *innovatio* – оновлення) – нововведення, зміна, оновлення; новий підхід, створення якісно нового, використання відомого в інших цілях.

Інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, поповнення) – процес і результат взаємодії елементів (із заданими властивостями), що супроводжується відновленням, встановленням, ускладненням і зміцненням істотних зв'язків між ними на основі достатньої підстави, в результаті чого формується інтегрований об'єкт (система) з якісно новими властивостями, у структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів.

Інсайт (від англ. *insight* – осяяння, збагнення) – термін, що означає раптове проникнення в суть проблеми.

Інструкція – нормативний документ, який регламентує порядок, способи та методи здійснення управлінської діяльності, а також, за необхідністю, порядок виконання актів вищих органів.

Інструментарій діагностичний – охоплює тести, анкети, бесіди, інтерв'ю, що використовуються в процесі дослідження, а також засоби їх здійснення та реалізації.

Інтерв'ю (від англ. *interview* – інтерв'ю) – бесіда, вибудована за певним планом через безпосередній контакт інтерв'юера з респондентом з обов'язковою фіксацією відповідей. Використовується як один з основних методів збору первинної інформації.

Інтерпретація (від лат. *interpretatio* – тлумачення, роз'яснення) – загальнонауковий метод з фіксованими правилами переведення формальних символів і понять на мову змістовного знання.

Інформатизація освіти (від лат. *informatio* – пояснення) – одна з глобальних тенденцій розвитку освіти, пов'язана з розширенням застосування комп'ютерів, інформаційних мереж і технологій в освітній практиці.

Інформаційно-комунікаційні технології (*Information and communications technology, ICT*) – часто використовується як синонім до інформаційних технологій (ІТ), хоча ІКТ це більш загальний термін, який підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, підпрограмного забезпечення, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію. Іншими словами, ІКТ складається з ІТ,

а також телекомунікацій, медіа-трансляцій, усіх видів аудіо і відеообробки, передачі, мережових функцій управління та моніторингу.

Інформація (від лат. *informatio* – роз'яснення, виклад) – відомості, що передаються людьми усним, письмовим або іншим способом (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів тощо).

Інформація статистична – дані, що отримуються в процесі статистичного спостереження, що потім піддаються систематизації та аналізу.

Історичний метод – це певний спосіб відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності. Передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її особливостями.

К

Кадри (від франц. *cadres* – особистий склад) – основний склад працівників організації; всі постійні працівники.

Кадрова політика – розрахована на тривалу перспективу лінія вдосконалення кадрів, генеральний напрямок в роботі з персоналом, що визначається сукупністю найбільш важливих, принципових положень і установок, виражених в державних рішеннях.

Кар'єра (від лат. *carrus* – віз, візок) – у широкому розумінні послідовність розвитку людини в основних сферах життя; у вузькому – поняття пов'язується з просуванням особистості у трудовій діяльності.

Каталог (від грец. *katalogos* – список) алфавітний – система карток у бібліотеці з описом видання, розміщених за алфавітом прізвищ авторів і назв публікацій незалежно від їхнього змісту.

Каталог алфавітний – система карток з описом видання, розташованих в порядку алфавіту за прізвищем авторів та назвами публікації, незалежно від їхнього змісту.

Каталог предметний – система карток у бібліотеці, що містить дані про наявність літератури й інформації, що згруповані за предметними рубриками, розміщеними за алфавітом.

Категорія (від грец. *katēgoria* – висловлювання, судження) – родове поняття, що означає розряд предметів, явищ тощо; їхню важливу спільну ознаку.

Кваліфікація – ступінь придатності людини до якого-небудь виду праці, рівень підготовленості тощо.

Квінтесенція (від лат. *quinta essentia* – п'ята сутність) – основа, сутність чого-небудь, найсуттєвіше, найголовніше.

Керівник – особа, яка наділена повноваженнями приймати управлінські рішення та здійснювати організацію їх виконання.

Класифікація (від лат. *classis* – клас, *facio* – роблю) – система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами (групами тощо) відповідно до визначених ознак. Інколи вживають термін категоризація у значенні «розподілення об'єктів на категорії».

Ключове слово – слово, або сталий вислів природної мови, яке використовується для вираження деякого аспекту змісту документа (або запиту); слово, яке має істотне смислове навантаження. Воно може служити ключем під час пошуку інформації в Інтернеті чи на сторінці сайту.

Колектив – соціальна організація, для якої характерна спільна соціально значуща діяльність. Це група спільно працюючих осіб, де люди взаємодіють один з одним таким чином, що кожен впливає на інших і одночасно знаходиться під їх впливом.

Компіляція (від лат. *compilatio* – букв. крадіжка, грабіж) – неоригінальний, несамотійний твір; праця, побудована на використанні інших творів.

Компетенція (від лат. *competo* – добиваюся, відповідаю) – задані вимоги до освітньої підготовки, сукупності знань, способів діяльності, коло повноважень, досвіду, якостей особистості.

Компетентність (від лат. *competens* – відповідний) – уже існуюча якість, реальна демонстрація набутих знань і відповідних умінь, навичок людини як суб'єкта професійної діяльності, володіння нею відповідною компетенцією і здатність її застосовувати у професійних ситуаціях.

– **професійно-педагогічна компетентність** – сукупність умінь педагога як суб'єкта педагогічного впливу особливим чином структурувати наукове й практичне знання з метою кращого розв'язання педагогічних задач;

– **педагогічна компетентність** – знання теорії і практики навчання й виховання, дидактичних закономірностей навчального процесу, педагогічної етики, фундаментальних концепцій, законів, закономірностей розвитку педагогічних явищ, провідних педагогічних теорій, основних категорій, понять;

– **психологічна компетентність** – знання основ загальної, вікової, соціальної, педагогічної психології, психічних процесів, пам'яті, мислення, вміння визначати рівень і мотиви розвитку особистості, формувати ціннісне ставлення до пізнавальної діяльності;

- **комунікативна компетентність** – сукупність особистісних властивостей вчителя, можливостей, мовних і позамовних знань і вмінь; вона забезпечує здатність орієнтуватися в ситуаціях спілкування, обирати відповідну модель комунікації;
- **методична компетентність** – знання методологічних і теоретичних основ методики навчання того чи іншого предмета, концептуальних основ, структури і змісту засобів навчання (підручників, навчальних посібників тощо), уміння застосовувати знання в педагогічній діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції (комунікативно-навчальну, розвивальну, гностичну та ін.);
- **інформаційна компетентність** – сукупність знань сучасних інформаційних процесів, умінь самостійного пошуку, аналізу, відбору й систематизації необхідної інформації, у т.ч. електронної, її збереження та передавання;
- **дослідницька компетентність** – володіння методологією наукової творчості, умінні спостерігати й аналізувати, висувати гіпотези щодо вирішення проблемних питань, виконувати дослідницьку роботу, навчанні особистості проводити педагогічні дослідження, організовувати учнівський експеримент, узагальнювати та передбачати наслідки дослідницької діяльності, тощо;
- **прогностична компетентність** – це компетентність, орієнтована на «завтра».

Компоненти педагогічної системи – мета (педагогічний ідеал виховання), зміст педагогічного впливу (освітня програма), засоби, форми, методи педагогічного впливу; результат; люди (педагоги, батьки, вихованці тощо) як носії педагогічної системи, об'єкти і суб'єкти педагогічної діяльності.

Комунікативні технології – це сукупність знань, відомостей про послідовність операцій, які виконуються для встановлення психологічно-інформаційного контакту між індивідами.

Комунікація наукова (від лат. *communis* — спілкуюсь з кимось) - процес обміну науковою інформацією.

Конкретизація (від лат. *concretus* – густий, твердий) – метод дослідження предметів у всій різнобічності їх, у якісній багатосторонності реального існування на відміну від абстрактного вивчення предметів. При цьому досліджується стан предметів у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку.

Конспект (від лат. *conspectus* – огляд) – це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Конспектування (від лат. *conspectus* – огляд) – це короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

Контингент – сукупність людей, що становлять подібну з певного погляду групу; склад осіб певної категорії.

Контроль – це вид управлінської діяльності, який забезпечує керівництву підприємств підтвердження щодо вірності його управлінських рішень, а також щодо здійснених ним поточних коректив.

Конференція (від лат. *conferentia* – збираю в одне місце) – збори, нарада представників яких-небудь організацій, груп, держав, а також окремих осіб, учених для обговорення певних питань.

Концепція (від лат. *conceptio* – розуміння) – система поглядів на ті чи інші явища, процеси, спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій, ідея певної теорії.

Кореляція (від лат. *correlatio* – співвідношення):

1. Відповідність, взаємозв'язок предметів або понять.
2. Залежність між явищами або величинами (параметрами), що не має чіткого функціонального характеру.

Креативна особистість – особистість, у якої є внутрішні передумови (особистісні утворення, нейрофізичні задатки, специфіку когнітивної сфери), що забезпечують її творчу активність.

Креативність (від лат. *creatio* – створення) – стійка властивість індивіда, що обумовлює здатність виявляти соціально значущу творчу активність; рівень творчої обдарованості, здатності до творчості.

Креативність мислення – здатність висловлювати незвичайні ідеї, нетрадиційно мислити, швидко розв'язувати проблемні ситуації.

Кредит – одиниця обсягу та вимірювання результатів навчання, досягнутих на певний момент виконання програми навчання, система змістових модулів, які з урахуванням засвоєння студентами окремих навчальних елементів (відповідно психофізичних норм засвоєння при використанні форм, методів і способів навчання), можуть бути засвоєні за 24-54 години навчального часу (сума годин аудиторної і самостійної роботи студента за тиждень). Згідно додатка 1 Конвенції Ради Європи і ЮНЕСКО про визнання кваліфікації з вищою освітою, кредит – точно документована мінімальна умовна одиниця вимірювання «вартості» будь-якої складової навчальної програми, яку виконав студент під час навчання.

Критерій (від грец. *κρίνω* – розділяю, розрізняю) – мірило, вимоги, випробування для визначення або оцінки людини, предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації.

Критерій істини – мірило достовірності знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності. Критерієм істини є суспільно-історична практика людей.

Культура державного управління – комплексне поняття універсального характеру, що відображає конкретні форми взаємодії людей та організацій у процесі здійснення владно-управлінських відносин, які виявляються в різноманітних ситуаціях.

Культура наукової мови – розділ культури мови, мовознавчої науки, що вивчає функціонування наукової мови з погляду її нормативності.

Культура наукового мовлення – дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усної й писемної наукової мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм.

Курсова робота – робота студента, що виконуються з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання та їх застосування до комплексного вирішення конкретного фахового завдання.

Л

Лекція (від лат. *lectio* – читання) – одна з провідних форм навчального процесу і одночасно метод навчання та виховання у вищій школі.

Лідер – член будь-якого колективу, який завдяки своїм особистим якостям має переважний вплив на весь колектив чи його частину.

Лідерство – демонстрація і заохочення високих стандартів поведінки, адаптація стилю управління до ситуації і людей, вміння мотивувати і керувати ними.

Ліцензія – дозвіл держави на здійснення певного виду діяльності. Перелік видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, визначає держава.

Ліцензування освітнього закладу (від лат. *licentia* – свобода, право) – проведення експертизи і прийняття рішення про видачу або відмову у видачі навчальному закладу ліцензії на здійснення освітньої діяльності відповідно до поданої заяви. Проводиться державними органами управління освіти або органами місцевого самоврядування з метою реалізації державної політики в галузі освіти, регулювання умов здійснення освітнього процесу, захисту прав громадян на отримання освіти, створення правових гарантій для вільного

функціонування і розвитку освітніх закладів різних організаційно-правових форм.

Логіка (від грец. *logik* – слово, розум, міркування) – наука про правильні (коректні) міркування. Традиційне міркування складається з послідовності пропозицій, названих посилками, з яких виходить єдина пропозиція, названа висновком. Міркування є правильним, коли з вірних посилок виходить вірний висновок.

Логіка науково-педагогічного дослідження – зміст і послідовність пошукових кроків, що повинні забезпечити розв'язання поставлених задач.

М

Магістр (від лат. *magister* – майстер, керівник) – це освітньо-кваліфікаційний рівень фахівця, який на основі кваліфікації бакалавра або спеціаліста здобув поглиблені спеціальні уміння та знання інноваційного характеру, має певний досвід їх застосування та продукування нових знань для вирішення проблемних професійних завдань у певній галузі народного господарства.

Магістерська робота – це кваліфікаційна самостійна науково-дослідницька робота, що виконується з метою отримання освітньо-кваліфікаційного ступеня «магістр».

Маркетинг персоналу – вид управлінської діяльності, спрямований на визначення та покриття потреби у персоналі.

Матеріали наукової конференції – науковий періодичний збірник, що містить підсумки наукової конференції (програми, доповіді, рекомендації, рішення).

Медіа-освіта – напрям у педагогічній науці, який досліджує засоби масової комунікації. Головним завданням є підготовка до життя в інформаційному суспільстві, формування уміння користуватися інформацією в будь-якому вигляді, здійснювати комунікації, усвідомлювати наслідки впливу на людину засобів інформації, особливо засобів масової комунікації.

Менеджер (від лат. *manager* – управляючий) – член організації, який здійснює управлінську діяльність і вирішує управлінські завдання.

Менеджмент (від лат. *manus* – рука) – це процес планування, організації, приведення в дію та контроль організації з метою досягнення координації людських і матеріальних ресурсів, необхідних для ефективного виконання завдань. Менеджмент пронизує всю організацію, торкається практично всіх сфер її діяльності.

Менеджмент в освіті – це комплекс принципів, методів, організаційних форм та технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності.

Мета – означає стан в майбутньому, котрий можливо змінити відносно теперішнього та варто, бажано або необхідно досягнути (Синонім – **ціль**).

Мета дослідження – методологічна характеристика дослідження; уявлення про результат. Ставлячи перед собою ціль, дослідник уявляє собі, який результат він має намір одержати, яким буде цей результат.

Метод (від грец. *μέθοδος* – шлях через) – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети.

Метод наукового дослідження – це спосіб пізнання явищ дійсності, їх взаємозв'язку і розвитку, спосіб отримання інформації про об'єкт і предмет дослідження.

Методи дослідження:

- **емпіричний** – метод, який безпосередньо пов'язаний з реальністю, педагогічною практикою та забезпечує нагромадження, фіксацію, класифікацію й узагальнення вихідного матеріалу для послідовного створення педагогічної теорії;

- **історико-структурний** – метод, який використовується для виявлення основних системоутворювальних компонентів певної науки;

Конструктивно-генетичний метод – метод, який вивчає генезис певної науки, формулює висновки, актуально значущі в сучасних умовах;

- **метод Стьюдента** – непараметричний метод, який використовується для перевірки гіпотез про достовірність різниці середніх при аналізі кількісних даних в популяції з нормальним розподілом;

- **організаційно-експериментальний** – метод, який здійснює якісний аналіз результатів, статистично обробляє добуті кількісні дані для забезпечення їхньої достовірності й надання змоги здійснювати перевірку педагогічної ефективності розробленої методики;

- **парадигмальний** – метод, який здійснює історикографічне висвітлення внутрішньої логіки розвитку певної науки, розкриває процес взаємодії різних парадигм та механізмів зміни домінуючої парадигми в конкретних історичних умовах;

- **педагогічний експеримент** – загальнонауковий метод пізнання, який дає можливість одержати нові знання про причинно-наслідкові відношення між педагогічними факторами, умовами, процесами за рахунок планомірного маніпулювання однією або кількома дійсними (факторами) і реєстрації відповідних змін у поведінці об'єкта чи системи, які вивчаються.

- **порівняльний аналіз** – метод, який здійснює зіставлення процесу розвитку теорії та практики викладання певної науки на різних етапах з метою розкриття їх специфіки та діалектичного характеру;

– **пошуково-дослідницький метод** – метод залучення учнів до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ діяльності, роблять висновки, пізнають закономірності.

– **теоретичний** – метод дослідження, до якого відносять теоретичний аналіз і синтез, абстрагування, моделювання, ідеалізацію і конкретизацію теоретичного знання.

Методика (від грец. *methodikē* – правила мови) – сукупність методів, прийомів проведення будь-якої роботи.

Методика дослідження – це система правил використання методів, прийомів та операцій.

Методика навчання – галузь педагогічної науки, що представляє собою окрему теорію навчання (дидактику). Методику навчання окремого предмета слід розглядати як спосіб організації практичної та теоретичної діяльності учасників навчання, зумовлений закономірностями та особливостями змісту навчального предмета.

Методологія (від грец. *methodos* – спосіб, метод, *logos* – наука, знання) – вчення про правила мислення при створенні теорії науки. Вчення про науковий метод пізнання, система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження.

Методологія науки (від грец. *μέθοδος* – шлях через, *λόγος* – вчення) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в певній науці, вчення про методи пізнання й перетворення дійсності.

Механізм державного управління – це приведення об'єкту управління до бажаного стану шляхом організації каналів прямих та зворотних зв'язків, що перетворюють життя суспільства в єдиний, цілеспрямований, ефективний, виробничий організм, який постійно розвивається.

Мобільність (від лат. *mobilis* – рухливий) – ключовий принцип формування європейських просторів вищої освіти та досліджень, що передбачає різноманітні можливості для вільного переміщення студентів, викладачів, дослідників, адміністраторів у цих просторах з метою академічного і загальнокультурного взаємозбагачення.

Моделювання (від лат. *modulus* – міра, аналог, зразок) – метод дослідження явищ, об'єктів і процесів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень (оригіналу) іншим, подібним до нього (моделлю), що є аналогом оригінального об'єкта.

Модель (від лат. *modulus* – міра, аналог, зразок) – речова, знакова або уявна (мислена) система, що відтворює, імітує, відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи(та) характеристики об'єкта дослідження (оригіналу).

Модуль (від лат. *modulus* – маленька міра) – навчальний компонент освітньої програми, в якій кожний такий компонент містить однакову або кратну кількість кредитів (1 еврокредит – 36 годин) ЕКТС (Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система).

Модульні нововведення (від лат. *modulus* – міра) – комплекс часткових взаємопов'язаних нововведень стосовно певної групи предметів, вікової групи тощо.

Моніторинг в освіті (від лат. *monitor* – нагадуючий, наглядаючий) – постійне відстеження певного процесу в освіті з метою виявлення його відповідності бажаному результату або початковим припущенням. Елементами моніторингу в освіті є форми поточної, проміжної і підсумкової атестації, складання графіків і звітів, проведення педагогічних рад, консиліумів тощо.

Монографія (від грец. *monos* – один, єдиний, *grapho* – пишу) – праця, що поглиблено розробляє одну тему, наукове видання у вигляді книги або брошури, що містить повне дослідження однієї проблеми чи теми і приналежне одному чи декільком авторам. Відрізняється від інших форм наукових повідомлень глибиною і цілісністю розгляду питання.

Мультимедійна презентація (від лат. *praesentatio* – пред'явлення) – інформаційний або рекламний інструмент, що дозволяє користувачеві активно взаємодіяти з ним через елементи управління. Мета мультимедійної презентації – донести до цільової аудиторії повноцінну інформацію про об'єкт презентації в зручній формі.

Мультимедійні засоби навчання – комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють користувачеві спілкуватися з комп'ютером, використовуючи різноманітні, природні для себе середовища: графіку, гіпертексти, звук, анімацію, відео.

Н

Навчальний посібник – видання, що заміняє або доповнює підручник, часто відображає ті чи інші детально пророблені розділи навчальної дисципліни.

Наука (від лат. *scientia* – знання) – форма інтелектуальної діяльності людей, скерована на отримання істинних знань про світ (природу, суспільство, мислення), на відкриття об'єктивних законів світу і передбачення тенденцій

його розвитку. Система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення.

Наука – це процес творчої діяльності з отримання нового знання, і результат цієї діяльності у вигляді цілісної системи знань, сформульованих на основі певних принципів. Наука – система знань про закономірності розвитку природи, суспільства і мислення.

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, що спрямована на одержання і використання наукового знання.

Наукова конференція – форма організації наукової діяльності, при якій дослідники представляють і обговорюють свої роботи.

Наукова проблема – протиріччя у пізнанні, яке характеризується невідповідністю між новими фактами (даними) і старими засобами їх пояснення.

Наукова стаття – один з основних видів публікації, що містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження.

Наукова тема – задача наукового характеру, яка потребує проведення наукового дослідження.

Наукова теорія – це система узагальненого знання, пояснення різнобічності подій, ситуацій, що відбуваються у природі чи суспільстві.

Наукове відкриття – встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання. Відкриття є найвищим науковим рівнем пізнання навколишнього світу.

Наукове дослідження – цілеспрямоване пізнання, результати якого виступають як система понять, законів і теорій. Аналіз інформації, спрямований на пошук нових знань і відкриття закономірностей.

Науковий результат – нове знання, одержане в процесі наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Науково-дослідна діяльність – процес пізнання, спрямування на здобуття та використання на практиці нових знань.

Новизна – один із основних критеріїв оцінювання педагогічних досліджень; результат творчого процесу; властивість і самостійна цінність будь-якого нововведення.

Нові інформаційні технології – сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передавання інформації за допомогою комп'ютерів і комп'ютерних комунікацій.

Нововведення (інновація) – створення, використання та поширення нового засобу, продукту, процесу (технічного, економічного, організаційного, культурного тощо.). Розрізняють радикальні нововведення і нововведення, удосконалювальні, способи і засоби, продукти діяльності.

О

Об'єкт (від лат. *objectum* – предмет, явище) – предмет нашого спостереження, те, що дане в пізнанні або на що направлена пізнавальна діяльність суб'єкта.

Об'єкт дослідження в педагогіці – це певний процес, певне педагогічне явище, яке існує незалежно від суб'єкта пізнання і на яке спрямована увага дослідника.

Об'єктивність (від лат. *objectum* – предмет) – незалежність суджень, думок і поглядів від суб'єкта, його інтересів, смаків, переваг тощо (Прот. – **суб'єктивність**).

Означення, визначення чи дефініція (від лат. *definire* – визначати) – роз'яснення чи витлумачення значення (сенсу) терміну чи поняття.

Опитування – метод збору емпіричних даних про об'єктивні факти, думки, знання тощо, заснований на безпосередньому (інтерв'ювання) чи опосередкованому (анкетуванні) взаємодії дослідника (інтерв'юера) з опитуваним (респондентом).

Опонент (від лат. *opponens* – той, що протиставляє) – особа, що заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент у публічній бесіді, на диспуті, під час захисту дисертації і т. ін.

Опонент офіційний – особа, якій офіційно доручено виступати під час захисту дисертації на здобуття вченого ступеня з аналізом її змісту, визначенням позитивних якостей і недоліків, значення для науки.

Організаційна структура управління – сукупність управлінських ланок, розміщених в логічній підпорядкованості, які забезпечують взаємозв'язок між керуючою та керованою системою.

Оратор (від лат. *orare* – говорити) – особа, що виголошує промову перед зборами, красномовна людина, що діє на розум і відчуття слухачів.

Освіта – процес і результат засвоєння людиною системи знань про світ, суспільство, саму себе, способи мислення і діяльності, формування власної особистості; феномен культури, що забезпечує її трансляцію, відтворюваність і зміну; освітній простір – сукупність навчальних закладів, державної системи управління і суспільних об'єднань, які реалізують освітні програми.

Освітня парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – сукупність прийнятих науковим педагогічним співтовариством теоретичних, методологічних та інших установок на кожному етапі розвитку педагогіки, якими керуються як зразком (моделлю, стандартом) при розв'язанні педагогічних проблем.

Освітня програма (від грец. *programma* – розпорядження, оголошення) – основний документ освітнього закладу будь-якого рівня, що визначає зміст основної і додаткової освіти, педагогічні технології, які використовуються, систему атестації і управління якістю освіти, а також кадрові та матеріально-технічні основи освітнього процесу.

Освітня технологія (від грец. *techne* – мистецтво, *logos* – слово) – технологія, що відображає загальну стратегію розвитку освіти, єдиного освітнього простору. Призначена для прогнозування розвитку освіти, її конкретного проектування і планування, передбачення результатів, а також визначення відповідних освітнім цілям стандартів. До освітніх технологій належать: концепції освіти, освітні закони, освітні системи (гуманістична концепція освіти, Закон України «Про освіту», система неперервної освіти тощо).

Особистісний підхід у педагогіці – гуманістичний підхід педагога до вихованців, що допомагає кожному з них усвідомити себе як особистість, виявити можливості, які стимулюють самостановлення, самоствердження, самореалізацію.

Оцінка – вид судження про визначений феномен; буває кількісною і якісною.

II

Парадигма (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) – система форм, уявлень та цінностей одного поняття, які відображають його видозміну, історичний шлях, заради досягнення ідеального поняття.

Педагог (від грец. *paidagogos* – вихователь) – особа, яка має спеціальну підготовку та професійно займається викладацькою та виховною роботою, вчитель, викладач.

Педагогіка (від грец. *pais* – хлопчик, *agogos* – керівник) – вчення про виховання, мистецтво виховання, наука про виховання. Педагогіка в широкому сенсі є сукупністю явищ, що відносяться до області виховання і освіти.

Педагогічна аксіологія (від грец. *axios* – цінний, *logos* – слово, вчення) – наука про сприйняття, освоєння та оцінювання нового у педагогіці. Основними її категоріями є педагогічне співтовариство, оцінювання та різновиди процесів освоєння нового, явища консерватизму і новаторства в педагогіці, особливості інноваційного середовища, готовність педагогічного співтовариства до сприйняття і оцінювання нового тощо.

Педагогічна діагностика (від грец. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – комплекс засобів, методів, прийомів і правил виміру динаміки процесів і результатів навчально-виховної роботи.

Педагогічна експертиза (від лат. *expertus* – досвідчений) – сукупність процедур, необхідних для одержання колективної думки у формі експертного судження чи оцінки про педагогічний об'єкт, процес, явище (навчальний план, підручник тощо).

Педагогічні інваріанти (від лат. *invariants* – незмінний) – педагогічні істини, що не підлягають перегляду.

Педагогічна інноватика – вчення про створення, оцінювання, освоєння і використання педагогічних новацій.

Педагогічна інновація (від лат. *innovatio* – оновлення) – сукупність нових професійно-педагогічних дій педагога, спрямованих на вирішення актуальних проблем виховання й навчання з позицій особистісно-орієнтованої освіти; цілісна теоретична, технологічна і методична концепція оновлення педагогічної діяльності, що забезпечує її вихід на якісно новий рівень; процес освоєння нового (засобу, методики, технології, програми тощо).

Педагогічна кваліметрія (від лат. *qualis* – який за якістю, грец. *metreo* – вимірюю) – застосування методів загальної кваліметрії (кількісних оцінок якості об'єкта) в педагогіці під час кількісного оцінювання психолого-педагогічних і дидактичних об'єктів. Основним методом дослідження є метод групових експертних оцінок.

Педагогічна концепція (від лат. *conceptio* – сприйняття) – спосіб розуміння, трактування педагогічних явищ; основна точка зору на предмет педагогічної науки чи педагогічного явища; керівна ідея для їх систематичного висвітлення; система пов'язаних між собою, взаємозумовлених поглядів на сутність педагогічних явищ.

Педагогічна культура – є частиною загальнолюдської культури. В ній втілені духовні цінності освіти і виховання (педагогічні знання, теорії, концепції, накопичений педагогічний досвід, професійні етичні норми) та матеріальні (засоби навчання і виховання), а також способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах.

Педагогічна майстерність – високий рівень оволодіння педагогічною діяльністю; комплекс спеціальних знань, умінь і навичок, професійно важливих якостей особистості, що дають змогу педагогу ефективно організовувати навчально-пізнавальну діяльність тих, хто навчається, і здійснювати цілеспрямований педагогічний вплив і взаємодію.

Педагогічна праксіологія (від грец. *praktikos* – діяльний, *logos* – слово, вчення) – наука про використання та застосування нового у педагогіці. Основними категоріями є закономірності та різновиди впровадження, використання і застосування нового, оптимальна інноваційна діяльність.

Педагогічна рефлексія (від лат. *reflexio* – відображення, аналіз) – здатність педагога об'єктивно оцінити себе та свої вчинки, зрозуміти, як його сприймають у процесі педагогічного спілкування.

Педагогічна система (від грец. *systema* – ціле із складових частин, з'єднання) – педагогічна концепція і досвід її реалізації в педагогічну практику; еталонна модель, результати дії якої апробовані на соціальному рівні і мають свою специфіку.

Педагогічна теорія – логічне узагальнення педагогічного досвіду, практики виховання й навчання; система педагогічних ідей; наукове пояснення закономірностей педагогічної діяльності; сукупність положень педагогіки як науки.

Педагогічна техніка – елемент педагогічної технології; комплекс загальнопедагогічних і психологічних умінь педагога, що забезпечує володіння ним власним психофізіологічним станом, настроєм, емоціями, тілом, мовою й організацією педагогічно доцільного спілкування.

Педагогічна творчість – прийняття та здійснення педагогом оптимальних нестандартних рішень у змінних умовах навчально-виховного процесу.

Педагогічна теорія – логічне узагальнення педагогічного досвіду, практики виховання й навчання; система педагогічних ідей; наукове пояснення закономірностей педагогічної діяльності; сукупність положень педагогіки як науки.

Педагогічна технологія (від грец. *techne* – мистецтво, *logos* – слово) – своєрідна конкретизація методики, проект певної педагогічної системи, що реалізується на практиці; змістова техніка реалізації навчально-виховного процесу; закономірна педагогічна діяльність, яка реалізує науково-обґрунтований проект навчально-виховного процесу і має вищий рівень ефективності, надійності, гарантованого результату, ніж традиційні методики навчання й виховання.

Педагогічне дослідження – процес і результат наукової діяльності, спрямовані на одержання нових знань про закономірності процесу навчання, виховання та розвитку особистості, про структуру, теорію, методику і технологію організації навчально-виховного процесу, його зміст, принципи, організаційні методи і прийоми;

Педагогічне проектування – цілеспрямована діяльність, яка визначає необхідність педагогічних перетворень, прогнозує та оцінює наслідки реалізації певних педагогічних задумів.

Педагогічний вплив – вплив педагога на свідомість і поведінку, організацію життя й діяльності вихованців з метою формування у них певних якостей особистості та забезпечення успішного досягнення цілей.

Педагогічний паліатив (від лат. *palliativus* – прикритий) – тимчасова поступка педагога, яка полягає в його вмінні «не бачити», «не помічати» порушень соціальних норм і створювати умови для унеможливлення їх у майбутньому, знаходити позитивне і в найнезначніших результатах діяльності дитини, бути терпеливим, ставити в центр уваги розвиток дітей.

Педагогічний процес – динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети.

Первинна обробка даних – етап дослідження, що містить у собі класифікацію фактів за їхньою однорідністю, індексування (кодування), проведення розрахунків (статистична обробка) і фіксування їхніх підсумків.

Передзахист (магістерської роботи) – процедура попередньої оцінки готовності дипломної роботи до захисту.

Передовий педагогічний досвід – навчально-виховна, організаційно-педагогічна діяльність, у процесі якої стабільні позитивні результати у розв'язанні актуальних педагогічних проблем забезпечуються

використанням оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових освітніх систем або інтеграції традиційних форм, методів, прийомів та засобів.

Перепідготовка кадрів – це здобуття освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, магістра з іншою спеціальністю в межах, як правило, відповідної галузі знань.

Підвищення кваліфікації – це навчання з метою оновлення і розвитку умінь і знань, необхідних для ефективного вирішення професійних завдань, а також особистісного розвитку.

Підготовка кадрів – це здобуття освіти відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, магістра за спеціальностями, що спрямовані на професійну діяльність в певній галузі; а також навчання в аспірантурі, докторантурі.

Післядипломна освіта – спеціалізоване вдосконалення освіти та фахової підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Організаційно-управлінськими формами післядипломної освіти є перепідготовка, спеціалізація, розширення профілю та стажування.

Плагіат (від лат. *plagio* – викрадаю) – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору.

План наукової праці (від лат. *planum* – плоский, рівний) – порядок, послідовність у викладі наукового добутку, статті тощо. У процесі зведення до підпитань використовується логічна операція розподілу понять.

Планування – вид управлінської діяльності, яка спрямована на визначення мети, завдань управління, змісту управлінської діяльності, відповідальних за ті чи інші заходи та терміни їх виконання.

Показники дослідження – вимірювані ознаки зовнішніх дій досліджуваних, їхніх висловлювань і прихованих фізіологічних реакцій.

Політика в галузі освіти – принципи діяльності органів державної влади та управління в галузі освіти, яка відбиває суспільно-економічну структуру держави і спирається на державну програму розвитку освіти.

Поняття – форма мислення, яка відображає істотні властивості, зв'язки і відношення предметів і явищ в їхній суперечності і розвитку; думка або

система думок, що узагальнює, виділяє предмети деякого класу за визначеними загальними і в сукупності специфічними для них ознак.

Понятійний апарат (дослідження) – субординована система (ієрархія), що включає в себе всі терміни з проблеми конкретного дослідження.

Постулат (від лат. *postulare* – просити, вимагати) – вихідне положення, твердження, яке при побудові наукової теорії приймається без доведення. В сучасній логіці та методології науки постулат ототожнюється з аксіомою.

Пояснення наукове – розкриття сутності предметів і явищ об'єктивного світу шляхом з'ясування причин виникнення та існування явищ, знаходження законів їхнього розвитку чи функціонування, виявлення механізму дії тощо.

Практичне значення дослідження – методологічна характеристика дослідження, що відображає уявлення про те, як і для яких практичних цілей можна застосувати результати саме цієї роботи.

Предмет дослідження – це та сторона, той аспект, та точка зору, «проекція», з якої дослідник пізнає цілісний об'єкт, виділяючи при цьому головні, найбільш істотні (з точки зору дослідника) ознаки об'єкта.

Презентація (від лат. *praesento* – представлення) – документ або комплект документів, призначений для представлення чого-небудь (організації, проекту, продукту тощо). Мета презентації – донести до аудиторії повноцінну інформацію про об'єкт презентації в зручній формі. Презентація є одним з маркетингових та PR інструментів.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – це певне правило, сформульоване на основі пізнання законів чи закономірностей.

Принципи навчання – основні вихідні вимоги до організації навчального процесу.

Принципи освіти – вихідні положення, що визначають побудову, функціонування та розвиток системи освіти в Україні.

Проблема – складне теоретичне або практичне питання, шляхи вирішення якого невідомі.

Проблемні методи навчання – методи засвоєння нових знань, у яких кожний учасник навчального процесу бере участь у виробленні певного нового змісту (розв'язанні проблеми). Їх використання обумовлено високою мотивацією всіх учасників освітнього процесу, можливостями реалізації атмосфери діалогу і співробітництва.

Прогнозування (від грец. *prognosis* – передбачення) – розробка прогнозів, тобто ймовірних суджень щодо стану функціонування об'єкта у найближчому і віддаленому майбутньому.

Проектна діяльність – конструктивна і продуктивна діяльність особистості, спрямована на розв'язання життєво значущої проблеми, досягнення кінцевого результату у процесі цілепокладання, планування і здійснення проекту.

Пропонент (від лат. *propono* – пропоную, представляю) – особа, що пропонує будь-що для обговорення, захисник, прибічник.

Професійна придатність – наявність завдатків і здібностей, необхідних для успішного оволодіння професією.

Професіограма (від лат. *professio* – спеціальність, заняття, грец. *gramma* – запис) – документ, в якому описуються особливості спеціальності, професії, а також кваліфікаційний профіль, в якому всі якості, необхідні працівнику, знаходять кількісний вираз.

Профільне навчання – вид диференційованого навчання, який передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей старшокласників, створення умов їх професійного самовизначення.

Процес (від лат. *processus* – просування) – рух уперед, послідовна зміна станів, стадій розвитку; сукупність послідовних дій з метою досягнення якогось результату.

Психологія управління – вивчає психологічні закономірності управлінської діяльності, аналізує психологічні умови та особливості управлінської діяльності з метою підвищення ефективності та якості праці в системі управління.

Р

Редагування – процес перевірки та виправлення якого-небудь тексту, рукопису; остаточна літературна обробка. Виконується редактором, який аналізує композицію тексту, уточнює рубрикацію, вивіряє логічність ходу думки автора, оцінює вірогідність описуваних фактів тощо.

Результат (від лат. *resultatus* – відбитий) – кінцевий наслідок послідовності дій. Можливі результати містять перевагу, незручність, вигоду, збитки, цінність і перемогу. Результат є етапом діяльності, коли визначено наявність переходу якості в кількість і кількості в якість.

Резюме (від фр. *résumé* – *жизтєпис*) – вид документа, в якому подаються короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає; короткий виклад суті написаного, сказаного або прочитаного; короткий висновок, підсумок закінченого відрізка тексту тощо.

Репрезентативність (від франц. *representatif* – показовий) – відповідність характеристик, отриманих у результаті вибіркового спостереження, показникам, що характеризують всю генеральну сукупність. Розбіжність між вказаними показниками являє собою помилку репрезентативності, що може бути випадковою або систематичною.

Репрезентативна вибірка – група об'єктів, яка достатня за своїм обсягом для обґрунтованого прийняття гіпотези на заданому рівні вірогідності та відображає основні властивості генеральної сукупності.

Реферат (від лат. *refero* – доповідаю) – доповідь на певну тему, що містить огляд літературних джерел.

Риторика – це наука про способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей. Ця наука вивчає методику творення тексту, визначає його структуру, найбільш придатну для зрозумілого й аргументованого викладення думки.

Рівень новизни – ступінь нового у педагогічних нововведеннях; абсолютна новизна (принципово невідома новація, відсутність аналогів і прототипів); локально-абсолютна новизна (використання в нових умовах новації, яку застосовували на інших об'єктах); умовна новизна (виникає при незвичному поєднанні раніше відомих елементів); нормативна новизна (оригінальність новації визначається її відмінністю від тих, які є нормою); суб'єктивна новизна (коли об'єкт новий для певного суб'єкта).

Розділ – присвячена одній темі частина тексту, книжки, твору тощо.

Рукопис – документ, підготовлений автором до публікації та поданий до редакції або друкарні, незалежно від того, написаний цей документ від руки, надрукований або поданий у вигляді електронного файлу.

С

Самоаналіз педагогічної діяльності – вивчення педагогом стану, результатів своєї професійної діяльності, встановлення причинно-наслідкових взаємозв'язків між елементами педагогічних явищ, визначення шляхів вдосконалення навчання і виховання дітей.

Семінар (від лат. *seminarium* – розсадник) – форма групових занять з будь-якого предмета або теми студентів вищих навчальних закладів, учнів школи тощо, що відбувається під керівництвом викладача.

Синергетика (від грец. *synergeia* – співпраця, співдружність) – наука, що досліджує процеси переходу складних систем із невпорядкованого стану в упорядкований; встановлює між елементами системи зв'язки, сумарна дія яких у межах системи за своїм ефектом сильніша від суми ефектів дії кожного окремого елемента. Як самостійна наука виникла в середині 70-х років XX ст. У педагогіці є одним із методологічних принципів.

Система – це сукупність вибірково залучених елементів, у яких взаємодія та взаємовідносини набувають характеру взаємосприяння діяльності елементів на отримання визначеного корисного результату (мети або цілей функціонування системи).

Система освіти – сукупність навчально-виховних закладів незалежно від їх організаційно-правових форм, типів і видів, які реалізують послідовні освітні програми та державні освітні стандарти різного рівня й спрямованості, а також система органів управління освітою.

Системний підхід – сукупність загальнонаукових методологічних принципів, що ґрунтуються на розгляді об'єктів як систем. Системний метод спирається на такі категорії як «елемент», «структура», «система».

Спеціаліст (від лат. *specialis* – особливий) – кваліфікація, що набуває студент після освоєння спеціальної програми навчання. У конкретних спеціальностях має власну назву.

Спілкування – складний та багатоплановий процес установалення та розвитку контактів між людьми, що породжується потребами у спільній діяльності і вміщує в себе обмін інформацією, виробку єдиної стратегії взаємодії, сприйняття та розуміння іншої людини. Одним із видів спілкування є **ділове спілкування**, тобто спілкування, яке служить засобом організації та оптимізації того або іншого виду предметної діяльності: виробничої, наукової, комерційної тощо.

Спостереження – цілеспрямоване та планомірне сприйняття педагогічних явищ, результати яких фіксуються експериментатором. Спостереження стає методом педагогічного дослідження лише тоді, коли воно не обмежується описом фактів, які існують, а пояснює їх психолого-педагогічну природу.

Статистика (від лат. *status* – стан) – галузь знань (і відповідні їй навчальні дисципліни), в якій висловлюються загальні питання збору, вимірювання і аналізу масових кількісних даних. По відношенню до педагогіки статистика

виконує в основному функції спеціального методу опису і пізнання тих явищ, які прийнято вважати педагогічними.

Статистичний метод – сукупність взаємозв’язаних прийомів дослідження масових об’єктів і явищ з метою отримання кількісних характеристик і виявлення загальних закономірностей шляхом усунення випадкових особливостей окремих одиничних спостережень.

Студент (від лат. *studere* – прагнути, домагатися, шукати) – особа, яка залучена до освітньої програми вищого навчального закладу, університету або академії.

Ступінь – офіційна освітня кваліфікація, яка присуджується вищим навчальним закладом особі після успішного завершення відповідної навчальної програми.

Суб’єктивність (від лат. *subjectum* – суб’єкт) – відношення до чого-небудь, визначене особистими поглядами, інтересами або смаками суб’єкта, відсутність об’єктивності (Прот. – **об’єктивність**).

Судження – це форма мислення, в якій стверджується зв’язок між предметом і його ознакою (прикметою) або відношення між предметами, яка має властивість виражати або істину, або неправду.

Схема (від грец. *schema* – образ, вид, форма) – один із способів подання даних, одержаних у дослідженні. Креслення, що зображує систему, пристрій або взаєморозміщення, зв’язок частин чого-небудь.

Т

Таблиця (від лат. *tabula* – дошка, таблиця) – один із способів подання даних. Перелік зведень, цифрових даних, згрупованих у вигляді декількох стовпців (граф), відділених один від одного лініями та самостійними заголовками.

Теза (від грец. *thesis* – положення, твердження) – думка чи положення, істинність якого потрібно довести. Теза повинна відрізнятися однією головною якістю – відповідати об’єктивній дійсності. Якщо теза помилкова, то ніякий доказ не зможе її обґрунтувати.

Тезаурус (від грец. *Θησαυρός* – скарб) – особливий різновид словників загальної або спеціальної лексики, в яких вказані семантичні стосунки (синоніми, антоніми, пароніми, гипоніми, гипероніми і т.п.) між лексичними одиницями. Таким чином, тезауруси, особливо в електронному форматі, є одним з дієвих інструментів для опису окремих предметних галузей.

Тези (від грец. *thesis* – положення, твердження) – це стислі, лаконічно сформульовані основні положення доповіді, повідомлення тощо.

Тези доповідей наукової конференції – науковий неперіодичний збірник, що містить опубліковані до початку конференції матеріали попереднього характеру (анотації, чи реферати повідомлення). Одне з джерел інформації на етапі аналізу стану досліджуваного питання.

Текст науковий (від лат. *textus* – зв’язок, з’єднання) – авторський твір чи документ, відтворений в публікації, основний спосіб фіксації наукового знання. Створюється за визначеними стандартами засобами наукового стилю літературної мови.

Тема дослідження (від грец. *thema* – предмет викладу, зображення, дослідження, обговорення) – методологічна характеристика дослідження; формулювання, що відображає проблему дослідження. Тема повинна так чи інакше визначати рух від досягнутого наукою, від звичного до нового, містити момент зіткнення старого з новим.

Телекомунікаційні технології – технології передавання та одержання інформації за допомогою глобальних комп’ютерних мереж.

Теорія (від грец. *theoria* – розгляд, дослідження) – сукупність умовиводів та висновків, що відображає об’єктивно існуючі відносини та зв’язки між явищами об’єктивної реальності.

Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) – слово або словосполучення, яке точно і однозначно визначає чітко окреслене спеціальне поняття будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо, його співвідношення з іншими поняттями в межах спеціальної сфери.

Термінологія (від лат. *terminus* – термін, грец. *logos* – слово) – це сукупність термінів, тобто слів або словосполучень, що висловлюють специфічні поняття з певної галузі науки, техніки чи мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи іншій мові. Від звичайних слів терміни відрізняються точністю семантичних меж.

Тест (від англ. *test* – спроба випробування, дослідження) – це стандартизоване завдання або особливим чином пов’язані між собою завдання, які дають можливість досліднику діагностувати міру вираженості досліджуваної властивості у піддослідного, його психологічні характеристики, а також ставлення до тих чи інших аспектів.

Тестування – дослідницький метод, який дає можливість з’ясувати рівень знань, умінь і навичок, здібностей та інших якостей особистості, а також

їхню відповідність певним нормам шляхом аналізу способів виконання піддослідними ряду спеціальних завдань.

Технологія управління персоналом – сукупність прийомів, засобів, форм та методів впливу на персонал у процесі його найму, використання, розвитку та звільнення з метою отримання найкращих результатів трудової діяльності. Регламентується спеціально розробленими нормативно-методичними документами: норми та нормативи, положення, посадові інструкції, стандарти організації, схеми документообігу, схеми функціональних взаємозв'язків та інші документи.

Титул (від лат. *titulus* – напис, заголовок) – заголовний аркуш видання, на якому поміщають вихідні відомості (заголовок, прізвища авторів, найменування видавництва, місце і рік видання тощо).

У

Узагальнення – це метод наукового пізнання, за допомогою якого здійснюється сходження до загальних ознак та властивостей певного класу об'єктів, перехід від одиничного до особливого і загального, від менш загального до більш загального.

Умова – правило для вибору однієї з альтернативних гілок алгоритму.

Умовивід – висновок зроблений на основі набору фактів або умов.

Уміння – здатність належно виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною набутих знань і навиків. Передбачає використання раніше набутого досвіду, певних знань.

Університет (від лат. *universitas* – сукупність) – основний тип вищого навчального закладу, що найбільш повно виражає й реалізує місію, цілі, завдання та функції вищої освіти. Як провідні інтелектуальні осередки суспільства, університети на засадах автономії, академічної свободи здійснюють освітню, дослідницьку, інноваційну діяльність, є головними чинниками суспільного прогресу.

Управління навчальним закладом – діяльність керуючої підсистеми, спрямована на створення прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, матеріально-фінансових, організаційних, правових, ергономічних, медичних умов, необхідних для нормального функціонування і розвитку навчально-виховного процесу та реалізації цілей навчального закладу.

Управління педагогічними інноваціями – вид соціального управління, що підтримує цілеспрямованість і організованість інноваційних процесів у системі освіти.

Управлінське рішення – це процес знаходження зв'язків між існуючим станом управління і тим, який передбачається досягти відповідно до мети управління.

Ф

Факт (від лат. *factum* – зроблене) – будь-який незалежний від спостерігача стан дійсності чи подія, що здійснилася. В логіко-гносеологічному плані фактом називають обґрунтоване знання, що отримане шляхом опису окремих фрагментів реальної дійсності в суворо визначеному просторово-тимчасовому інтервалі. Наукові факти розуміються як елементи наукового знання. На основі наукових фактів визначаються закономірності явищ, будуються теорії, виводяться закони. Наукові факти характеризуються такими властивостями, як новизна, точність, об'єктивність і вірогідність.

Фактор (від лат. *factor* – той, що робить, виробляє) – причина, рушійна сила будь-якого процесу, явища, що визначає його характер або окремі його межі.

Філософія освіти – науковий погляд на розвиток педагогічних явищ як породження умов матеріального життя суспільства.

Форма презентації нового (від лат. *praesento* – передаю, вручаю) – один із способів розповсюдження нововведень (наукових, науково-популярних публікацій, розпоряджень органів освіти, теле-, кіно-, відеоматеріалів, періодичних видань, художніх творів тощо).

Функції управління – види управлінської діяльності, які чітко відокремлюються як за ознакою часу, етапу їх здійснення, так і за спрямованістю на забезпечення розвитку навчального закладу.

Х

Характеристика – систематизоване усне або письмове викладення найбільш важливих, характерних якостей та властивостей особистості або колективу.

Хронологія (від грец. *χρόνος* – час, *λόγος* – вчення) – як загальне поняття: послідовність історичних подій у часі; часослів'я, опис і вивчення того, як саме відбувалися певні події в часі.

Хронологічний підхід – передбачає викладення подій у тому порядку, в якому вони відбувалися. При цьому оцінюється кожна подія, і наводяться аргументи на користь такої оцінки.

Ц

Цитата (від лат. *citare* – називати) – порівняно короткий уривок з літературного, наукового чи будь-якого іншого опублікованого твору, який використовується, з обов'язковим посиланням на його автора і джерела цитування, іншою особою у своєму творі з метою зробити зрозумілішими свої твердження або для посилання на погляди іншого автора в автентичному формулюванні.

Цілісність – поняття, що відображає певну завершеність, внутрішню єдність об'єкта, його відносну автономність, незалежність, відокремленість від середовища.

Ціль – стан, рівень або конкретні результати, які передбачається досягти. Це ключова категорія управління.

Цінності – об'єктивно-суб'єктивна інформація, що виражає значення об'єктів для суб'єктів, суб'єктивні пріоритети в царині об'єктів. Цінності як ставлення суб'єктів до об'єктів формуються в освіті та навчанні.

Ч

Чинник – поняття, похідне від понять «чинити», «діяти», «здійснювати певний вчинок, дію», тобто «те, що чинить, здійснює вплив, діюче». Серед синонімів цього поняття – поняття «фактор».

Член-кореспондент – академічне звання, що надається вченому, обраному до складу академічних наук.

Ш

Шкільний менеджмент – сукупність принципів, методів, управлінських рішень, технологічних прийомів управління навчально-виховним, навчально-пізнавальним та самоосвітнім процесами у загальноосвітньому навчальному закладі з метою забезпечення його оптимального функціонування і розвитку.

Школа (від лат. *Schola*) – дозвілля, заняття на дозвіллі; місце навчання) – напрям у науці, літературі, мистецтві, суспільно-політичній думці тощо, для якого характерні спільність поглядів, принципів, методів, традицій.

Штатний розклад – організаційно-розпорядничий документ, який затверджується керівником або вищим органом; містить перелік найменувань посад постійних працівників із зазначенням кількості однойменних посад та розмірів посадових окладів; відображається структура відповідної організації.

Я

Явище – категорія, що відображає зовнішні властивості, процеси, зв'язки предмету, які знаходиться в діалектичній єдності із сутністю, але містять лише її момент, частку – явище істотне, але сутність – це надбання групи, а не окремо узятого явища.

Якість вищої освіти – характеристика вищої освіти, що відображає відповідність результатів навчання, освітніх процесів та інституційних умов актуальним цілям розвитку особи і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар В. І. Дидактика : навч. посібник / В. І. Бондар – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С.У. Гончаренко. – 2-ге вид., доп., випр. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.
3. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – К.- Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2010. – 308 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Загвязинский В.И. Исследовательская деятельность педагога : учеб. пособие. – М. : Издательский центр «Академия », 2007. – 176 с.
6. Коломієць В.О. Як виконувати курсову роботу: Метод. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / В.О. Коломієць. – К.: Вища шк., 2003. – 69 с.
7. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2003. – 192 с.
8. Кушнарєнко Н.М. Наукова обробка документів : підруч. – 2-ге вид., випр. і доп. / Н.М. Кушнарєнко, В.К. Удалова. – К.: Знання, 2004. – 331 с.
9. Лудченко А.А. Основы научных исследований: учеб. пособие / А.А. Лудченко, Я.А. Лудченко, Т.А. Примак; под ред. А.А. Лудченко – 2-е изд., стереотипное. – К.: О-во "Знания", КОО, 2001. – 113 с.
10. Основы научных исследований : навч. посіб. / В.С. Марцин., Н.Г., Міценко, О.А. Даниленко та ін. – Л.: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.
11. Мацько Л.І. Культура української фахової мови: навч. посіб. / Л.І. Мацько, Л.В. Кравець. – К.: ВЦ "Академія", 2007. – 359 с.
12. Методичні вказівки до виконання магістерських робіт слухачів за напрямом: «Специфічні категорії» спеціальності 8.000005. «Педагогіка вищої школи» / Укл. В.В.Третьяченко, А.О.Андрющук, О.М. Задорожна. – Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2001. – 28 с.
13. Методологические вопросы науковедения : учеб. пособие / под ред. В.И. Оноприенко. – К.: Укр ИНТЭИ, 2001. – 323 с.
14. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови: навч. посібник з алгоритмічними приписами. – 2-ге вид., перероб. та доп. / Г.С. Онуфрієнко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 392 с.
15. Основы научных исследований: навч. посібник / За ред. В.С. Марцина. – Львів: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с.
16. Економічна теорія: Як виконувати контрольну, курсову і наукову роботу в умовах кредитно-модульної системи навчання? Навчально-

методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Пушкаренко П.І. – Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, 2009. – 132 с.

17. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі: навч. посібник / І.С. П'ятницька-Позднякова. – К.: 2003. – 116 с.

18. Семеног О. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О.М.Семеног. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.

19. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2006. – 789 с.

20. Тлумачно-термінологічний словник з методології наукового педагогічного дослідження / упорядники Н.Н. Чайченко, І.В. Ярмак. – Суми : СОІППО, 2012. – 36 с.

21. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: навч.посіб. / Г.С. Цехмістрова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. – 240 с.

22. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. – 4-те вид, випр. і доп. / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – К.: Знання, 2004. – 307 с.

23. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посіб./ Ягупов В.В. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

24. <http://diplom.in.ua/ru/mu4.htm>

25. <http://www.donnu.edu.ua/physics/kkt/Student/Requirements.php>

26. <http://www.kurovaya.kiev.ua/3.html>

27. <http://studentu.org.ua/index.php?go=Page&id=5>

28. <http://vt.ulstu.ru/Master%27s%20thesis/book/part1.htm>

29. <http://ru.wikipedia.org>